

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS KATEDRA

MARINA PAVLOVA
TEISĖ IR VALDYMAS

TEMA:
SUKČIAVIMO ATRIBOJIMAS NUO CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Docentas daktaras
Oleg Fedosiuk

Vilnius, 2006

DELIMITATION BETWEEN FRAUD AND CIVIL DELICT

TURINYS

ĮVADAS.....	4p.
1. BAUDŽIAMOSIOS IR CIVILINĖS TEISĖS SANTYKIS.....	8p.
1.1. Viešoji ir privatinė teisė – veikimo ribos.....	9p.
1.2. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyros problema.....	12p.
1.3. Nusikaltimų atirbojimas nuo kitų teisės pažeidimų.....	18p.
2. SUKČIAVIMO KAIP NUSIKALSTAMOS VEIKOS SUDĖTIES PAGRINDINIAI BRUOŽAI.....	24p.
2.1. Objektiviai sukčiavimo požymiai.....	25p.
2.1.1. Kėsinimosi objektas.....	25p.
2.1.2. Sukčiavimo pasireiškimo formos.....	33p.
2.1.3. Apgaulė kaip turinės naudos gavimo būdas.....	34p.
2.1.4. Sukčiavimo baigtumo momentas ir padariniai.....	37p.
2.1.5. Sukčiavimo subjektas.....	39p.
2.2. Subjektyviai sukčiavimo požymiai.....	39p.
3. SUKČIAVIMO ATRIBOJIMO NUO CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO TEORIJA IR TEISMŲ PRAKTIKA.....	41p.
3.1. Apgaulė kaip požymis, padedantis atriboti sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo.....	41p.
3.2. Kreditoriaus galimybės apginti savo teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis atėmimas ar apsunkinimas kaip baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijus.....	47p.
3.3. Tiesioginė tyčia kaip vienas pagrindinių sukčiavimo atirbojimo nuo civilinės teisės pažeidimo požymių.....	53p.
IŠVADOS.....	59p.
SANTRAUKA.....	61p.
SUMMARY.....	62p.
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	63p.

IVADAS

Sukčiavimo kaip nusikalstamos veikos, jos požymių ir ypatumų tyrimas išlieka aktualus. Naujame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau LR BK) pateikta sukčiavimo normos koncepcija pakito, palyginus su senuoju LR BK. Vietoje svetimo turto užvaldymo arba teisės į turtą įgijimo apgaule, atsirado papildomų nusikaltimo požymių: sukčiavimu pripažįstamas savo ar kitų naudai svetimo turto ar turtinės teisės įgijimas, turtinės prievolės išvengimas arba jos panaikinimas apgaule. Taigi, sukčiavimo sudėtis dabar turi sudėtingesnę konstrukciją. Joje labai plačiai apibrėžtas šio nusikaltimo dalykas. Šie pakeitimai buvo reikalingi pritaikant sukčiavimo normos koncepciją prie besikeičiančios realybės ir naujų šio nusikaltimo pasireiškimo formų. Tačiau tai padarė sudėtingesniu ikiteisminio tyrimo bei teismo institucijų darbą kvalifikuojant šią nusikalstamą veiką, atribojant ją nuo kitų nusikaltimų ar teisės pažeidimų. Matome, kad pakeisti svarbūs šio nusikaltimo sudėties požymiai reikalauja visapusiško tyrimo ir nagrinėjimo, bei veikos požymių išaiškinimo.

Kita svarbi problema yra ta, kad kartais yra sudėtinga nustatyti, ar nagrinėjamas konkretus atvejis yra nusikaltimas (sukčiavimas) ar tik civilinės teisės pažeidimas (deliktas). Tai rodo ir teismų praktika, skirta šio nusikaltimo požymiams bei kvalifikavimo problemoms išaiškinti. Ypač svarbios yra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys dėl sukčiavimo, kuriose dažnai nagrinėjami sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo klausimai. Pažymėtina, kad Lietuvos Aukščiausiojo teismo senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 8 „Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 str.)“, kuriame gana plačiai ir išsamiai yra nurodomi sukčiavimo požymiai, sąvoka, atribojimo nuo kitų veikų kriterijai, ypatingo dėmesio neskiriama sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo klausimams, nors tai yra labai svarbi teorinė bei praktinė problema.

Atkreiptinas dėmesys, kad nors ir esant tam tikriems Aukščiausiojo Teismo išaiškinimams nagrinėjamu klausimu, praktikoje vis dar iškyla sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo problemų. Baudžiamųjų bylų medžiagos analizė parodė, kad praktikai dažnai skirtingai vertina sukčiavimo požymius bei faktines bylos aplinkybes, susiduria su kvalifikavimo problemomis. Akivaizdu, kad ši problema tapo dar aktualesnė įsigaliojus naujam LR baudžiamajam kodeksui, kurio 182 straipsnis iš esmės pakeitė ir apsunkino sukčiavimo normos koncepciją, praplėsdamas šios nusikalstamos veikos dalyką. Todėl, šiuo metu yra svarbu atrasti tam tikrus konkrečius bei universalius kriterijus, kuriais remiantis galima būtų vienareikšmiškai skirti sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo. Tam yra reikalingas išsamus šios problemos tyrimas.

Pagrindinis šio tyrimo klausimas yra – kaip, kokiais kriterijais remiantis galima atriboti sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo? Tam tikri, literatūroje pateikti faktai, leidžia daryti prielaidą, kad sukčiavimas nuo civilinės teisės pažeidimo skiriasi savo pavojingumo laipsniu, nukentėjusiojo galimybės apginti savo pažeistas teises civilinės teisės priemonėmis nebuvimu ar apribojimu bei įvairiai suprantama ir vertinama apgaulės samprata.

Temos aktualumas. Pažymėtina, kad šiuo metu Lietuvoje nėra gausu literatūros nagrinėjama tema. Daug rašoma apie sukčiavimo atribojimą nuo kitų baudžiamųjų veikų, administracinės teisės pažeidimų, tačiau sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo problemą nagrinėja vos keli autoriai. Tiesa, pastaruoju metu, šiai problemai tampant vis aktualesnei, atsiranda kai kurių mokslinių publikacijų, straipsnių, net skyrių knygose, skirtų teisinio vertinimo problemoms, susijusioms su nusikalstamų veikų atribojimu nuo civilinės teisės pažeidimų¹. Šie autoriai pateikia įdomių minčių, kurios skatina atlikti platesnį tyrimą šioje srityje, ištyrinėti šią problemą įvairiais aspektais, padaryti naujus atradimus. Pažymėtina, kad kiekvienoje tokioje publikacijoje yra paliesta ir sukčiavimo atribojimo nuo delikto tema, tačiau išsamaus, kompleksinio mokslinio tyrimo, skirto tik šiai siaurai temai nagrinėti, kol kas nėra. Todėl, mūsų nuomone, iškeltas probleminis klausimas yra aktualus ir įdomus tiek mokslininkams, specializuojantiems baudžiamosios teisės srityje, tiek praktikams, teisėsaugos institucijų darbuotojams. Galima prognozuoti, kad šio klausimo aktualumas ateityje didės, kadangi atsirandant naujoms technologijoms, naujiems institutams, žmonių teisiniai santykiai tampa vis sudėtingesni, atsiranda vis daugiau naujų ir įvairesnių sukčiavimo būdų.

Darbo objektas. Šio darbo objektas yra sukčiavimo nusikalstama veika, jos teisinio vertinimo, kvalifikavimo problemos, požymiai, atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų kriterijai. Atliekant tyrimą dėmesys bus sutelktas į sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo kriterijų paiešką bei išryškinimą, kas ir sudarys šio tyrimo objektą.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas yra - nustatyti baudžiamosios ir civilinės teisės santykį, visapusiškai išnagrinėti sukčiavimą kaip teisinį reiškinį, atskleisti jo sudėties požymius, raidą, pasireiškimo formas bei atrasti atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų kriterijus. Išanalizuoti teisės normų taikymo praktiką, jos trūkumus, bei pateikti savo pasiūlymus, siekiant įstatymo taikymo tobulinimo.

Darbo uždaviniai. Darbo tikslui pasiekti išskiriami tokie uždaviniai:

1. išstudijuoti baudžiamuosius įstatymus, reglamentuojančius atsakomybę už sukčiavimą, jų raidą;

¹ pavyzdžiui: Piesliakas V. Nusikalstamų veikų atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų problemos Lietuvos teisėje ir teismų praktikos pavyzdžiai // Justitia, 2005, Nr. 2; Fedosiuk O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame LR BK ir jos įgyvendinimo problemos // Teisė, 2003, Nr. 48; Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga – Vilnius, 2006; Fedosiuk O. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turinių prievolių išvengimo byloje // Jurisprudencija. Vilnius, 2006. Nr. 7(85).

2. išnagrinėti teismų praktiką, Lietuvos Aukščiausiojo teismo išaiškinimus, susijusius su sukčiavimu. Remiantis baudžiamųjų bylų analize nustatyti sukčiavimo nusikalstamos veikos pasireiškimo formas;

3. pateikti samprotavimus baudžiamosios ir civilinės teisės santykio tema, panagrinėti baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyros problemą;

4. atlikti visapusišką sukčiavimo sudėties požymių analizę, nustatyti šios veikos sudėties pagrindinius bruožus;

5. išsamiai panagrinėti sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo problemą, nustatyti atribojimo kriterijus.

Darbo naujumas. Šio darbo naujumas pasireiškia tuo, kad sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo tema yra nagrinėjama magistrinio darbo lygiu.

Darbo rezultatų reikšmingumas. Darbe bus analizuojama bei apibendrinama Lietuvos teismų praktika, išaiškinami nusikaltimo sudėties svarbiausieji požymiai, stengiamasi atrasti atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo kriterijai. Todėl manau, kad šio darbo reikšmė galėtų būti ne tik teorinė, skirta baudžiamosios teisės teoretikams, bet ir praktinė, gerinant bei palengvinant teisėsaugos institucijų darbą.

Apginus magistro baigiamąjį darbą, bendradarbių pageidavimu, ketinama parengti pranešimą nagrinėjama tema ir savo darbovietėje.

Tyrimo šaltiniai. Numatomas tyrimas bus teorinis – grindžiamas mokslinių teisės šaltinių studijomis, kadangi nagrinėjama tema yra teorinio pobūdžio. Tyrimo šaltiniai yra Lietuvos bei užsienio valstybių baudžiamųjų įstatymų normos, numatančios atsakomybę už sukčiavimą, kiti įstatymai, jų aiškinimai, teismų praktikos apibendrinimo medžiaga, baudžiamosios bylos, baudžiamosios bei civilinės teisės mokslinė literatūra, periodinė spauda.

Tyrimo metodai. Tyrimas bus atliekamas taikant analizės, lyginamąjį istorinį, interpretacijos, loginį sistemines analizės, lyginamosios teisėtyros bei kitais mokslinio pažinimo metodais. Analizės metodas yra skirtas praktiškai ar mintyse suskaidyti visumą į sudėtinges dalis, požymius, išskirti dalį iš visumos². Atliekant tyrimą, tam tikros sąvokos, pavyzdžiui, sukčiavimas, civilinės teisės pažeidimas, bus skaidomos į dalis, siekiant išnagrinėti jų požymius ir šitaip atskleisti jų skirtumus tam, kad galėtume atriboti šias sąvokas. Lyginamasis istorinis metodas yra reikšmingas tyrimui tuo, kad suteikia galimybę išanalizuoti sukčiavimo koncepcijos vystymąsi, evoliuciją. Taip pat šis metodas padės išanalizuoti ir civilinės teisės pažeidimo sampratos atsiradimą bei vystymąsi. Lyginimo metodas padės atskleisti skirtingą autorių požiūrį į šiame darbe nagrinėjamus dalykus. Jis padės nustatyti sąvokų panašumus ir skirtumus, paaiškinti jas, o vėliau ir interpretuoti. Tyrimui naudojamas interpretacinis duomenų aiškinimo principas

² R.Tidikis. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. – Vilnius: LTU Leidybos centras, 2003, p. 375

padės plėtoti mokslininkų išreikštas mintis, racionalus ir subjektyvus požiūris padės atskleisti naujus dalykus, galbūt atrasti esminius sukčiavimo atirbojimo nuo civilinės teisės pažeidimo kriterijus.

Tyrimas grindžiamas dokumentų studijomis, analize bei interpretavimu.

Darbo struktūra. Magistro baigiamąjį darbą sudaro įvadas, 3 skyriai bei išvados. Darbo pabaigoje pateikiamos santraukos lietuvių bei anglų kalbomis, literatūros sąrašas.

Pirmoje dalyje „Baudžiamosios ir civilinės teisės santykis. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyros problema“ pateikiami samprotavimai, susiję su vis dar aktualia šių dviejų teisės šakų atirbojimo problema. Ši problema yra ypač aktuali, kai susiduriama su turtinių nusikaltimų kvalifikavimu, kai yra pažeistos turtinės asmens teisės ir reikia atsakyti į klausimą, kokia atsakomybė turi būti taikoma pažeidėjui, tik civilinė, ar kartu ir baudžiamoji? Siekiant nustatyti šių dviejų atsakomybės rūšių skirtumus ir panašumus, dėmesys atkreipiamas į jų požymius, tikslus, atsiradimo pagrindą, įrodinėjimo, taikymo tvarką.

Antroje dalyje „Sukčiavimo kaip nusikalstamos veikos sudėties pagrindiniai bruožai“ detalai nagrinėjami sukčiavimo sudėties požymiai.

Analizuojant šio nusikaltimo sudėtį, visų pirma bus remiamasi Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamųjų įstatymų normomis, reglamentuojančiomis atsakomybę už sukčiavimą. Taip pat atkreipiamas dėmesys ir į baudžiamosios teisės specialistų nuomonę šiuo klausimu. Išskirti ir išnagrinėti visus šios nusikalstamos veikos požymius yra svarbu todėl, kad vėliau būtų galima atrasti atirbojimo nuo civilinės teisės pažeidimo kriterijus. Šiam tikslui reikalinga išnagrinėti ir turto, turtinių teisių, apgaulės ir kitas sąvokas, vartojamas baudžiamojoje bei civilinėje teisėje.

Trečioje dalyje „Sukčiavimo atirbojimo nuo civilinės teisės pažeidimo teorija ir teismų praktika“ siekiama pagrindinio tikslo – nustatyti sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atirbojimo kriterijus. Ketinama patikrinti teisės literatūroje išreikštą mintį, kad sukčiavimas nuo civilinės teisės pažeidimo skiriasi apgaulės panaudojimu, nukentėjusiojo galimybės apginti pažeistą interesą nebuvimu, išankstine tyčia. Atlikdama tyrimą stengsiuosi išsiaiškinti, ar šie kriterijai yra pakankamai pagrįsti, leidžiantys atriboti sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo. Šiam tikslui bus nagrinėjama speciali teisinė literatūra bei teismų praktika.

1. BAUDŽIAMOSIOS IR CIVILINĖS TEISĖS SANTYKIS

Nagrinėjant sukčiavimo atirbojimo nuo civilinės teisės pažeidimo problemą, neišvengiamai susiduriame su baudžiamosios ir civilinės teisės santykio problema, šių teisės šakų sąveika bei veikimo ribomis. Nors ši problema atsirado labai seniai, jai nėra skiriama daug dėmesio teisės literatūroje. Tradiciškai plačiau nagrinėjamos yra problemos, susijusios su baudžiamosios ir kitų teisės šakų sąveika, nusikaltimo atirbojimas nuo administracinės teisės, drausmės ir kitokių pažeidimų, kurie savo esme yra panašūs į nusikaltimus. Tuo tarpu, civilinė teisė, jos tikslai, reguliuojami santykiai žymiai skirdamiesi nuo baudžiamosios teisės ir praktiškai su ja nesąveikaudami, nesulaukia ypatingo teisės teoretikų dėmesio. Iš pirmo žvilgsnio, rodos, tarp tokių skirtingų teisės šakų, negali kilti atirbojimo problemų, šios teisės šakos reguliuoja skirtingus visuomeninius santykius.

Teisinė sistema siaurąja prasme suprantama kaip „suderintų, sugrupuotų, tarpusavyje hierarchiniais ir koordinaciniais ryšiais susietų teisės normų, teisės aktų ir jų grupių (teisės institutų, šakų ir kt.) junginys. <...> Teisės šaka – tai sistema teisės normų, reguliuojančių kokybiškai vieningus (vienarūšius) visuomeninius santykius, susidaranti tam tikrose žmonių gyvenimo ir veiklos srityse.“³. Bendroji teisės teorija išskiria teisės šakas, nurodydama kiekvienai jų būdingą teisinio reguliavimo metodą bei santykinai savarankišką reguliavimo dalyką. Tačiau, nepaisant šio logiško paaiškinimo, kartais iškyla tam tikrų sunkumų, kai atskirų teisės šakų normos reguliuoja teisinius santykius dėl to paties apsaugos objekto (visuomeninio gėrio). Darytina išvada, kad teisės teorija neišsprendžia šio svarbaus teisės šakų atirbojimo klausimo.

Nagrinėdami baudžiamosios bei kitų teisės šakų normas, darome išvadą, kad neretai skirtingos teisės šakos reguliuoja teisinius santykius dėl to paties objekto. Visuomeninės vertybės, kurios yra laikomos tokiomis svarbiomis, kad jų apsauga yra įtvirtinta pagrindiniame valstybės įstatyme – Konstitucijoje, yra saugomos ir kitų teisės šakų normų, kadangi konstitucinės teisės normos nustato valstybės bazines teisės normas, vertybes ir principus, kurių konkreti apsauga ir reguliavimas vyksta per kitas teisės šakas – įstatymų bei poįstatyminių aktų teisės normas. Pavyzdžiui Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo principas yra sukonkretinamas kituose įstatymuose, saugomas baudžiamosios bei civilinės teisės normų.

Asmens turtinių teisių apsauga yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnyje. Šio teisinio gėrio apsaugos išraišką matome daugumos teisės šakų normose, ne išimtis ir baudžiamoji bei civilinė teisė. Esant šiai situacijai labai svarbu yra atriboti šių dviejų šakų veikimo ribas saugant bei užtikrinant asmens turtines teises.

³ Šatas J. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius. Justitia. 2004. p. 33, 36

1.1. Viešoji ir privatinė teisė – veikimo ribos

Nagrinėjant baudžiamosios ir civilinės teisės santykį neišvengiamai susiduriame su viešosios ir privatinės teisės veikimo ribų problema. Kai kurie autoriai teisės šakų skirstymą į viešąją ir privatinę laiko teisės šakų atirbojimo pagrindu: „Civilinės teisės atirbojimo nuo kitų teisės šakų (konstitucinės, administracinės, baudžiamosios, darbo ir kt.) kriterijai nustatyti CK 1.1. straipsnyje. Jų atirbojimo teorinis pagrindas yra tradicinis teisės skirstymas į viešąją ir privatinę teisę.“⁴

Teisės šakų skirstymas į viešąją ir privatinę teisę autorių yra siejamas su Romos teise, o jo pradininku laikomas Romos teisininkas D.Ulpianas⁵. E.Tenčov, remdamasis romėnų teisininku Ulpianu nurodo, kad viešoji teisė „reglamentavo viską, ką galima priskirti valstybės reikalams, o privatinė – viską, ką galima priskirti atskirų asmenų naudai. Tačiau šią sampratą reikėtų paaiškinti plačiau: Ulpiano veiklos periodu valstybės įtaka visuomeniniam gyvenimui buvo minimali, ir privatinė teisė buvo visaapimanti, turint omenyje, kad netgi tokių sąvokų kaip kaltė, vagystė supratimas kilo iš privatinės teisės“⁶.

Yra ir šiuolaikinių autorių, teigiančių, kad civilinė teisė reglamentuoja visus turtinius santykius, kurių nereglamentuoja viešoji teisė. Tokia išvada darytina nagrinėjant šiuos teiginius: „Turtiniams santykiams, kurie pagrįsti įstatymų nustatyto asmenų pavaldumu valstybės institucijoms [...], bei kitokiems santykiams, kuriuos reglamentuoja viešosios teisės normos, šio kodekso normos taikomos tiek, kiek šių santykių nereglamentuoja atitinkami įstatymai. Taigi civilinės teisės taikymo sritį iš esmės apibrėžia viešoji teisė. Todėl siekiant apibrėžti civilinės teisės taikymo sritį pirmiausia reikia tiksliai nustatyti civilinės teisės santykį su viešąja teise ir viešosios teisės reglamentavimo objektą. <...> Viešosios teisės objektu laikomi santykiai, kurie užsimezga tenkinant viešuosius (bendruosius), o privatinės teisės – privačiuosius (lot. privatus – atskiras) interesus. Esminis viešųjų ir privačiųjų teisinių santykių skirtumas yra tas, kad privatūs santykiai – tai santykiai dėl privačiosios nuosavybės bei asmeninio pobūdžio vertybių, kurie formuojasi tarp autonomiškų ir laisvų asmenų, kurių padėtis teisiškai lygi. Viešieji santykiai formuojasi tarp bendruomenės viešiesiems interesams atstovaujančios bei juos įgyvendinančios institucijos (valstybės ar savivaldybės) ir jai pavaldžių privačių asmenų ar kitų institucijų (organizacijų)“⁷.

⁴ Kiršienė J., Pakalniškis V., Ruškytė R., Vitkevičius P. Civilinė teisė. Bendroji dalis. I tomas – Vilnius, 2003, p. 15

⁵ Vaišvila A. Teisės teorija – Vilnius, 2000, p. 272; Аистова Л. Соотношение норм частного и публичного права в преступлениях в сфере экономической деятельности//Уголовное право 2004-04, с. 11

⁶ cituota pagal: Аистова Л. Соотношение норм частного и публичного права в преступлениях в сфере экономической деятельности//Уголовное право 2004-04, с. 11

⁷ Kiršienė J., Pakalniškis V., Ruškytė R., Vitkevičius P. Civilinė teisė. Bendroji dalis. I tomas – Vilnius, 2003, p. 15

Viešosios ir privatinės teisės koncepcija, naudojama šiuo metu, atsirado dar XIX amžiuje kapitalizmo vystimosi periodu. „Pagal šią koncepciją viešoji teisė – tai normų, reglamentuojančių valstybės (veiklos) organizavimą ir struktūrą bei reguliuojančių valstybės bei jos institucijų santykius su privačiais asmenimis, kur valstybė turi valdingus įgaliojimus, sistema. Privatinė teisė reguliuoja santykius tarp privačių asmenų, kurie laikomi lygiateisiais“⁸. Tęsdama šią mintį, autorė pabrėžia: „Privatinei teisei priskiriama civilinė teisė, visų pirma reguliuojanti turtinius santykius, o baudžiamoji teisė – tai viešoji teisė, kurios paskirtis yra valstybės, visuomenės ir pavienių asmenų interesų apsauga, taip pat ir turtinių santykių sferoje, nuo pavojingiausių kėsinių, kai civilinės teisės priemonės yra nepakankamos. Ne veltui teisės teorija pripažįsta, kad civilinė teisė – tai reguliuojanti teisės šaka su savo civilinės teisinės apsaugos mechanizmu, o baudžiamoji teisė nustato bausmių už veikas, pripažintas nusikalstamomis, sistemą. Todėl neleistina pripažinti teisės pažeidimą nusikaltimu, jeigu jame yra visi civilinės teisės pažeidimo požymiai.“⁹ Iš pirmo žvilgsnio ši mintis atrodytų teisinga, tačiau neturint aiškių nusikaltimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijų ji lieka deklaratyvi. Be to, šiam teiginiui visiškai pagrįstai galima priešpastatyti kitą: neleistina teisės pažeidimą traktuoti kaip civilinį deliktą, jeigu jame yra visi nusikaltimo sudėties požymiai. Šitaip mes vėl grįžtame prie pagrindinės problemos – civilinės teisės pažeidimo ir nusikaltimo atribojimo kriterijų nustatymo.

Autorė teigia, kad anksčiau, socialistinės sistemos veikimo periodu tam tikri ekonominės, ūkinės veiklos santykiai buvo viešosios teisės reguliavimo dalyku, tačiau perėjus prie rinkos ekonomikos sąlygų šie santykiai taip pat yra reguliuojami ir privatinės teisės normomis. Ir tai yra natūralu, kadangi pasikeitė šių santykių subjektų teisinis statusas. Civilinių deliktų pripažinimas nusikaltimais pakerta visų lygybės prieš įstatymą principą: „Nusikaltimais buvo pavadintos veikos, kurių kėsiniškosios dalykas yra santykiai, kuriuose šalys yra lygiateisiai subjektai. Netgi baudžiamosios atsakomybės už šias veikas atsiradimo sąlygos, būtent didelės žalos padarymas, nekeičia šių santykių esmės, kadangi civilinės teisės normos nustato bet kokio dydžio žalos atlyginimo mechanizmus.“¹⁰ Prie tokių nusikaltimų mutatis mutandis galima priskirti kai kuriuos LR BK XXXI skyriaus nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus ekonomikai ir verslo tvarkai, pvz. neteisėtą vertimąsi ūkine, komercine, finansine ar profesine veikla (202 str.), svetimo prekių ar paslaugų ženklo naudojimas (204 str.), komercinės paslapties atskleidimas (211 str.) ir kt. Tačiau, negalėtume visiškai sutikti su autore, nes, pavyzdžiui, LR BK 202 straipsnyje numatytas nusikaltimas pažeidžia ir valstybės interesus.

⁸ Аистова Л. Соотношение норм частного и публичного права в преступлениях в сфере экономической деятельности//Уголовное право 2004-04, с. 11

⁹ ten pat, p. 11

¹⁰ ten pat, p. 11-12

Autorės teigimu baudžiamosios ir civilinės teisės normų santykį galima nagrinėti tik viešosios ir privatinės teisės egzistavimo rėmuose (ribose) aiškiai skiriant teisės pažeidimus, užtraukiančius civilinę ar baudžiamąją atsakomybę. Ši nuomonė grindžiama tuo, kad ekonominės veiklos sferoje civilinės atsakomybės mechanizmas yra efektyvesnis nei baudžiamosios, kadangi civilinė teisė numato atsakomybę be kaltės ir tokios atsakomybės tikslas yra ne bausmė, o žalos atlyginimas: „Dauguma šių veikų gali būti dekriminalizuota nepakenkiant valstybės, visuomenės ir pavienių asmenų interesų, kadangi už jas yra numatyta civilinė ir administracinė atsakomybė“¹¹.

Atsvara šioms mintims galėtų būti Johannes Wessels knygoje „Baudžiamoji teisė“¹² pateiktas turto sužalojimo pavyzdys, kuris yra susijęs ir su baudžiamąja ir su civiline teise. Autoriaus teigimu, civilinė teisė garantuoja nukentėjusiojo teisę reikalauti atlyginti tą žalą, kurią jam neteisėtai, kėsindamasis į nuosavybę, padarė nusikaltimą įvykdęs asmuo, tačiau „pareiga atlyginti žalą ne visada garantuoja deramą teisinio gėrio (vertybės) apsaugą. Dėl to valstybės norą išsaugoti pagrindines jos vertybes ir apsaugoti teisinę rimtį visuomenės viduje gali užtikrinti tik tai, kad elgesys, kuris teisinei tvarkai yra akivaizdžiai socialiai žalingas, uždraudžiamas – už jo padarymą nustatomos kriminalinės bausmės“¹³. Autorius pagrįstai teigia: „Jeigu kažkam pareiga atlyginti žalą neatrodo pakankamai rimta, kadangi jis dėl savo finansinės padėties „gali viską sau leisti“ arba dėl to, kad jis nieko neturi, tai daugeliu atvejų tik laisvės atėmimo bausmės grėsmė sulaikys jį nuo teisės pažeidimų.“¹⁴ Pagal minėtą pavyzdį autorius pabrėžia, kad priimant nuosprendį turtą sužalojęs asmuo „patiria pelnytą socialinį ir etinį jo padarytos nusikalstamos veikos pasmerkimą ir teisinės visuomenės nepritarimą šiai veikai. Tuo pačiu kitiems visuomenės nariams parodoma, kad negalima pažeisti teisinės tvarkos“¹⁵. Šitaip įgyvendinama prevencinė baudžiamosios teisės funkcija siekiant auklėti piliečius gerbti teisę¹⁶.

Nepaisant visų argumentų, kuriais stengiamasi pagrįsti baudžiamosios ir civilinės teisės šakų atribojimą remiantis teisės skirstymu į viešąją ir privatinę, manome, kad tai yra klaidinga. Visų pirma, remiantis teisės teorija: „[...] teisinės valstybės sąlygomis tokį teisės šakų skirstymą sunku laikyti esminiū, nes tiek viešojoji, tiek privačioji teisė remiasi ta pačia teisės samprata, valstybės institucijos, kaip ir piliečiai, pavaldžios tiems patiems įstatymams ir teisės principams, valstybė taip pat atsakinga už padarytą žalą savo piliečiams kaip ir patys piliečiai vienas kitam ir valstybei; abejotinas ir pats interesų skirstymas į „viešus“ ir „privačius“, nes

¹¹ Аистова Л. Соотношение норм частного и публичного права в преступлениях в сфере экономической деятельности//Уголовное право 2004-04, с. 12-13

¹² Wessels J. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. Vilnius. 2003, p.27

¹³ ten pat, p.27

¹⁴ ten pat, p.28

¹⁵ ten pat, p.28

¹⁶ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius. 2000, p. 227

demokratinė visuomenė, kurioje teisė suprantama kaip subjektinių teisių ir pareigų vienovė, įveikia viešųjų (bendrųjų) ir privačių interesų priešpriešą, nes viešieji reikalai taip pat yra piliečių reikalai (privatūs), kaip ir visi privatūs, jeigu tik jie įgyja teisių ir pareigų vienovės pavidalą¹⁷. Antra, teisės skirstymas į viešąją ir privačiąją nėra aiškiai išreikštas JAV jurisprudencijoje, jo nenaudoja anglų jurisprudencija: „Bendrosios teisės formavimosi istoriniai ypatumai, lėmė tai, kad anglų teisė nežinojo teisės skirstymo į viešąją ir privatinę, romėnų teisės sąvokos ir kategorijos nebuvo suprastos ir priimtos, teismų praktika sukūrė savo kategorijas, nežinomas kontinentinės Europos teisinėms sistemoms („akivaizdaus veiksmo“ sąvoka, „protingo žmogaus“ konstrukcija ir t.t.)“¹⁸ Vienas pagrindinių anglų teisės skirtumų nuo romanų-germanų šeimos bruožų yra tas, kad „<...> anglų teisėje nėra teisės skirstymo į viešąją ir privatinę, į civilinę, prekybos, administracinę teisę;“¹⁹. Trečia, tie patys autoriai, bandantys pagrįsti teisės skirstymą į viešąją ir privatinę, pripažįsta, kad „Šiuolaikinė teisė savo funkcijas gali atlikti ir nesiremama viešosios bei privatinės teisės atribojimu. <...> Socialinėje tikrovėje nėra nieko absoliutaus, negali būti ir absoliučios, aiškiai nubrėžtos, neperžengiamos ribos tarp viešosios ir privatinės teisės. Griežtas viešosios ir privatinės teisės atribojimas užkirstų kelią bet kokiam viešosios teisės kišimuisi į privačius santykius, tačiau tarp visuomenės ir privačių interesų nuolat yra tam tikra kolizija, kurią valstybei reikia spręsti“²⁰. Remiantis vokiečių teisininko prof. E.Niederleithingerio mintimi, kad „Yra mažiausiai du svarbūs kišimosi į privačius santykius principai – viešosios tvarkos užtikrinimo ir mažumos teisių apsaugos“²¹, išreiškiamas šiuolaikinis požiūris į viešosios ir privatinės teisės sąveiką.

1.2. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyros problema

Atsakomybė bendrąja prasme suprantama kaip neigiamos pasekmės pažeidėjui už antividuomeninį elgesį. Su šia reikšme siejamas ir daugumos šiuolaikinių atsakomybės koncepcijų, ypač baudžiamosios, atsiradimu²². Atsakomybė – tai sankcija už teisės pažeidimą, tačiau sankcija toli gražu ne visada reiškia atsakomybę. Teisinės atsakomybės sąvokos platumą rodo V.A.Tarchovo teiginys, kad teisinė atsakomybė – tai „teisės reguliuojama pareiga atsiskaityti už savo veiksmus“²³.

¹⁷ Vaišvila A. Teisės teorija – Vilnius, 2000, p. 273

¹⁸ Крылова Н.Е., Серебrenникова А.В. Уголовное право зарубежных стран - Москва, 1998, с. 30

¹⁹ ten pat, p. 31

²⁰ Kiršienė J., Pakalniškis V., Ruškytė R., Vitkevičius P. Civilinė teisė. Bendroji dalis. I tomas – Vilnius, 2003, p. 17

²¹ cituota pagal: Kiršienė J., Pakalniškis V., Ruškytė R., Vitkevičius P. Civilinė teisė. Bendroji dalis. I tomas – Vilnius, 2003, p. 19

²² Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве – Санкт-Петербург, 2003, с. 15

²³ cituota pagal: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. Общие положения, Москва, 2000, с. 608

Teisinei atsakomybei apskritai būdingi tokie požymiai: „1) ji yra nustatyta teisės normų, draudžiančių ar liepiančių elgtis tam tikru būdu; 2) numato valstybės prievartos priemonių taikymą per kompetentingas valstybės institucijas; 3) yra užtikrinama prievartine valstybės jėga“²⁴. Tačiau: „Teisinę atsakomybę apibūdinant kaip valstybės prievartą, yra akcentuojama tik galimybė valstybės pagalba taikyti tam tikras poveikio priemonės teisės pažeidėjui. Tačiau valstybės prievartos priemonių taikymas nėra pati teisinė atsakomybė, o tik teisinės atsakomybės egzistavimo pasekmė. Teisinė atsakomybė egzistuoja nepriklausomai nuo to, yra ar nėra pritaikytos tokios priemonės. Nereikėtų pamiršti, kad teisės pažeidėjas ir savanoriškai gali atlyginti jo paties padarytus nuostolius. Tokiu atveju valstybės prievarta visai nebus taikoma, o teisinė atsakomybė egzistuos ir bus realizuota.“²⁵ V. Mikelėnas pabrėžia, kad „Teisinė atsakomybė yra vienas, bet ne vienintelis pažeistos teisės gynimo būdų. <...> Atitinkamai skiriasi ir teisinės atsakomybės bei kitų teisės gynimo būdų funkcijos: pagrindinė teisinės atsakomybės funkcija yra nubausti teisės pažeidėją ir kompensuoti nukentėjusiajam padarytus nuostolius; kitų teisės gynimo būdų pagrindinė funkcija yra prevencinė. <...> Štai kodėl teisinė atsakomybė visuomet yra antrinis (arba šalutinis) teisinis santykis, atsiradęs kaip pirminio (pagrindinio) teisinio santykio pažeidimo pasekmė.“²⁶ Matyt, autorius turi omenyje negatyviają teisinę atsakomybę, kuri yra pozityviosios atsakomybės tęsinys ir jos atžvilgiu yra antrinė teisinės atsakomybės forma. Šio darbo temos aspektu mus domina negatyvioji teisinė atsakomybė, pasireiškianti kaip negatyvios pasekmės baudžiamosios ar civilinės teisės pažeidėjui.

Baudžiamosios ir civilinės teisinės atsakomybės takoskyros problema išryškėja nuolat plečiantis ir stiprėjant baudžiamosios teisės ryšiui su civiline teise ir kitomis civilinio pobūdžio teisės šakomis, pavyzdžiui, šeimos ir finansų teise²⁷. Kai kurių autorių nuomone, saugant civilinės teisės reguliuojamus nuosavybės santykius, baudžiamoji teisė siejasi su ja atribojant turtinius deliktus ir turtinius nusikaltimus, o nustatant turtines pretenzijas, leidžia teisingai nustatyti baudžiamosios ir civilinės atsakomybės ribas²⁸. Tačiau, nereikėtų pamiršti, kad „Baudžiamoji teisė kaip ultima ratio yra pateisinama tik tada, kai švelnesnėmis priemonėmis (civilinės ar viešosios teisės) neįmanoma efektyviai apsaugoti teisinio gėrio. <...> Įstatymo leidėjas privalo tikrinti, ar konkrečiam socialiai žalingam elgesiui būtina taikyti baudžiamosios teisės normas. Atsakingos ir gerai apgalvotos baudžiamosios politikos uždavinys – protingai taikyti baudžiamosios teisės prievartą.<...>Visi baudžiamosios veikos teisiniai padariniai privalo

²⁴ Прохоров Л.А., Прохорова М.Л. Уголовное право – Москва, 1999, с. 31

²⁵ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995, p. 20-21

²⁶ ten pat, p. 22

²⁷ Уголовное право. Часть общая. Часть особенная, 1999, с. 15

²⁸ Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права. Сравнительно-правовой анализ, Санкт-Петербург, 2003, с. 55-56

atitikti teisinės valstybės ir proporcingumo principus²⁹. Panagrinėkime baudžiamosios ir civilinės atsakomybės sąvokas, bei palyginkime šias atsakomybės rūšis.

Baudžiamoji atsakomybė yra teisinės atsakomybės rūšis. Skirtingai nei kitos atsakomybės rūšys (administracinė, drausminė ir kt.), literatūroje išskiriami tik baudžiamajai atsakomybei būdingi specifiniai bruožai: 1) ji atsiranda už kaltą, visuomenei pavojingą, priešingą teisei, baudžiamą veiką; 2) nustatoma tik teismo; 3) ji vykdoma baudžiamojo proceso tvarka. Palyginti su kitomis teisinės atsakomybės rūšimis, baudžiamajai atsakomybei būdingos griežčiausios represijos. Asmeniui gali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė tik esant šioms sąlygoms: 1) įvykdyta konkreti veika (veikla ar neveikimas); 2) veika yra pavojinga visuomenei; 3) veika turi konkretaus nusikaltimo sudėties požymius.³⁰

Tuo tarpu, LR CK 6.245 straipsnyje „Civilinės atsakomybės samprata ir rūšys“ civilinė atsakomybė apibūdinama kaip turtinė prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti padarytus nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius). Taip pat yra išskiriamos dvi civilinės atsakomybės rūšys: sutartinė (atsiranda dėl to, kad neįvykdoma ar netinkamai įvykdoma sutartis) ir deliktinė (atsirandanti dėl žalos, kuri nesusijusi su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įstatymai nustato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais). Vien iš šio straipsnio formuluotės matome, kad civilinė atsakomybė turi dualistinę prigimtį, kylančią iš dviejų prievolių atsiradimo pagrindų: sutarties ir delikto. V.Mikelėno teigimu: „civilinė atsakomybė sutarčių teisėje apibūdinama kaip pinigų suma, kurią turi sumokėti sutartį pažeidusi šalis kitai sutarties šaliai už sutarties pažeidimu pastarajai padarytą žalą. Civilinė atsakomybė yra analizuojama kaip vienas iš sutarčių teisės gynimo būdų. Deliktinėje teisėje civilinė atsakomybė apibūdinama kaip priešybė baudžiamajai atsakomybei, t.y. kaip pareiga atsakyti už padarytą žalą pagal pareikštą civilinį ieškinį. Tačiau tiek sutarčių, tiek deliktinėje teisėje, kalbant apie civilinę atsakomybę, siekiama pabrėžti bendrą tikslą – nuostolių atlyginimą (angl. damages). Todėl civilinė atsakomybė ir bendrosios teisės sistemos šalyse (ypač Anglijoje) neretai yra analizuojama kaip vienas institutas“³¹. Civilinės atsakomybės dualistinė prigimtis arba jos traktavimas plačiąja bei siaurąja prasme pripažįstamas ir kontinentinės teisės šalyse: „Civilinė atsakomybė plačiąja prasme yra prievolė, kurios viena šalis privalo atlyginti kitai šaliai nuostolius, padarytus sutartinės prievolės neįvykdymu ar kitokiu pažeidimu, t.y. sąvoka civilinė atsakomybė apima ir sutartinę, ir deliktinę atsakomybę. Siaurąja prasme civilinė atsakomybė yra aiškinama tik kaip deliktinė civilinė

²⁹ Wessels J. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. Vilnius. 2003, p. 28-29

³⁰ Прохоров Л.А., Прохорова М.Л. Уголовное право – Москва, 1999, с. 31-34

³¹ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995, p. 25

atsakomybė, kartu pabrėžiant, jog tarp sutartinės ir deliktinės atsakomybės yra daugiau panašumų negu skirtumų³².

Išsiaiškinę pagrindinius baudžiamosios ir civilinės atsakomybės bruožus, panagrinėkime šias dvi teisinės atsakomybės rūšis lyginamuoju aspektu.

V.Mikelėnas knygoje „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“³³ pateikia šiuos civilinės ir baudžiamosios atsakomybės skirtumus: „1) skirtingi abiejų atsakomybės rūšių tikslai: civilinės atsakomybės tikslas yra kompensuoti nukentėjusiajam jo patirtus nuostolius, o baudžiamosios atsakomybės tikslas – nubausti teisės pažeidėją, jį perauklėti bei užkirsti kelią naujiems nusikaltimams; 2) skirtingi šių atsakomybės rūšių atsiradimo pagrindai: civilinė atsakomybė paprastai atsiranda, pažeidus privatų interesą (esant sutarties pažeidimui ar deliktui), o baudžiamoji atsakomybė atsiranda tik už įstatyme numatytas veikas, kurios yra socialiai pavojingos visai visuomenei (lot. nullum crimen sine lege); 3) skirtinga yra kaltės samprata ir reikšmė civilinėje ir baudžiamojoje atsakomybėje bei skirtinga kaltės įrodinėjimo tvarka: civilinės atsakomybės atveju galioja skolininko kaltės prezumpcija, baudžiamosios atsakomybės atveju galioja nekaltumo prezumpcija; 4) skirtinga civilinės ir baudžiamosios atsakomybės taikymo tvarka – civilinė atsakomybė taikoma civilinio proceso tvarka, baudžiamoji – baudžiamojo proceso tvarka; 5) skirtingi senaties terminai, taikant civilinę ir baudžiamąją atsakomybę“³⁴. Panagrinėkime kiekvieną šių skirtumų plačiau.

Teisės teorija pateikia kiek skirtingus teisinės atsakomybės tikslus. S.Vansevičiaus teigimu: „Teisine atsakomybe atsižvelgiant į teisės šaką siekiama dviejų tikslų: ginti teisėtvarką ir auklėti piliečius gerbti teisę“³⁵. Tuo tarpu A.Vaišvila pateikia tikslus, keliamus teisei atsakomybei apskritai: „1) sumažinti teisės pažeidėjo subjektines teises iki jo paties susumažintų pareigų apimtys (teisingumo vykdymas); 2) atlyginti žalą, padarytą teisės pažeidimu; 3) ugdyti žmonių pagarbą teisei ir teisingumui; 4) vykdyti teisės pažeidimų prevenciją“³⁶. Matome, kad šis teisinės atsakomybės tikslų sąrašas yra platesnis ir iš esmės apima S.Vansevičiaus pateiktus tikslus. Remdamiesi šiais bendrais teisinės atsakomybės tikslais galėtume sutikti, kad civilinei teisei, skirtingai nei baudžiamajai, yra būdingas kompensacinis pobūdis, žalos atlyginimas, o baudžiamosios atsakomybės tikslas yra teisės pažeidėjo nubaudimas. Tačiau, tai nėra absoliutus principas, kadangi ir „BPK yra numatytas žalos atlyginimo mechanizmas, leidžiantis baudžiamojo proceso metu siekti ne vien tik grynajai baudžiamajai teisei būdingų tikslų, bet ir

³² Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995, p. 25

³³ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995

³⁴ Guy Raimond. Droit civil. 2nd edition. Litec. 1993. cituota pagal Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995, p. 27.

³⁵ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius. 2000, p. 227

³⁶ Vaišvila A. Teisės teorija – Vilnius, 2000, p. 362

spřesti turtinio pobūdžio klausimą dėl žalos atlyginimo³⁷. Apskritai, klausimas ar asmens patraukimas civilinę atsakomybę gali būti traktuojamas kaip bausmė už teisės pažeidimą yra ginčytinas. Iš vienos pusės, „Kad ir kokie būtų teisės šakų ypatumai, taikoma teisinė atsakomybė visada lemia praradimą ir kentėjimą: laisvės suvaržymą, garbės pažeminimą, turtines išlaidas. Taigi teisinė atsakomybė yra vienokia ar kitokia bausmė³⁸. Iš kitos pusės, „<...>imperatyvas atlyginti žalą nėra bausmė, o tik savo teisių garantas. Tai išplaukia iš pačios teisės, kaip subjektinių teisių ir pareigų vienovės, prigimties: žalos kito asmens teisei padarymas suprantamas taip, tarsi asmuo, naudodamasis viena savo teise, būtų padaręs žalą kitai savo teisei³⁹. Remiantis šia nuomone, teisės pažeidimą padariusio asmens nubaudimą galime laikyti tik baudžiamajai atsakomybei būdingu tikslu. Pažymėtina, kad šis, LR BPK 1 straipsnyje įtvirtintas baudžiamąjį proceso tikslas ne visuomet yra siektinas, pavyzdžiui, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius atveju. (LR BK 38 str.). Tuo tarpu, teisinės atsakomybės auklėjimo ar teisės pažeidimų prevencijos tikslus nenorėtume priskirti vien baudžiamajai atsakomybei, kadangi „Kompensacinė civilinės atsakomybės funkcija nepaneigia kitos jos funkcijos – prevencinės. <...> Prevencinės civilinės atsakomybės funkcijos egzistavimas nėra neigiamas nei kontinentinės, nei bendrosios teisės sistemos valstybėse, tačiau ji, lyginant su kompensacine funkcija, pripažįstama antraeile⁴⁰. Kadangi šis kriterijus neleidžia mums aiškiai atriboti baudžiamąją ir civilinę atsakomybę, jis nelaikytinas korektišku ir taikytinu šiuo atveju.

Abejotinu galima pripažinti ir skirtingą baudžiamosios bei civilinės atsakomybės rūšių atsiradimo pagrindą – privataus intereso pažeidimą ar veiką, socialiai pavojingą visai visuomenei. Visų pirma, nagrinėdami viešosios ir privačiosios teisės veikimo ribas, padarėme išvadą, kad remiantis teisės skirstymu į viešąją ir privatinę, neįmanoma aiškiai atriboti baudžiamosios ir civilinės teisės šakas. P.Leonas teisės skirstymą į viešąją ir privatinę laikė „netikru“, kadangi, pirmiausia, jis neigė patį viešųjų interesų buvimą, nes „interesų turi tik atskiri asmenys, nes tik jie yra realios visuomenės dalys. Viešas interesas yra privačių interesų sujungimas ir todėl galima pasakyti, kad teisė saugoja tik atskirų žmonių interesus. <...> Teisė saugoja tik tuos atskirų asmenų interesus, kurie turi viešos reikšmės“, tokios reikšmės neturintis interesas nesąs teisės objektas⁴¹. Taigi, galime padaryti išvadą, kad tiek baudžiamosios, tiek civilinės teisės apsaugos objektu yra privatus interesas, turintis viešos reikšmės. Antrą argumentą, paneigiantį skirtingą baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atsiradimo pagrindą pateikia pats autorius, nurodydamas, kad „Šiuo ir kitais panašiais atvejais kyla civilinės

³⁷ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamąjį proceso teisė. Vilnius. 2005, p. 133

³⁸ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius. 2000, p. 226

³⁹ Vaišvila A. Teisės teorija – Vilnius, 2000, p. 364

⁴⁰ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995, p. 40

⁴¹ cituota pagal Vaišvila A. Teisės teorija – Vilnius, 2000, p. 274

atsakomybės ribų problema, reikalaujanti atsakyti į klausimą, ar civilinė atsakomybė atsiranda tik esant civilinės teisės pažeidimui, ar ji atsiranda ir gali būti taikoma, kai žala padaroma pažeidžiant ir kitų teisės šakų, tarp jų – viešosios teisės normų reikalavimus? Atsakymas būtų nesudėtingas: civilinė atsakomybė atsiranda abiem atvejais⁴². Tai patvirtina ir teisės teorija: „Kai teisės pažeidimu padaroma žala kompleksiniam objektui, kurį saugo kelios teisės normos, tai teisinė atsakomybė atsiranda pagal kiekvieną teisės normą. Kartu gali eiti baudžiamoji ir civilinė, administracinė ir civilinė atsakomybės rūšys“⁴³.

Literatūroje išsakoma nuomonė, kad kaltės samprata baudžiamojoje ir civilinėje teisėje yra skirtinga. V.Mikelėno teigimu: „Baudžiamojoje teisėje veikos neteisėtumas neatsiejamai susijęs su kalte: jeigu asmens veiksmuose nėra jo kaltės, tokia veika nėra laikoma neteisėta, nes nėra nusikaltimo (nusikaltimo sudėties). Tuo tarpu civilinės atsakomybės atsiradimas gali būti siejamas vien su žalos padarymo faktu, nesiejant žalos atsiradimo su ją padariusio asmens kalte. Tokios situacijos esti, kai įstatymas nustato civilinę atsakomybę be kaltės. Reiškia, pats žalos padarymo faktas gali būti pripažįstamas neteisėtu veiksmu, nesiejant jo su konkrečios teisės normos pažeidimu. Šiais atvejais veiksmų neteisėtumas pasireiškia bendro pobūdžio draudimo – draudimo nedaryti žalos kitam asmeniui – pažeidimu.“⁴⁴. Šitai yra todėl, kad baudžiamoji teisė, taikydama draudžiamąjį teisinio reguliavimo metodą, įpareigoja „susilaikyti nuo įstatymo draudžiamų veiksmų“⁴⁵ ir smulkiai reglamentuoja nusikaltimo sudėties požymius. Čia vadovaujamosi principu, įtvirtintu LR BK 2 straipsnio 4 dalyje - pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį. Tuo tarpu, civilinėje teisėje vyrauja dispozityvusis reguliavimo metodas, kurio esmę išreiškia principas: „viskas, kas neuždrausta pozityviosios teisės normų, leidžiama“⁴⁶. Tai reiškia, kad teisinių santykių dalyviai gali pasirinkti įvairius elgesio variantus, taip pat ir civilinės teisės pažeidimai gali pasireikšti įvairiai. Todėl, nesant galimybės smulkiai aprašyti įstatyme kiekvieną civilinės teisės pažeidimo atvejį, sunku ir nustatyti „visus civilinės teisės pažeidimo požymius“. Tuo tarpu, nustatyti, ar konkrečiam teisės pažeidimui būdingi visi nusikaltimo požymiai yra daug paprasčiau. Taigi, baudžiamojoje teisėje kaltė yra būtina baudžiamosios atsakomybės taikymo sąlyga, o civilinėje teisėje ne visuomet, čia svarbesnis yra priežastinis ryšys tarp asmens veiksmų ir pasekmių.

Paskutiniai du nurodyti baudžiamosios ir civilinės atsakomybės skirtumai, mūsų nuomone, nėra esminiai, padedantys atriboti šias dvi teisinės atsakomybės rūšis. Akivaizdu, kad egzistuojant dviem skirtingoms materialiosios teisės šakoms, jų normų įgyvendinimo procesai

⁴² Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995, p. 33

⁴³ Vaišvila A. Teisės teorija – Vilnius, 2000, p. 364

⁴⁴ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995, p. 105

⁴⁵ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius. 2000, p. 194

⁴⁶ Vaišvila A. Teisės teorija – Vilnius, 2000, p. 161

bei terminai gali skirtis. Materialiosios teisės šakos sąveikauja su proceso teisės šakomis kaip tikslas su savo priemonėmis, be materialiosios teisės proceso teisė būtų beprasmė⁴⁷. Todėl proceso teisė yra tarsi pagalbinė, išvestinė, remiasi materialiosios teisės normomis, o mums, savo ruožtu, iš pradžių reikia išspręsti materialinės teisės šakų atribojimo teorines problemas. Taip pat ir baudžiamosios bei civilinės atsakomybės taikymo terminai – nėra esminis šių dviejų atsakomybės rūšių atribojimo kriterijus.

Taigi, galime padaryti išvadą, kad remdamiesi literatūroje pateiktais baudžiamosios ir civilinės teisės atribojimo kriterijais negalime aiškiai nubrėžti ribą tarp šių dviejų atsakomybės rūšių atsiradimo pagrindų.

1.3. Nusikaltimų atribojimas nuo kitų teisės pažeidimų

Baudžiamosios teisės teoriją visuomet domino nusikalstamo ir nenusikalstamo elgesio aiškesnio atribojimo problema. Formaliai, nenusikalstamu pripažįstamas bet koks elgesys, kuris tiesiogiai nėra pavadintas nusikalstamu baudžiamuoju įstatymu. Tačiau gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad riba tarp nusikalstamo ir nenusikalstamo yra tokia aiški, kad nekyla praktinių atribojimo sunkumų. Tačiau nagrinėjant teismų praktiką, paaiškėja, kad yra toli gražu ne taip⁴⁸.

Didžiausias dėmesys šiai problemai buvo skiriamas XIX-XX am. pradžioje, kai baudžiamosios ir kitų teisės šakų teorijoje vyko diskusijos apie baudžiamuosius ir kitus (civilinius) nusižengimus⁴⁹. Tačiau išspręsti šią problemą nepavyksta. N.D.Sergejevskij padarė tokią išvadą: „Teorijų, bandžusių atriboti baudžiamuosius teisės pažeidimus nuo civilinių, teorijų, viena kitą paneigiančių ir vienodai neveiksmingų, gausybė, nulėmė neigiamą požiūrį į patį klausimą; daug autorių atsisakė jį teoriškai spręsti, nors ir neatsisakė paties baudžiamųjų ir civilinių pažeidimų skirtumo principo kaip dviejų priešpriešinių teisės pažeidimų rūšių“⁵⁰. Vis dėlto, šis autorius kaip ir daugelis kitų bando atriboti baudžiamosios ir civilinės teisės pažeidimus pagal tai, kad civilinio delikto atveju atlyginama žala, o baudžiamojo – ne. Tačiau, antroje šio skyriaus dalyje mes išsiaiškinome, kad žalos atlyginimas yra galimas ir baudžiamojo proceso tvarka. Be to, nėra objektyvių kliūčių baudžiamajame kodekse nustatyti bausmę – pareigą atlyginti žalą nukentėjusiajam⁵¹. Savo laiku, S.V.Poznyšėvas nurodė požymius, kuriais remdamasis, įstatymų leidėjas neturėtų kriminalizuoti: 1) veikų, pakankamai užkardomų visuomenės nuomonės ir dorovės balsu, arba 2) civilinės teisės priemonėmis, 3) veikų, kurių

⁴⁷ Vaišvila A. Teisės teorija – Vilnius, 2000, p. 269

⁴⁸ Веселов Е. Граница преступного и не преступного // Уголовное право 2004-03, с. 12

⁴⁹ Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004. с. 757

⁵⁰ cituota pagal Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004. с. 757

⁵¹ šitokia nuostata buvo įtvirtinta 1960 m. Rusijos ВК 32 str. Pagal Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004. с. 757-758

natūralios (pagal gamtos įstatymus) pasekmės yra tokios sunkios pačiam veikiančiam, kad nuo jų pakankamai sulaiko asmens egoizmas, tad jei jos ir yra padaromos retkarčiais, tai tik esant išimtinėms sąlygoms, slopinančioms egoizmo balsą; 4) veikų, per sunkiai išaiškinamų atskirais atvejais. Pagaliau, nusikaltimu gali būti tik išorinis žmogaus elgesys, esant tiesioginei žalai ir bausmės atsiradimui⁵². Per daug miglotais čia atrodo trečiasis ir ketvirtasis kriterijai. Matyt, čia kalbama apie tam tikrus labai retus arba pasižyminčius dideliu latentiškumu atvejus. Tačiau, mūsų nuomone, nei veikos retumas, nei latentiškumas neturi įtakos veikos pavojingumui, o tai yra visgi vienas pagrindinių kriterijų atribojant nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus. Kas dėl išorinio žmogaus elgesio kriterijaus, tai pats autorius pripažįsta, kad šiuo atveju negalima kalbėti apie civilinės ir baudžiamosios teisės pažeidimų atribojimo konkretumą, kadangi išorinis elgesys yra ir civilinės teisės pažeidimo pagrindas, tiesioginė žala ne išimtis ir delikto atveju; visas poveikio priemonės, taikomas esant civilinės teisės pažeidimui mes galime pavadinti bausme ir pasaulis dėl to nesugrius⁵³. Jau vien iš šitos istorinės ekskursijos matome nusikalstamo ir nenusikalstamo elgesio kriterijų paieškos sudėtingumą. Pažymėtina, kad tai gali būti vykdoma dvejais lygiais: kriminalizuojant naujas veikas ir jau galiojančio įstatymo atžvilgiu. Surasti atribojimo kriterijus pirmuoju lygiu yra labai sudėtinga, kadangi, visų pirma, tai yra baudžiamosios politikos klausimas, priklausantis nuo pačios valstybės tikslų kriminalizuojant vieną ar kitą veiką. Nesigilinant į šį klausimą viskas lig ir aišku: valstybei yra svarbu apsaugoti (efektyviai, maksimaliai) asmenų teises ir laisves, nuosavybę, ekonomiką, savo interesus ir t.t.. Tačiau neaiškumų kyla konkretizuojant ketinimus – kokias normas ir kokiai teisės šakai (civilinei, administracinei, baudžiamajai) priskirti. Galima sutikti su tuo, kad riba tarp nusikalstamo ir nenusikalstamo, bet prieštaraujančio tam tikros visuomenės dorovei, elgesio istoriškai kintanti, ir atsižvelgiant į klasinius pasikeitimus visuomenėje, turi atsispindėti teisės normose⁵⁴. J.Pradel teigimu: „Labai ryškiai baudžiamųjų įstatymų ryšį su įvairių visuomenės grupių vertybių skale rodo Baudžiamojo kodekso straipsniai, nustatantys atsakomybę už nusikaltimus ekonomikai. Politinės partijos ar grupės viena nuo kitos skiriasi ne tik politinėmis pažiūromis bet ir požiūriu į valstybės ekonominę politiką. Vienos partijos laikosi nuomonės, kad ekonomikai turi vadovauti valstybė, kitos pasisako už laisvos, valstybės nesuvaržytos ekonomikos modelį, trečios laikosi tarpinės pozicijos. Nuo to, kokia partija turės valdžią, priklausys valstybės ekonomikos modelis, taigi ir skatinamas bei netoleruojamas elgesys“⁵⁵. Jam pritaria ir V.Piesliakas: „Įstatymus priima ir žmonių poelgius priskiria prie nusikaltimų įstatymų leidėjas. Tai jis sprendžia, koks žmogaus poelgis bus traktuojamas kaip nusikaltimas.<...> Todėl

⁵² cituota pagal Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004. с. 758-759

⁵³ Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004. с. 759

⁵⁴ ten pat, p. 759

⁵⁵ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. – Vilnius, 2001, p. 12-13

priimami įstatymai rodo pirmiausia ne visos visuomenės, o tų visuomenės sluoksnių, partijų ar grupių interesus, kurios turi parlamente daugumą, taria lemiamą žodį priimant įstatymus⁵⁶. Visgi manytume, kad tai nėra vienintelė įstatymų pakeitimų priežastis. A.Kozlovo teigimu: „<...> ir esant vienai klasei sistemai, pakeitimai tiek vienos teisės šakos tiek tarpšakiniai atsiranda nuolat, kas liudija apie aiškumo kriminalizacijos klausimais valstybėje nebuvimą; baudžiamosios teisės teorija tokiems atvejais kalba apie istorinį kintamumą, t.y. apie tai, kad mes niekad negalėsime turėti aiškaus supratimo apie nusikalstamą ir nenusikalstamą elgesį; <...> Nepaisant šito, baudžiamosios teisės teorija nuolat stengiasi atrasti nusikaltimo požymius ir elementus, pagal kuriuos galima būtų atskirti jį nuo kitų teisės pažeidimų, prieštaraujant savo pagrindiniam postulatui apie nusikalstamo elgesio ribų istorinį kintamumą⁵⁷.

Ieškodami atribojimo kriterijų mes turime aiškiai suvokti, kad nagrinėdami nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus, mes, visų pirma, susiduriame su teisės pažeidimu kaip socialiniu fenomenu; antra, su teisės pažeidimų klasifikacija pagal teisės šakas (civiliniai deliktai, administracinės teisės pažeidimai, drausminiai nusižengimai ir t.t.). Ir visų teisės pažeidimų bendri požymiai neturėtų būti rūšinės ar kitokios klasifikacijos pagrindu. Kiekviena teisės pažeidimų grupė privalo turėti savo požymius, išreiškiančius jos esmę, tik tuomet atribojimas bus aiškus ir tikslus.

Dauguma tyrinėtojų sutinka, kad būtinaisiais nusikaltimo požymiais yra visuomeninis pavojingumas ir priešingumas teisei⁵⁸. V.Piesliakas išskiria pavojingumą kaip pagrindinį nusikaltimo požymį, vadindamas jį materialiu nusikaltimo požymiu: „<...> žmogaus poelgio pavojingumas yra pirmas nusikaltimo požymis ir, be to, veikos kriminalizacijos prielaida, įstatymų leidėjo kelrodis⁵⁹. Tačiau kyla klausimas, ar kriminalizacijos etape visuomeninis pavojingumas yra tik nusikaltimo ar ir kitų teisės pažeidimų požymis? A.Piontkovskij, analizuodamas vienos ir kitos nuomonės šalininkų ir priešininkų pozicijas, susiformavusias XX am. 60-ajame dešimtmetyje, pritarė tiems, kurie manė, kad visuomeninis pavojingumas yra būdingas bet kokiam teisės pažeidimui, o ne tik nusikaltimui. A.Piontkovskio ir kitų šio požiūrio šalininkų teigimu, atriboti juos galima tik pagal visuomeninio pavojingumo laipsnį, aukščiausią priskiriant nusikaltimams⁶⁰. V.Piesliako teigimu: „<...> nusikaltimais pripažįstamos ne šiaip pavojingos veikos, o pačios pavojingiausios – veikos, kurios kėsina į didžiausias vertybes⁶¹. Baudžiamoji teisė savaip užtikrina valstybės, visuomenės, žmonių interesų balansą. Visų pirma apsaugos objektu tampa svarbiausi valstybės, visuomenės, asmens

⁵⁶ Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996. p. 9, 12

⁵⁷ Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004. с. 759-760

⁵⁸ Щепельков В.Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты. Москва. 2003. с. 130

⁵⁹ Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996. p. 11

⁶⁰ cituota pagal Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004. с. 761

⁶¹ Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996. p. 14

teisės ir interesai. Šio darbo aspektu yra svarbu tai, kad savininko interesai pripažįstami ir visuomet buvo pripažįstami vienais tokių⁶². Tačiau, kol kas baudžiamosios teisės teorija nežino visuomeninio pavojingumo laipsnių tikslios diferenciacijos, todėl teoriškai apibrėžta nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų atribojimo pagal jų pavojingumo laipsnį konstrukcija neišlaiko praktinio patikrinimo įstatymų leidyba, kuri visuomet nustato vieno ar kito teisės pažeidimo visuomeninio pavojingumo laipsnį savo nuožiūra. A.Kozlovo teigimu, šitaip bus iki tol, kol baudžiamosios teisės teorija ar teisės teorija nesuras tinkamų visuomeninio pavojingumo matavimo kriterijų; jei nesuras niekuomet, tai mums reikėtų pamiršti apie nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų atribojimo pagal visuomeninio pavojingumo laipsnį galimybę⁶³. Tačiau, nepaisant šios griežtos autoriaus pozicijos, mūsų nuomone, apie pavojingumo kriterijų pamiršti nereikėtų, kadangi visuomeninio pavojingumo vaidmens ir reikšmės kaip nusikaltimo požymio nepakankamas vertinimas gali privesti prie baudžiamosios teisės privačių aspektų pervertinimo⁶⁴. Pavyzdžiu čia galėtų būti Hovardo Zero teorija⁶⁵, kurioje teigiama, kad priešingą teisei baudžiamą veiką reikia vertinti ne pagal visuomeninį pavojingumą, o pagal žalą konkrečiam asmeniui. Teisininkams siūloma pažvelgti į nusikaltimą ne iš baudžiamumo pozicijos, o pažeistų teisių atkūrimo. Schematiškai ši teorija pateikiama lentelėje:

Nubaudimo pozicija	Atkūrimo pozicija
Nusikaltimas suprantamas kaip įstatymo pažeidimas	Nusikaltimas suprantamas kaip prievarta prieš žmones ir santykius
Padaryta žala nustatoma abstrakčiai	Padaryta žala nustatoma konkrečiai
Dėmesio centre – valstybė ir nusikaltėlis	Dėmesio centre – nukentėjusysis ir nusikaltėlis
Nusikaltimas nagrinėjamas techninės-juridinės terminologijos pagalba	Nusikaltimas nagrinėjamas moralės, socialiniu, ekonominiu ir politiniu aspektu
Nusikaltėlis yra skolingas visuomenei	Nusikaltėlis visų pirma yra skolingas nukentėjusiajam
Skola mokama bausme	Skola mokama žalos atlyginimu

Taigi, iš pateiktos lentelės matyti, kad H.Zero nuomone, nusikaltimas yra veika, kuri padaro žalą individui, o ne visai visuomenei. Todėl ir atsakomybės klausimas turi būti sprendžiamas atsižvelgiant į nukentėjusiojo norus. Taikant susitaikymo procedūrą, nusikaltėlis ir auka (o taip pat jų advokatai ir teisėsaugos institucijų atstovai) susitaria dėl žalos atlyginimo. Sutartos sumos išmokėjimo atveju nukentėjusysis atsisako ikiteisminio tyrimo ir byla nutraukiama bet kurioje stadijoje. Kai kurių valstybių baudžiamojo proceso teisė (pavyzdžiui

⁶² Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 41

⁶³ Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004. с. 761

⁶⁴ Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва. 2002. с. 51

⁶⁵ ten pat, p. 51

JAV) tai numato. Kadangi pagal šią koncepciją nuo nusikaltimo nukenčia tik konkretus asmuo, siūloma išplėsti privataus kaltinimo institutą. Visuomeninio pavojingumo požymis tokiu atveju beveik visiškai išnyksta. H.Zeras mano, kad net rimtų nusikaltimų padarymas nėra pagrindas nusikaltėliui taikyti baudžiamąją atsakomybę jeigu jis visiškai atlygino nusikaltimu padarytą žalą ir kompensavo moralinę žalą. Užsienio teisinei praktikai jau žinomi piniginės kompensacijos už žalą, padarytą šiais nusikaltimais, atvejai: sunkus kūno sužalojimas, plėšimas, išžaginimas, padegimas, vagystė ir kt. Akivaizdu, kad visa tai yra sąlygota tokio nusikaltimo požymio kaip visuomeninis pavojingumas ignoravimu. Šiuo atveju baudžiamosios teisės viešasis pobūdis taikomas tik nusikaltimams valstybės valdžiai⁶⁶. Kaip jau buvo minėta anksčiau, kaip šios teorijos neigiamą pobūdį galima išskirti tai, kad materialiai apsirūpinęs žmogus faktiškai (iš dalies ir teisiškai) gali nebaudžiamas daryti nusikaltimus, žinodamas, kad visuomet turi galimybę „atsipirkti“ nuo nukentėjusiojo. Be to, šitaip baudžiamosios teisės ribos yra pernelyg susiaurinamos. Atsižvelgti į nukentėjusiojo interesus, žinoma, nėra blogai, tam ir yra LR BK įtvirtintas privataus kaltinimo bei susitaikymo institutas. Tačiau nevertėtų pamiršti, kad vienas baudžiamosios teisės tikslų yra nubausti asmenį, padariusį nusikaltimą, o kaip jau buvo minėta anksčiau, žalos atlyginimas nėra bausmė. Vis dėlto, akivaizdu, kad šiuolaikinė baudžiamoji teisė jau žengė savo pirmuosius žingsnius privatinės teisės link, o ar tai išeis į naudą, parodys šios politikos pasekmės ateityje.

Kitas būtinas nusikaltimo požymis – veikos priešingumas baudžiamajam įstatymui. V.Piesliako teigimu, „Šis požymis reiškia, kad mus dominanti veika ne tik apskritai kelia pavojų kokioms nors vertybėms, bet yra įstatymas, kuris aprašo nepageidautino elgesio požymius ir numato baudžiamąją atsakomybę už tokią veiką“⁶⁷. Priešingumo teisei požymį galima suprasti siaurąja ir plačiąja prasme. Plačiąja prasme priešingomis teisei reikėtų laikyti tik visuomenei pavojingas veikas, kadangi nesant šio požymio nėra ir nusikaltimo. O sąvoką įtvirtintą LR BK 11 str. 1 d. vertėtų suprasti siaurąja, formalia prasme. Pripažįstant veiką uždraustą BK reikia, kad ji formaliai turėtų kokio nors nusikaltimo sudėtį⁶⁸. Tačiau, A.Kozlovo nuomone, baudžiamojo įstatymo kūrimo etape ir šis požymis negali padėti atriboti nusikaltimą nuo kitų teisės pažeidimų, kadangi jis yra įstatymų leidėjo vieno ar kito elgesio pripažinimo nusikalstamu rezultatas; jis yra jau veikiančio įstatymo atrama. Taip pat, įstatymo kūrimo etape nusikaltimo ir kitų teisės pažeidimų atribojimo požymiu negali būti ir sankcija, kadangi ji yra nusikaltimo buvimo išvestinė, nubaudo už nusikaltimą, jau numatytą įstatyme, matas⁶⁹.

⁶⁶ Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. Москва. 2002. с. 51-53

⁶⁷ Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996. p. 18

⁶⁸ Щепельков В.Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты. Москва. 2003. с. 131

⁶⁹ Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004. с. 761-762

Pažymėtina, kad A.Kozlov vis dėlto pripažįsta, kad jau galiojančių įstatymų lygiu tarpšakinį atribojimą galima daryti ir pagal visuomeninio pavojingumo laipsnį, būdingą nusikaltimui bei atsispindintį sankcijoje, ir pagal priešingumą teisei (pagal veikų, uždraustų baudžiamuoju įstatymu formas ir pobūdį). Autoriaus teigimu, šiuo lygiu atribojimas vykdomas pagal tuos atskirus elementus, kurie sudaro ir visuomeninį pavojingumą, ir priešingumą teisei, t.y. objektyvaus ir subjektyvaus pobūdžio aplinkybes. Tačiau tarpšakiniu lygiu ši konkretizacija neveikia, kadangi neįmanoma tiksliai ir vienareikšmiškai atriboti šakas pagal veiką, veikimo(neveikimo) būdą, pasekmes, objektyvaus ryšio tarp veiksmo ir pasekmių pobūdį, pagal kaltę, motyvus, tikslus – tam tikri elementai gali sutapti. Todėl autorius daro neguodžiančią išvadą: baudžiamosios teisės teorija šiuo metu nesugeba aiškiai atriboti pagal teisės pažeidimų pobūdį teisės šakas, reguliuojančias tuos teisės pažeidimus. Autoriaus nuomone, šį klausimą apskritai turėtų spręsti teisės teorija⁷⁰. Tuo tarpu, V.Piesliako nuomone, „Nusikaltimai nuo kitų teisės pažeidimų atribojami pagal pavojingumą remiantis atskirais nusikaltimo sudėties požymiais. Vienas tokių požymių, kuriuo neretai remiasi įstatymų leidėjas, yra nusikaltimo dalykas <...> Labai dažnai nusikalstamas veikas nuo kitų teisės pažeidimų įstatymų leidėjas bando atriboti pagal veikos pobūdį, būdą ar kilusias pasekmes. <...> Veikos subjektyvūs požymiai – tikslas ir motyvas, taip pat neretai pasirenkami kaip nusikaltimo ir kito teisės pažeidimo atribojimo kriterijai“⁷¹. Jam pritaria ir V.Plochova: „Visuomeninį veikos pavojų rodo jos struktūriniai elementai, kurių požymiai turi būti įtvirtinti nesmurtinių nusikaltimų nuosavybei sudėtyse: pasekmės, žalos dydis, veikimo būdas (veikimo intensyvumas), veikos dalykas. Visuomeninį pavojingumą rodantys veiksniai, pasireiškiantys per objektyviuosius veikos elementus yra kaltė, tikslas, motyvas, kai kurie subjekto ypatumai, kurių požymiai gali būti nurodyti nusikaltimo sudėtyje“⁷². Tačiau nevertėtų pamiršti, kad nusikaltimo sudėtis kaip norminė kategorija, taip ir jos sudėties požymiai visuomet pasižymi abstraktumu. Būtent šia prasme mes sakome, kad nusikaltimo sudėtis – tai jo įstatyminis modelis. Priklausomai nuo objektyvios realybės reiškinių apibendrinimo laipsnio, abstrakcijos gali būti siauresnės ar platesnės⁷³.

Taigi, nagrinėdami šio darbo temą, mes neapsieisime be nusikaltimo sudėties požymių analizės. Neturėdami kitų aiškių kriterijų, padedančių atriboti nusikaltimus nuo kitų teisės pažeidimų, šiame darbe vadovausimės sukčiavimo sudėties požymiais, kuriuos vertėtų panagrinėti išsamiau.

⁷⁰ Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004. с. 763

⁷¹ Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996. p. 27

⁷² Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 61

⁷³ Ляпунов Ю. Дискуссионные проблемы объекта преступлений против собственности // Уголовное право 2004-03, с. 45

2. SUKČIAVIMO KAIP NUSIKALSTAMOS VEIKOS SUDĖTIES PAGRINDINIAI BRUOŽAI

Remdamiesi pirmame šio darbo skyriuje suformuluota prielaida, kad nusikaltimai nuo kitų teisės pažeidimų atiribojami pagal pavojingumą remiantis atskirais nusikaltimo sudėties požymiais⁷⁴, ir norėdami atskleisti šio darbo temą, turime panagrinėti sukčiavimo kaip nusikalstamos veikos sudėtį. Baudžiamosios teisės vadovėlyje⁷⁵ teigiama: „Nusikaltimo sudėtis – tai baudžiamajame įstatyme numatytų objektyvių ir subjektyvių požymių visuma“.

Sukčiavimas yra turtinis nusikaltimas. Anksčiau galiojusiam LR BK jis buvo priskiriamas prie nusikaltimų nuosavybei. Priėmus naują Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, skyriaus, kuriame yra sukčiavimo norma, pavadinimas pakeistas į „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams“. Pasikeitė ir pati sukčiavimo norma, atsirado papildomų šio nusikaltimo požymių. Pagal senąjį LR BK sukčiavimas pasireiškėdavo dviem būdais: svetimo turto užvaldymu arba teisės į turtą įgijimu apgaule. Įsigaliojus naujam LR BK papildomai atsirado dar du sukčiavimo būdai: turtinės prievolės išvengimas arba jos panaikinimas. Galima padaryti išvadą, kad naujo BK sukčiavimo normos formuluotė išplėtė baudžiamosios atsakomybės ribas, įtraukiant papildomus šio nusikaltimo požymius.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarime pateikiamas šio nusikaltimo esmės išaiškinimas⁷⁶: „Sukčiavimo esmė yra apgaulės panaudojimas svetimam turtui užvaldyti arba teisei į turtą įgyti. Apgaulė sukčiaujant panaudojama turint tikslą suklaidinti turto savininką ar valdytoją arba asmenį, kurio žinioje yra turtas, o pastarieji dėl suklydimo apgaulės įtakoje savanoriškai patys perleidžia turtą ar teisę į turtą kaltininkui manydami, kad šis turi teisę jį gauti“.

Taigi, panagrinėkime sukčiavimo sudėties požymius išsamiau. V.Piesliako teigimu: „Atsižvelgiant į baudžiamosios teisės teorijos pakeitimus ir artėjant prie europietiškojo nusikaltimo sudėties modelio nusikalstamos veikos sudėties požymiai imami skirstyti į dvi grupes: objektyviusius ir subjektyviusius nusikalstamos veikos sudėties požymius“⁷⁷. Vadovaudamiesi šia dvinare sistema, panagrinėkime sukčiavimo sudėties požymius, kuriuos išanalizavę, galėsime produktyviau siekti šio darbo tikslo – nustatyti sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimų atiribojimo kriterijus.

⁷⁴ Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996. p. 27

⁷⁵ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Antrasis papildytas leidimas. – Vilnius, 1998, p. 149

⁷⁶ 1998-12-22 Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 str.) ir teismų praktikos apžvalga // Teismų praktika. 1998. Nr. 10, p. 266

⁷⁷ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga – Vilnius, 2006, p. 180

2.1. Objektvieji sukčiavimo požymiai

2.1.1. Kėsinimosi objektas

Nuo to, plačiau ar siauriau teoriškai apibrėžtos kėsinimosi objekto ribos, priklauso visuomenei pavojingų, nusikalstamų veikų ratas, kurių elementu yra šis objektas⁷⁸. Galima būtų papildyti, kad nuo nusikaltimo objekto platesnio ar siauresnio supratimo priklauso ir paties nusikaltimo ribos. Baudžiamosios teisės vadovėlyje⁷⁹ teigiama, kad sukčiavimo objektas yra nuosavybė. Drakšienės A.⁸⁰ teigimu šio nusikaltimo objektas yra kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas arba teisė į turtą, kas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir vadovėlio autorių nuomone laikytina sukčiavimo dalyku, o ne objektu. Ši nuomonė grindžiama tuo, kad „Nusikaltimo objektą apibūdina tie baudžiamojo įstatymo saugomi gėriai, į kuriuos kėsinamasi nusikaltimu“⁸¹. Tuo tarpu, nusikaltimo dalykas yra „<...> tie materialaus pasaulio daiktai, į kuriuos tiesiogiai kėsinantis pažeidžiami teisiniai gėriai“⁸². Šiuo metu galiojančiame LR BK įstatymų leidejas šio nusikaltimo objektą ir dalyką reglamentuoja plačiau: objektu, be nuosavybės, pripažįstamos turtinės teisės ir turtiniai interesai, o dalyku, be svetimo turto ar turtinių teisių, pripažįstamas ir turtinės prievolės išvengimas ar panaikinimas arba trumpiau – turtinė nauda⁸³. Be to, nauda kaip sukčiavimo dalykas gali būti tiek materialinė, tiek nematerialinė⁸⁴. Sename LR BK buvusio skyriaus „Nusikaltimai nuosavybei“ pavadinimas naujame yra pakeistas į „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams“. Šitoks įstatymų leidėjo žingsnis yra sveikintinas, kadangi atitinka šiuolaikinius turtinius santykius: „Baudžiamosios teisinės apsaugos reikalauja turtiniai santykiai plačiąja prasme, ir ši nuostata įteisinta naujame LR BK, kuris visų turtinių nusikaltimų objektą apibūdino nuosavybės, turtinių teisių ir interesų sąvokomis. Toks požiūris atveria kelią adekvačiam įvairių turtinių nusikaltimų požymių aiškinimui, atskleidžiant kiekvieno nusikaltimo objekto ir dalyko specifiką bei žalos padarymo saugomoms vertybėms mechanizmą“⁸⁵. Nuosavybės termino pakeitimą į turto terminą laiko reikalingu ir Rusijos mokslininkai, teigdami, kad „Nuosavybė nei kaip visuomeninės ekonominės sistemos elementas, nei kaip subjektinė nuosavybės teisė negali ir neturi būti suprantama kaip nusikaltimų, šiuolaikinėje Rusijos teisėje vadinamų „nusikaltimais nuosavybei“

⁷⁸ Ляпунов Ю. Дискуссионные проблемы объекта преступлений против собственности // Уголовное право 2004-03, с. 43

⁷⁹ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. – Vilnius, 2000, p. 388

⁸⁰ Drakšienė A., Stauskienė E. Nusikaltimai nuosavybei Lietuvos ir kitų šalių baudžiamuosiuose įstatymuose. – Vilnius, 1998, p. 60

⁸¹ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Antrasis papildytas leidimas. – Vilnius, 1998, p. 150

⁸² ten pat, p. 150

⁸³ Fedosiuk O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė//Jurisprudencija, T 60(52). 2004, p. 82-95

⁸⁴ Fedosiuk O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame LR BK ir jos įgyvendinimo problemos, Teisė Nr. 48, 2003, p. 80-81

⁸⁵ Fedosiuk O. Nuosavybė ir turtas civiliniame ir baudžiamajame kodeksuose // Jurisprudencija. T. 28 (20). 2002, p. 86

objektas. Patogi ir naudinga tuo laikotarpiu, kai ji atsirado, vystėsi, šiuo metu turi užimti garbingą vietą teisės istorijoje. Šiuolaikinių turinių santykių būklė reikalauja turtinių nusikaltimų (nusikaltimų turtinėms teisėms ir interesams) sistemos atkūrimo“. – teigia I.Klepickij⁸⁶. Ir vis dėlto pažymėtina, kad naujo LR BK XXVIII skyriaus pavadinime liko „nuosavybės“ terminas, nurodantis ir į skyriuje įtvirtintų vieno iš nusikalstamų kėsinimosi objektų. Ar tai reiškia, kad į turtinių teisių ir interesų sąvokos neapima nuosavybės instituto, o turto sąvoka neapima turtinių teisių? Mūsų nuomone, yra tikslinga panagrinėti nuosavybės, turto bei turtinių teisių sąvokas plačiau.

Prieš pradėdant nagrinėti turto sąvoką, pažymėtina, kad sukčiavimas buvo ir yra turtinis nusikaltimas, o turtinius santykius visų pirma reguliuoja civilinė teisė ir apibrėžiant turtinių nusikaltimų objektą tenka naudotis civilinės teisės suformuluotomis sąvokomis. Tačiau, V.Plochovos teigimu, šiuo atveju iškyla dvi problemos: 1) dažnai tarp pačių civilinės teisės specialistų nėra vieningos nuomonės apibrėžiant vieną ar kitą sąvoką (pavyzdžiui, nuosavybę); 2) atsižvelgiant į tai, kad baudžiamoji teisė kaip šaka skiriasi nuo civilinės teisės, turi savo reguliavimo metodą bei tikslus, todėl beatodairiškai priimti civilinės teisės pateikiamas sąvokas ne visuomet tinka, o tam tikrais atvejais ir nėra būtina, todėl tenka nustatyti jų priėmimo ir naudojimo ribas⁸⁷. Dėl šios priežasties, vertėtų išsiaiškinti, ar LR BK vartojamos nuosavybės, turto, turtinių teisių sąvokos atitinka tokias pat sąvokas, vartojamas civilinėje teisėje.

Civilinėje teisėje išskiriamos daiktinė ir prievolių teisė. Nuosavybės teisė yra daiktinės teisės dalis (LR CK ketvirtosios knygos II dalies „Daiktinės teisės“ V skyrius „Nuosavybės teisė“). Ji, kai kurių mokslininkų teigimu, įtvirtina nuosavybės santykių statiką⁸⁸. Priešingai, jų dinamika įtvirtinama prievoliniuose santykiuose (žr. LR CK šeštosios knygos (Prievolių teisė) I dalis „Bendrosios nuostatos“). LR CK 4.37 straipsnyje „Nuosavybės teisės sąvoka“ nuosavybės teisė įvardijama kaip teisė savo nuožiūra, nepažeidžiant įstatymų ir kitų asmenų teisių ir interesų, valdyti, naudoti nuosavybės teisės objektą ir juo disponuoti. Tačiau, N.Lopašenko teigimu, pačios teisių „triados“ dar nepakanka savininko teisių apibūdinimui. Savininko teisių turėjimas pašalina, sulaiko visus kitus asmenis nuo kokio nors poveikio jam priklausančiam turtui, jei tam nėra jo valios⁸⁹. V.Plochova pritaria, kad šitoks savininko teisių išvardinimas – nėra nuosavybės teisės sąvoka ir kaip pavyzdį pateikia Prancūzų civilinio kodekso 544 straipsnio nuostatą apibrėžiančią nuosavybės teisę kaip teisę naudotis ir disponuoti daiktais absoliučiu būdu taip, kad naudojimasis neprieštarautų įstatymams ar reglamentams. Tęsdama savo mintį autorė teigia, kad daug tarybinių mokslininkų – O.S.Iofe, D.M. Mejer,

⁸⁶ cituota pagal Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 85-86

⁸⁷ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 88

⁸⁸ ten pat, p. 89

⁸⁹ Лопашенко Н.А. Преступления против собственности, Москва. 2005. с. 31

A.V.Venediktov ir kiti – nuosavybės teisę taip pat aiškino kaip „absoliutą, palyginus su kitais, asmens viešpatavimą daiktui“. Autorė gina šią poziciją remdamasi tuo, kad visų pirma, valdymo, naudojimo ir disponavimo teises turi ne tik savininkai, bet ir, pavyzdžiui, teisėti valdytojai. Antra, kai kurių autorių nuomone nuosavybės teisė neapsiriboja šia teisių triada, jų galima priskaičiuoti apie šimtą. Galų gale, prieinama išvados, kad civilinės teisės pateikiama nuosavybės teisės sąvoka be koregavimo negali būti naudojama nustatant nusikaltimų nuosavybei objektą (visų pirma todėl, kad ji apima tik dalį nuosavybės santykių, antra, joje daug sąlyginumų, kurie yra neleistini reguliuojant visuomeninius santykius baudžiamosios teisės normomis)⁹⁰.

„Turto“ sąvokos išaiškinimo būtinumas sąlygojamas sukčiavimo objekto tikslų ribų nustatymo svarba, šios sąvokos skirtingu traktavimu baudžiamojoje ir civilinėje teisėje. Kyla klausimas, ar baudžiamoji teisė reguliuoja „savo“ visuomeninius santykius ar savaip saugo kitų teisės šakų (taip pat ir civilinės teisės) normas; ar tie patys terminai skirtingų teisės šakų (baudžiamosios ir civilinės) gali būti traktuojami skirtingai. Pradiniuose teisės vystimosi etapuose turtas buvo prilyginamas daiktui. Vėliau ši sąvoka apimdavo ir turtines teises. Nuo to laiko ir „daiktas“, ir „turtas“ buvo vartojami siaurąja ir plačiąja prasme⁹¹. LR CK nepateikia turto sąvokos. 1.97 straipsnyje yra išvardinti civilinių teisių objektų rūšys: „Civilinių teisių objektai yra daiktai, pinigai ir vertybiniai popieriai, kitas turtas bei turtinės teisės, intelektinės veiklos rezultatai, informacija, veiksmai ir veikslių rezultatai, taip pat kitos turtinės ir neturtinės vertybės“. Ši formuluotė ne visai aiškiai leidžia suprasti, ar turtinės teisės pripažįstamos turtu, ar ne. Civilinio kodekso komentare⁹² pateikiamas toks turto apibrėžimas: „Sąvoka „turtas“ reiškia daiktus, turtines teises ir turtines pareigas, pinigus. Siauruoju požiūriu ši sąvoka reiškia daiktą ar daiktų visumą. Plačiuoju požiūriu „turtas“ – tai ir daiktai, ir turtinės teisės bei pareigos, išimtinės teisės ir panašiai (žaliavos, prekės, pastatai, pinigai, prekių ir paslaugų ženklai, juridinio asmens pavadinimas ir t.t.).“ Matyt, LR CK sąvoka „turtas“ suprantama plačiąja prasme ir apima turtines teises. Tai patvirtina kad ir toks pavyzdys iš LR KT nutarimo: „Pagal teisės doktriną reikalavimo teisė yra turto rūšis. Todėl reikalavimo teisė, kaip ir bet koks kitas turtas, yra privačios nuosavybės teisės objektas.“⁹³ Todėl lieka neaišku, kodėl LR BK kaip nusikaltimo objektą išskiria ne tik turtą, bet ir turtines teises. Matyt, baudžiamojo įstatymo leidėjas „turto“ sąvoką traktuoja siaurąja prasme (neapimant turtinių teisių; pagal CK komentarą). N.Lopašenko

⁹⁰ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 90, 100

⁹¹ ten pat, p. 120-122

⁹² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos, „Justitia“, Vilnius, 2001, p. 213

⁹³ LR KT nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 23 d. nutarimo Nr. 562 "Dėl gyventojų santaupų indeksavimo" 1 punkto nuostatos "taikydami koeficientą 10" atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Vilnius, 1996 m. birželio 26 d. // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1996/n610626a.htm>

teigimu: „Įstatymų leidėjas baudžiamajame įstatyme pabrėžia turto ir turtinių teisių skirtumą, kadangi kartu naudoja abi šias sąvokas“⁹⁴. Taip daugumoje turtinių nusikaltimų skyriaus sudėtyse vartojama turto sąvoka (kalbama apie turtą), o, pavyzdžiui, sukčiavimo sudėtyje apie turtą ir turtines teises. Todėl, darome išvadą, kad baudžiamojoje teisėje „turto“ sąvoka neapima turtinių teisių: „Baudžiamosios teisės prasme turto sąvoka neapima turtinių teisių, nes šioje įstatymų leidybos šakoje turtas ir teisė į turtą yra skirtingos kategorijos“⁹⁵. Tuo tarpu, kai kurie autoriai, remdamiesi tuo, kad civilinėje teisėje turtas traktuojamas ne tik kaip daiktai bet ir kaip turtinės teisės teigia, kad ir baudžiamojo įstatymo straipsnyje reikėtų palikti tik terminą „turtas“, kadangi jis apima ir „teisę į turtą“⁹⁶. Mūsų nuomone, turtinių teisių išskyrimas pabrėžia platesnį kai kurių turtinių nusikaltimų objektą. Tai atitinka baudžiamosios teisės šakos principus ir draudžiamąjį reguliavimo metodą. Todėl, šia prasme, tam tikras nukrypimas nuo civilinės teisės „turto“ sąvokos traktavimo yra pateisinamas baudžiamosios teisės šakos ypatumu.

Kadangi sukčiavimo sudėtyje turtas ir turtinės teisės yra pažymėti kaip atskiri nusikaltimo objektai, reikalinga panagrinėti ir turtinės teisės sąvoką. L.Gauchmano teigimu, teisė į turtą civilinėje teisėje – tai įvairios turtinės teisės, apibrėžiamos kaip teisiųjų santykių dalyvių subjektinės teisės, susijusios su turto valdymu, naudojimu ir disponavimu, o taip pat ir materialiniai (turtiniai) reikalavimai, atsirandantys tarp ekonominės apyvartos dalyvių paskirstant šį turtą ir apsieičiant (prekėmis, paslaugomis, vykdomais darbais, pinigais, vertybiniais popieriais ir kt.). Turtinės teisės yra savininko, valdytojo (daiktinės) teisės ir prievolių teisės (tarp jų ir teisės į žalą, padarytos asmens sveikatai atlyginimą, taip pat žalą, padarytos fizinio ar juridinio asmens turtui), autorių, išradėjų teisės į atlyginimą (honorarą) už kūrybinės veiklos rezultatus, paveldėjimo teisės⁹⁷. Matome, kad turtinių teisių spektras civilinėje teisėje yra labai platus, tačiau ar jis atitinka baudžiamosios teisės saugomas turtines teises, reikėtų išsiaiškinti plačiau panagrinėjus šią sąvoką bei jos įtraukimo į sukčiavimo normą istorines aplinkybes.

V.Plochovos⁹⁸ teigimu, istoriškai „teisė į turtą“ sukčiavimo sudėtyje atsirado dėl objektyvios būtinybės, kadangi panaudojant apgaule, yra galimybė pasikėsinti ir į „turtines teises“. Turtas tuo metu buvo suprantamas tik kaip kilnojami daiktai. Turtinės teisės sukčiavimo ir turto prievartavimo sudėtyse buvo suprantamos kaip „teisė į nekilnojamąjį daiktą ir teisės susijusios su nekilnojamuoju daiktu, ir apskritai kaip bet kokia teisė, kylanti iš sutarčių ir prievolių, kiek ji gali turėti turtinę vertę. Todėl buvo būtina kriminalizuoti ir neteisėtą šių teisių

⁹⁴ Лопашенко Н.А. Преступления против собственности, Москва. 2005. с. 44

⁹⁵ Уголовное право. Часть общая. Часть особенная. 1999. с. 401

⁹⁶ Кочой С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. Москва. 2000. с. 176

⁹⁷ Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности, Москва. 2001, с. 65-66

⁹⁸ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 156

įgijimą. Vėliau kai kurie autoriai siūlė būtent tokį „teisės į turtą“ termino supratimą. Kiti mokslininkai, konkretizuodami šią sąvoką, dažniausiai nurodydavo ir nurodo į dokumentą (pavyzdžiui, testamentas, draudimo polisas, įgaliojimas gauti tam tikras vertybes) ir vertybinius popierius, kuriais remiantis, galima gauti turtą ar materialinę naudą. Kaip rodo praktika, būtent dokumentai, įtvirtinantys turtines teises, taip pat ir jų įgijimas neretai būna įvairių sukčiavimo operacijų dalykų⁹⁹. Suprantama, kad sukčiaudamas, nusikaltėlis siekia, kad tam tikros turtinės teisės būtų patvirtintos atitinkamais dokumentais, tačiau jam nebūtina turėti pačius dokumentus. Užtenka, kad kažkur egzistuotų dokumentai, įtvirtinantys jo turtines teises. Šia prasme yra kritikuotina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuostata, kad „Teisės į svetimą turtą įgijimas sukčiavimo būdu yra tada, kai kaltininkas apgaule įsigyja įvairius dokumentus (paveldėjimo teisės liudijimą, įgaliojimą ir pan.), kuriuose įtvirtinta teisė kaltininkui gauti svetimą turtą, juo naudotis ir disponuoti, arba panaikinta jo turtinė prievolė“¹⁰⁰. Pažymėtina, kad būtent su dokumentiniu turtinių teisių įtvirtinimu, V.Plochova sieja turto ir turtinių teisių kaip nusikaltimo objekto išskyrimą: „Kadangi dokumentai yra atskirti nuo tų resursų, į kuriuos juose yra įtvirtintos teisės, atsižvelgiant į jų užvaldymo specifiką, o taip pat teisių juose fiksaciją, yra tikslinga kartu su turtu kaip nusikaltimų nuosavybei objektą išskirti ir teisę į turtą“¹⁰¹. Tačiau, mūsų nuomone, tai nėra svari priežastis, kadangi, kaip jau buvo minėta, turto sąvoka plačiaja prasme apima ir turtines teises.

Pažymėtina, kad turtas gali būti suprantamas ekonomine ir juridine prasme. Gana vaizdžiai dualistinę nuosavybės prigimtį, išreiškia J.Liapunovo teiginys, kurį, mūsų nuomone, galima pritaikyti ir turto sąvokai: „Nuosavybė pagal savo esmę yra dualistine ta prasme, kad iš vienos pusės – ji objektyvi ekonominė kategorija, nepriklausanti nuo žmonių valios ir sąmonės, o iš kitos – visuomeniniai nuosavybės santykiai susideda iš individualių visuomeninio gyvenimo dalyvių, turinčių kaip homo sapiens sąmonę ir valią, konkrečių valinių veiksmų“¹⁰². Kai kurie autoriai išskiria ir fizinius turtinių nusikaltimų objekto požymius. Tačiau, šis požymis būdingas turtui, traktuojamam siaurąja prasme, tapatinamam su daiktais: „Fiziniai požymiai reiškia, kad grobimo dalyku gali būti materialus išorinio pasaulio dalykas, apibrėžtas erdvėje<...>“¹⁰³. Juridinė samprata turtu pripažįsta daiktų, turtinių teisių ir pareigų visumą arba turtinį asmens aktyvą ir pasyvą kaip visumą, o remdamiesi ekonomine turto samprata, turtu galime vadinti

⁹⁹ Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. Расширенный уголовно-правовой анализ с материалами судебно-следственной практики. Москва. 2003, с. 320

¹⁰⁰ Lietuvos aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 8 „Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 str. ir 275 str.)“ // Teismų praktika. 1998, Nr. 10, p. 266

¹⁰¹ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 162

¹⁰² Ляпунов Ю. Дискуссионные проблемы объекта преступлений против собственности // Уголовное право 2004-03, с. 44

¹⁰³ Прохоров Л.А., Прохорова М.Л. Уголовное право, Москва, 1999, с. 341

viską, kas tik gali turėti objektyvią piniginę vertę, būti asmens turėjimo dalyku, viena ar kita forma tapti atlygintinių sutarčių objektu.¹⁰⁴ V.Plochova teigia, kad ekonomine prasme turtas traktuojamas kaip daiktai ir kitų asmenų veiksmai į kuriuos turi teisę tam tikras asmuo. Tuomet juridine prasme turtas suprantamas kaip pinigais vertinamų teisinių santykių, kurių dalyviu yra tam tikras asmuo, visuma. Reiškia turto aktyvas – tai daiktų, priklausančių asmeniui nuosavybės teise ar kitų teisių pagrindu, visuma, o taip pat ir kitų asmenų veiksmų, į kuriuos tam tikras asmuo turi teisę, visuma. Turto pasyvas – tai daiktų, priklausančių kitiems asmenims, bet laikinai esančių tam tikro žmogaus žinioje, visuma, o taip pat jo turimų pareigų visuma¹⁰⁵. Akivaizdu, kad piniginis įvertinimas yra labiau ekonominė kategorija, nei teisinė, o kitų asmenų veiksmai, į kuriuos turi teisę tam tikras asmuo kaip tik atitinka juridinę turto sampratą, todėl šią autorės pateikiamą klasifikaciją reikėtų vertinti kritiškai.

Juridinių ir ekonominių turto požymių išskyrimas yra svarbus, nustatant turtinių nusikaltimų objekto ribas. L.Prochorov išskiria tokią juridinę turto kaip nusikaltimo objekto savybę kaip teisėtą turto valdymą, o ekonominių savybių požiūriu turtas, esantis grobimo dalyku turi turėti vertę, t.y. į jo pagaminimą turi būti įdėtas žmogaus darbas¹⁰⁶. Šitaip mes prieiname prie turto kaip nusikaltimo objekto būtinųjų požymių nagrinėjimo: turtas ir jo sudėtinės dalys gali ir privalo turėti savo, grynai baudžiamuosius teisinius požymius, t.y. tokius, kurie nulemti teisės šakos ypatumų. Pavyzdžiui, tokiais, be turto vertės yra ir tai, kad turtas turi būti svetimas, t.y. toks, kuris nepriklauso kaltininkui nei faktiškai nei teisiškai¹⁰⁷. Vadovaujantis Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimu, „Sukčiavimo dalykas yra svetimas turtas ar teisė į svetimą turtą. Turtas yra svetimas, kai jis kaltininkui nepriklauso nuosavybės teise“¹⁰⁸. Pripažįstant turtą sukčiavimo objektu yra svarbu, kad jis apskritai kam nors priklausytų: „Turto priklausomumas kitam reiškia, kad jis yra kito asmens nuosavybė, nėra bešeimininkis“¹⁰⁹. Tačiau, padaryti žalą turtiniams savininko interesams galima ne tik išimant daiktą iš jo valdymo, bet ir užvaldžius, tarkim, savininko daiktą, perduotą valdyti kitam asmeniui, tuo pažeidžiant ne tik valdymo, bet ir visas kitas teises. Teigiama, kad teisėtais valdytojais laikomi „laikini turto valdytojai, esant susitarimui su savininku“¹¹⁰.

¹⁰⁴ Fedosiuk O. Nuosavybė ir turtas civiliniame ir baudžiamajame kodeksuose // Jurisprudencija. T. 28 (20). 2002, p. 84

¹⁰⁵ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 122

¹⁰⁶ Прохоров Л.А., Прохорова М.Л. Уголовное право, Москва, 1999, с. 341

¹⁰⁷ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 137

¹⁰⁸ Lietuvos aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 8 „Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 str. ir 275 str.)“ // Teismų praktika. 1998, Nr. 10, p. 266

¹⁰⁹ Fedosiuk O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė//Jurisprudencija, T 60(52). 2004, p. 87

¹¹⁰ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 142

Antras svarbus turto kaip sukčiavimo objekto požymis yra jo vertė. Dėl šio požymio kyla daug diskusijų. Vienų autorių nuomone, vertės objektyvumas reiškia, kad daiktas turi tam tikrą objektyvią galimybę dalyvauti civilinėje apyvartoje kaip prekė¹¹¹. Kitų autorių nuomone, vertės buvimas reiškia įdėtą darbą į šio daikto gamybą¹¹². Dar viena literatūroje išsakoma nuomonė, kad į daikto gamybą įdėtas žmogaus darbas charakterizuoja nusikaltimo dalyką iš socialinės pusės, o iš ekonominės, turtui kaip grobimo dalykui būdingi du požymiai: 1) materialios vertės buvimas ir 2) tam tikra kaina¹¹³. Visų pirma, manome, kad šių dviejų ekonominės vertės požymių išskyrimas nėra būtinas, kadangi materialinė vertė ir reiškia, jog turtas turi tam tikrą kainą. Antra, įdėtas žmogaus darbas nėra būtinas turto požymis: „...[daikto] vertę negalima tapatinti su prekės pagaminimo kaštais (išlaidomis), juo labiau tik su darbu. Svarbi yra jo ekonominė vertė (už kiek jis gali būti perkamas). Jeigu vertę suprasime kaip žmogaus darbą, įdėtą į gamybą, tai šis požymis būdingas turtinių santykių daugumai, bet ne visiems, bent jau dėl to, kad ekonomikos ir civilinės teisės santykis nėra vienas prie vieno, t.y. civilinė teisė reguliuoja santykius ne tik dėl ekonominių gėrybių, bet ir neekonominių¹¹⁴. Būtent ekonominės vertės svarbą pabrėžia ir O.Fedosiuk: „Akivaizdu, kad būtent ekonominis tam tikro objekto turinys arba, kitaip tariant, galimybė įvertinti jį pinigais, leidžia vadinti daiktus, teises, prievoles, naudą, interesą turtiniais. <...> turto sąvoka tuo ir ypatinga, kad suponuoja galimybę įvertinti jį pinigais – visuotiniu turto ekvivalentu. <...> Tai leidžia padaryti iš pirmo žvilgsnio netikėtą išvadą, kad nuosavybės teisė nebūtinai yra turtinė teisė, o jos objektas – nebūtinai turtas¹¹⁵. Būtent dėl šios priežasties LR BK XXVIII skyrius, kuriame yra ir sukčiavimo norma, visų pirma, saugo turtines teises ir interesus, o nuosavybę tiek, kiek jos objektu yra turtas. Pažymėtina, kad visuose šio skyriaus straipsniuose vartojama būtent turto, o ne nuosavybės sąvoka. Ir vis dėlto, turto vertė nėra vienintelis turtinių nusikaltimų objekto požymis, kiekvienu konkrečiu atveju svarbu yra atsižvelgti į požymių visumą: „Grobimo dalyku nėra daiktai, jų valdytojų pripažinti neturinčiais ekonominės, ūkinės ir kitokios vertės, pavyzdžiui, nurašyti, išmesti į gamybos atliekas. Kita vertus, savininkas, norėdamas, tarkim, atnaujinti namo ar vilos apstatymą, gali išmesti į gatvę apynaujus ir vertingus baldus. Ir, priešingai, išbrokuota ar nurašyta į juodųjų ar spalvotųjų metalų laužą produkcija gali būti grobimo dalyku. Tokiais atvejais lemiamas kriterijus yra ne ekonominė ar vartojamoji daikto vertė, bet tai, ar savininkas valdo šį daiktą nuosavybės teise ar eliminuoja jį iš šio valdymo. Grobimo dalyko kriterijus yra ne

¹¹¹ Fedosiuk O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė//Jurisprudencija, T 60(52). 2004, p. 87

¹¹² Яни П.С. Мошенничество и иные преступления против собственности: уголовная ответственность, книга 3. Москва. 2002. p. 14

¹¹³ Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва. 2005. p. 347

¹¹⁴ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. p. 127-129

¹¹⁵ Fedosiuk O. Nuosavybė ir turtas civiliniame ir baudžiamajame kodeksuose // Jurisprudencija. T. 28 (20). 2002, p. 86

daiktų atskyrimas nuo natūralios aplinkos ir ne į juos įdėtas darbas, bet nuosavybės teisė į konkretų objektą, dėl ko tas kaltininkui yra svetimas ir jis neturi teisės jo užvaldyti.¹¹⁶ Dar vienas turtinių nusikaltimų objekto požymis yra turto vertės legalumas, kuris pasireiškia tuo, kad „<...>daiktas turi vertę legalioje apyvartoje, nėra uždraustas. Daikto negalima vadinti turto, jei jis yra visiškai uždraustas civilinėje apyvartoje ir turi piniginę vertę vien tik juodojoje rinkoje (pvz., medicinoje nenaudojamos rūšies narkotikai, namų gamybos ginklai, padirbta valiuta). Tokių daiktų pagrobimas nevadintinas turtiniu nusikaltimu, bet kvalifikuotinas pagal kitus atitinkamus LR BK straipsnius¹¹⁷. Todėl negalime sutikti su K.Jovaišo teigimu, kad „Grobimo dalyku gali būti bet kokios vertybės, įskaitant išimtas iš civilinės apyvartos, pavyzdžiui, nuodai“¹¹⁸.

Taigi, išnagrinėjus turto kaip turtinių nusikaltimų, kurių vienas yra sukčiavimas, pagrindinius požymius, galima padaryti išvadą, kad svarbiausi yra turto vertė (jos legalumas) bei tai, kad jis priklausytų kam nors nuosavybės teise. Be to, nagrinėjant konkretų atvejį, svarbu atsižvelgti į abu šiuos požymius. Tik naudojant juos kartu, galima nustatyti, ar konkretus turtas, teisė yra baudžiamosios teisės apsaugos objektas.

Kalbant apie sukčiavimo dalyką, kaip jau buvo minėta skyriaus pradžioje, juo yra pripažįstama turtinė nauda. Ir čia mes vėl atsiribojame nuo civilinės teisės, naudodami baudžiamosios teisės kriterijų: „Pagal savo santykį su jos turėtoju turtinė nauda gali egzistuoti ne tik kaip asmeniui priklausantis materialus arba nematerialus daiktas. Ji gali įgauti būklę, neatitinkančią nė vieno civilinėje teisėje žinomo objekto charakteristikos ir kai tokios naudos turėjimui tiesiog neįmanoma suteikti teisinį statusą“¹¹⁹. Atsižvelgiant į tai, kad sukčiavimo objektas yra vienas plačiausių turtinių nusikaltimų tarpe, turtinė nauda kaip sukčiavimo dalykas geriausiai atspindi visais įstatyme įvardintais būdais siekiamą rezultatą: „<...>vartojant civilinės teisės terminiją kriminalizuotos naujos neteisėtos turtinės naudos formos (pvz., turtinių teisių įgijimas, turtinių prievolių panaikinimas ir išvengimas). <...> Tačiau nepaisant skirtingų veikų sudėčių specifikos, geriausiai šiam kaltininko siekiamam rezultatui (dalykui) įvardyti tinka apibendrinta sąvoka „turtinė nauda“, savo turiniu apimanti visas įmanomas nusikalstamo praturtėjimo formas“¹²⁰. Žinoma, sukčiavimo sudėtyje ji yra ribojama šioje normoje nurodytais požymiais.

¹¹⁶ Jovaišas K. Nusikaltimai nuosavybei // Teisės problemos 1995/3, p. 24, 27

¹¹⁷ Fedosiuk O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė//Jurisprudencija, T 60(52). 2004, p. 87

¹¹⁸ Jovaišas K. Nusikaltimai nuosavybei // Teisės problemos 1995/3, p. 26

¹¹⁹ Fedosiuk O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė//Jurisprudencija, T 60(52). 2004, p. 83

¹²⁰ ten pat, p. 82, 83

2.1.2. Sukčiavimo pasireiškimo formos

Baudžiamosios teisės vadovėlyje¹²¹ išskiriami tokie objektyvieji sukčiavimo požymiai: „sukčiavimo objektyviosios pusės požymis – veika pasireiškia 1) turto užvaldymu ar teisės į jį įgijimu; 2) apgaule.“ Kitų autorių teigimu, „Objektyvioji sukčiavimo pusė pasireiškia priešingu teisei neatlygintinu svetimo turto ar teisės į turtą užvaldymu apgaulės arba piktnaudžiavimo pasitikėjimu būdu, turint tikslą paversti šį turtą savo ar kitų asmenų. Būtinuoju požymiu yra specifinis nusikaltimo įvykdymo būdas – apgaulė ar piktnaudžiavimas pasitikėjimu, kuris skiria sukčiavimą nuo kitų grobimo formų“¹²². Pabandykime panagrinėti kaip išoriškai pasireiškia sukčiavimas, šio nusikaltimo padarymo būdus, formas ir priemones, kokie veiksmai laikomi sukčiavimu.

Pagal galiojančio LR BK 182 straipsnį, sukčiavimas gali pasireikšti keturiomis formomis: turto arba turtinės teisės įgijimu, taip pat turtinės prievolės panaikinimu arba išvengimu. Senojo LR BK 274 straipsnyje sukčiavimas buvo įvardintas kaip svetimo turto užvaldymas arba teisės į turtą įgijimas apgaule. Taigi, naujoji norma yra papildyta dviem sukčiavimo formomis: turtinės prievolės panaikinimu arba išvengimu. Be to, šioje normoje nebevertojamas užvaldymo terminas.

Baudžiamosios teisės vadovėlyje teigiama, kad vienas objektyviųjų sukčiavimo požymių yra veikos pasireiškimas turto užvaldymu ar teisės į jį įgijimu. Teisės į turtą įgijimas – tai savininko teisių įgijimas arba įgijimas teisės gauti turtinės naudos, panaudojant apgaulę. O svetimo turto užvaldymo požymis apima: „1) atvirą svetimo turto paėmimą panaudojant apgaulę, kai nukentėjusysis pats perduoda turtą kaltininkui manydamas, jog šis turi teisę jį gauti; 2) neatlygintiną turto pasisavinimą“¹²³. Tačiau užvaldymas nėra tinkamas terminas neatlygintinam turto pasisavinimui išreikšti, kadangi „Galima „užvaldyti“ svetimą turtą (pavyzdžiui, laikinai pasiskolinti daiktą ir pan.) trumpam laikui, neturint tikslo pasisavinti tokį svetimą turtą“¹²⁴. Todėl įstatymų leidėjo sprendimas nebevertoti „užvaldymo“ termino naujojoje sukčiavimo normoje laikytinas teisingu. Remiantis išdėstytu, tinkamesniu atrodo sukčiavimo traktavimas kaip „svetimo turto įgijimas apgaulės būdu“. „Įgyti“ (nuo „įgijimo“) reiškia „gauti valdymui“¹²⁵. Manome, kad šis žodis pakankamai tiksliai išreiškia kaltininko elgesio esmę. Be to, galima sutikti su autoriais, teigiančiais, kad terminas „įgijimas“ sukčiavimo sudėtyje reiškia ir veiksmą, ir to veiksmo rezultatą, kadangi neįmanoma įsivaizduoti neteisėtą svetimo turto įgijimą be pasekmių jo savininkui (žalos jam padarymo).

¹²¹ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. Vilnius. 2001. p. 392

¹²² Ветров И.И. Уголовное право. Особенная часть. Москва. 2002. с. 141-142

¹²³ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. – Vilnius, 2000, p. 389

¹²⁴ Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. Расширенный уголовно-правовой анализ с материалами судебно-следственной практики. Москва. 2003, с. 320

¹²⁵ Кочои С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. Москва. 2000. с. 183-184

Pažymėtinas ir dar vienas, sukčiavimui būdingas požymis – turto įgijimas įgyvendinamas ne prieš ar nesant savininko ar valdytojo valios, o jiems savo noru perduodant jį kaltininkui, tačiau valia nėra grindžiama nukentėjusiojo tikrų sąlygų ir pasekmių suvokimu, kadangi dėl apgaulės ar piktnaudžiavimo pasitikėjimu yra grindžiama suklydimu¹²⁶. Tam, kad veiką pripažintume sukčiavimu yra būtinas nukentėjusiojo neadekvačiai suvokiamas, „savanoriškas bendradarbiavimas“ vykdant šiuos veiksmus, be kurių kaltininkas negali gauti jam reikalingą rezultatą¹²⁷. A.Bragin pažymi: „...nurodytų dispozicijoje būdų esmė yra ta, kad nukentėjusysis pats perduoda sukčiui turtą ar teisę į jį, manydamas, kad šis elgiasi teisėtai“¹²⁸. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas taip pat pažymi, kad „Apgaulė sukčiaujant panaudojama turint tikslą suklaidinti turto savininką ar valdytoją arba asmenį, kurio žinioje yra turtas, o pastarieji dėl suklydimo apgaulės įtakoje savanoriškai patys perleidžia turtą ar teisę į turtą kaltininkui manydami, kad šis turi teisę jį gauti“¹²⁹.

2.1.3. Apgaulė kaip turtinės naudos gavimo būdas

Kitas labai svarbus sukčiavimo objektyviosios pusės požymis – apgaulė. „Įstatymų leidėjas nustatė, kad sukčiavimo objektyviajai pusei būtinas požymis yra nusikaltimo padarymo būdas – svetimas turtas turi būti užvaldytas ar teisė į tokį turtą įgyta tik panaudojus apgaulę. Kadangi apgaulės turinį sudarančios aplinkybės, kuriomis kaltininkas suklaidina nukentėjusįjį, yra labai įvairios, tai apgaulės būdai taip pat būna labai įvairūs“¹³⁰. Apgaulė – praktiškai vienintelis sukčiavimo įvykdymo būdas. Jei nėra kaltininko apgaulės panaudojimo svetimam turtui užvaldyti įrodymų, sukčiavimo sudėties nėra, kadangi apgaulė yra būtina faktinė prielaida, neteisėto turto perėjimo iš savininko ar kito teisėto valdytojo valdymo į kaltininko neteisėtą valdymą priežastis. „Apgaulė pasireiškia turto savininko ar valdytojo arba asmens, kurio žinioje yra turtas, suklaidinimu pateikiant suklastotus dokumentus, pranešant neteisingus duomenis, nutylint esmines savininko apsisprendimui dėl turto ar teisės į turtą perleidimo aplinkybes ir pan.“¹³¹. Apgaulė yra sąmoningas tiesos iškraipymas (aktyvioji apgaulė) arba tiesos nutylėjimas, pasireiškiantis faktų ir aplinkybių, kurie esant sąžiningam ir atitinkančiam įstatymą turtinio sandorio įvykdymui turėtų būti pranešti, nuslėpimu (pasyvioji apgaulė). Sukčiavimui gali būti būdinga bet kokia apgaulė, kurią pasitelkiama tiesiogiai paversti svetimą turtą savo ar kitų

¹²⁶ Уголовное право. Часть общая. Часть особенная. 1999. с. 401

¹²⁷ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 207

¹²⁸ Брагин А.П. Российское уголовное право. Москва. 2004. с. 321

¹²⁹ 1998-12-22 Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 str.) ir teismų praktikos apžvalga // Teismų praktika. 1998. Nr. 10, p. 266

¹³⁰ Lietuvos Teismų praktika. Baudžiamoji teisė ir baudžiamasis procesas 1991-01-17 – 2000-06-16. Trečiasis papildytas leidimas. p. 173

¹³¹ 1998-12-22 Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 str.) ir teismų praktikos apžvalga // Teismų praktika. 1998. Nr. 10, p. 266

asmenų, nepriklausomai nuo jos formos, meistriškumo ir įtikinamumo, taip pat ir nukentėjusiojo patiklumo laipsnio ar suinteresuotumo¹³². Dažniausiai skiriami tokie apgaulės būdai: žodžiu, raštu, konkliudentiniais veiksmais, daiktų išorės, formos ar savybių pakeitimu. Kai kurie autoriai šiuos apgaulės būdus vadina apgaulės formomis¹³³. Apgaulė žodžiu „<...>“ gali pasireikšti melagingais įtikinėjimais dėl susitarimo pagrindo ar susitarimo dalyko, jo kainos ir kiekio, taip pat nuslepiant ar iškraipant tiesą¹³⁴. Apgaulės turinį sudaro įvairios aplinkybės, dėl kurių nusikaltėlis klaidina nukentėjusįjį (esant aktyviajai apgaulei), arba faktai, kurių pranešimas sulaikytų asmenį nuo turto perdavimo (esant pasyviajai apgaulei). Sukčiavimo apgaulės ypatumas yra tas, kad bent jau viena iš aplinkybių, dėl kurių meluoja kaltininkas, yra turto jam perdavimo pagrindas (žinoma tariamas). Tačiau, sukčiavimo apgaulės turinį gali sudaryti ir kitos aplinkybės, kurios nėra turto perdavimo tiesioginis pagrindas, tačiau nukentėjusysis atsižvelgia į jas, kai priima sprendimą perduoti turtą¹³⁵. Vis dėlto, reikėtų pabrėžti, kad, pati apgaulė dar nėra turto išėmimas. Sukčiavimo sudėtyje apgaulė turi pagalbinį veiksmo, neveikimo vaidmenį, užtikrinantį turto išėmimą (teisės į turtą įgijimą) ir jo pavertimą savo¹³⁶. Taip pat pažymėtina, kad apgaulė gali būti panaudojama tik veiksnus asmens atžvilgiu, kitaip veikia traktuojama kaip vagystė, kadangi šiuo atveju neveiksnius asmuo negali sudaryti juridškai reikšmingų sandorių, jo valia neturi juridinės reikšmės¹³⁷.

Baudžiamosios teisės teorijoje ypač daug diskusijų sukelia piktnaudžiavimas pasitikėjimu kaip sukčiavimo įvykdymo būdas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pripažįsta jį viena iš apgaulės formų¹³⁸ ir net nenurodo jo kaip atskiro nusikaltimo padarymo būdo sukčiavimo normoje. Kitų autorių nuomone, kaip sukčiavimo būdą reikėtų nurodyti tik apgaulę, o atsakomybė už piktnaudžiavimą pasitikėjimu galėtų būti numatyta atskiroje normoje kaip savarankiškas nusikaltimas nuosavybei (taip, kaip tai buvo ikirevoliucinėje Rusijos baudžiamojoje teisėje, ir kaip tai numatyta kai kurių kitų valstybių įstatymuose)¹³⁹. Treti autoriai apskritai siūlo dekriminalizuoti piktnaudžiavimą pasitikėjimu kaip nusikaltimų nuosavybei įvykdymo būdą¹⁴⁰. Tam, kad galėtume nuspręsti, kuri nuomonė yra labiau pagrįsta, panagrinėkime pačią piktnaudžiavimo pasitikėjimu sąvoką. Pasitikėjimas filosofinėje literatūroje istoriškai siejamas su tikėjimu, galimo žmogaus elgesio numatymu (prognozavimu), grindžiamu

¹³² Уголовное право. Часть общая. Часть особенная. 1999. с. 401

¹³³ Уголовное право России. Особенная часть. 1 полутом. Москва. 2005. с. 280

¹³⁴ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. – Vilnius, 2000, p. 389

¹³⁵ Уголовное право России. Особенная часть. 1 полутом. Москва. 2005. с. 280

¹³⁶ Ларичев В.Д. Мошенничество. Москва. 2002. с. 4

¹³⁷ Уголовное право России. Особенная часть. Том 2. Москва. 1999. p. 192. 1998-12-22 Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 str.) ir teismų praktikos apžvalga // Teismų praktika. 1998. Nr. 11, p. 266

¹³⁸ 1998-12-22 Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 str.) ir teismų praktikos apžvalga // Teismų praktika. 1998. Nr. 10, p. 266

¹³⁹ Кочои С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. Москва. 2000. с. 182-183

¹⁴⁰ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 245

jo charakterio ir moralinių savybių žinojimu. B.A.Rutkovskio nuomone, pasitikėjimas – tai „<...> toks vieno asmens santykis su kitu, kuris grindžiamas įsitikinimu asmens garbingumu, ištikimybe, atsakomybe, sąžiningumu ir teisingumu. Pasitikėjimu tvirtinami santykiai, kurie grindžiami moraliniu kreditu, savanoriškais laikiniais išipareigojimais¹⁴¹“. Piktnaudžiauti pasitikėjimu reiškia - naudoti jį piktam. Turtiniuose nusikaltimuose tai reiškia panaudoti pasitikėjimą turtui gauti, palikti jį pas save. Bet ne pats piktnaudžiaujantis pasitikėjimu asmuo verčia nukentėjusįjį šitaip elgtis. Nukentėjusysis pats blogai suprognozavo kaltininko elgesį. Tuo tarpu, apgaviko vaidmuo aktyvus: jis gali pranešti faktus, neatitinkančius tikrovės, žadėti padaryti tam tikrus turtinio pobūdžio veiksmus nukentėjusiojo naudai, pateikti įvairius dokumentus su iškreiptais ar netikrais duomenimis ir t.t. Piktnaudžiavime pasitikėjimu šito nėra. Todėl apgaulė yra klastingesnė, negu piktnaudžiavimas pasitikėjimu. Nors pasyvi apgaulė – duomenų, kurie gali paveikti savininko sprendimą, nepateikimas taip pat reiškia neveikimą, bet jis yra tyčinės veikos rūšis. Kaltininko aktyvumas gali pasireikšti gal tik pasitikėjimui įgyti. Daugumoje piktnaudžiavimo pasitikėjimu atvejų būtent taip ir yra: „Sukčiaujant, apgaulė dažniausiai yra derinama su piktnaudžiavimu pasitikėjimu. Iš vienos pusės, nusikaltėlis iš pradžių siekia įgyti pasirinkto asmens pasitikėjimą. Jei nukentėjusysis pareiškia pasitikėjimą kaltininku, tai bet kokia apgaulė iš jo pusės kartu pasireiškia kaip piktnaudžiavimas pasitikėjimu. Iš kitos pusės, nusikaltėlis gali imtis apgaulės tam, kad įgytų nukentėjusiojo pasitikėjimą, o po to piktnaudžiautų juo¹⁴²“. Net ir nepasitelkdamas įtikinėjimų, o vien, pavyzdžiui, sudarydamas rimto, patikimo žmogaus įvaizdį, apgavikas gali įgyti tam tikro asmens pasitikėjimą ir šias jo pastangas jau galime pripažinti tyčinėmis. Tačiau, teoriškai, yra galimas ir toks atvejis, kai tam tikras asmuo nesistengia įgyti kieno nors pasitikėjimo, o kitas asmuo, juo pasitikėdamas perduoda jam pinigus, prašydamas nupirkti jam kokį nors daiktą, o šis tuos pinigus pasisavina. Ar galime šiuo atveju, traukti asmenį atsakomybėn už sukčiavimą? Juk pasitikintis asmuo, remdamasis savo paties susikurta iliuzija apie kito asmens patikimumą, perdavė jam pinigus. Žinoma, šitoks atvejis, kai kaltininkas nesistengia įgyti kito asmens pasitikėjimo yra ypatingai retas. Tačiau, jei taip ir nutiktų, tokį asmenį negalima būtų traukti baudžiamojon atsakomybėn už sukčiavimą, kadangi šis nusikaltimas pasireiškia tik tiesiogine išankstine tyčia, o šiuo atveju praktiškai jos nėra.

Kitas klausimas, susijęs su piktnaudžiavimo pasitikėjimu požymiu – ar apgaule gali būti pripažįstamos aplinkybės, susijusios su ateitimi. Vadovaujantis Lietuvos teismų praktika, galima padaryti išvadą, kad melagingos žinios apie aplinkybes ir faktus gali būti susijusios su praeituoju, esamuoju ar būsimuoju laiku, kas yra svarbu, kadangi ne visų šalių teisininkų

¹⁴¹ cituota pagal Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 241

¹⁴² Уголовное право России. Особенная часть. 1 полутом. Москва. 2005. с. 283

nuomone melagingi pažadai gali būti pripažįstami baudžiamosios atsakomybės už sukčiavimą pagrindu. „Ikirevoliucinių juristų nebuvo pripažįstama baudžiamoji atsakomybė už apgaulę ketinimuose. Pavyzdžiui, I.J.Foinickis teigė, kad apgaulės turinį gali sudaryti tik faktai (neapima vilčių ir lūkesčių)“¹⁴³. Literatūroje beveik visi mokslininkai sieja apgaulę su tiesa. O kadangi tiesą galima nustatyti tik dėl praeities ir dabarties įvykių, tai apgaulė dėl ateities įvykių, ketinimų nėra apgaulė, teigia tyrinėtojai. Išnagrinėję termino „pasitikėjimas“ sampratą, apgaulė dėl ateities veiksmų autoriai priskiria piktnaudžiavimui pasitikėjimu¹⁴⁴. Panašiai teigia ir E.Sinkevičius: „Mano nuomone, apgaulės esmę sudaro dėl kaltininko objektyvios tiesos iškreipimo, nukentėjusiojo sąmonėje susiformavęs klaidingas įsivaizdavimas objektyviai egzistuojančių arba egzistavusių faktų. Dėl to faktai gali būti siejami tik su būtuojų ar esamuojų laiku. Būsimajame laike faktai neegzistuoja, jų atsiradimas tik tikėtinas arba galimas. Manau, žmonija apskritai negali objektyviai žinoti ateities, ji visada tik tikėtina arba galima. Remiantis šiais motyvais, apgaulė turi būti siejama tik su būtuojų ar esamuojų laiku“¹⁴⁵. Tačiau, mes sutinkame su tų autorių nuomone, kurie teigia, kad: „apgaulingas pažadas – tai ne tik „ateities faktų“ iškraipymas, bet kartu ir apgaulingas pranešimas apie savo tikrus ketinimus dabartyje“¹⁴⁶, „Ateitis negali būti laikoma tikrove, nes ji dar nepažinta. Tačiau šiandieniniai asmens ketinimai elgtis tam tikru būdu ateityje – tai dabarties faktas ir tiesa“¹⁴⁷. Būtent tai ir yra išankstinės tiesioginės tyčios išraiška.

2.1.4. Sukčiavimo baigtumo momentas ir padariniai

Dar vienas objektyvusis sukčiavimo požymis – sukčiavimas „<...> laikomas baigtu nusikaltimu, kai turto savininkas ar valdytojas arba asmuo, kurio žinioje yra turtas, perleidžia jį kaltininkui, o šis turi realią galimybę juo naudotis ar disponuoti“¹⁴⁸, o išsiaiškinus apgaulę iki turto užvaldymo momento, veika kvalifikuojama kaip pasikėsinimas sukčiauti. Kadangi veikos baigtumas siejamas su realia galimybe naudotis ar disponuoti turtu, kaip jau buvo minėta, yra kritikuotina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nuostata, kad „sukčiavimas įgyjant teisę į svetimą turtą laikomas baigtu, kai kaltininkas įsigyja dokumentus, suteikiančius teisę į turtą, nepriklausomai nuo to, ar kaltininkas užvaldė tą turtą, ar ne“¹⁴⁹, kadangi vien įtvirtinus dokumente teisę į tam tikrą turtą, kaltininkas turi galimybę juo disponuoti net ir neturėdamas

¹⁴³ cituota pagal Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 241

¹⁴⁴ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 242

¹⁴⁵ Sinkevičius E. Neteisėtas banko kredito gavimas arba panaudojimas ir jų kvalifikavimas. – Vilnius, 2002, p. 52

¹⁴⁶ Курс уголовного права. Особенная часть. Том 3. Москва. 2002. с. 263

¹⁴⁷ Лопашенко Н.А. Преступления против собственности, Москва. 2005. с. 263

¹⁴⁸ 1998-12-22 Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 str.) ir teismų praktikos apžvalga // Teismų praktika. 1998. Nr. 10, p. 266

¹⁴⁹ 1998-12-22 Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 str.) ir teismų praktikos apžvalga // Teismų praktika. 1998. Nr. 10, p. 267

paties šio dokumento: „Vis dėlto subjektinės teisės atsiradimą patvirtina tai, kad egzistuoja pats dokumentas, nesvarbu, kaltininkas turi jį ar ne. Su dokumentinio juridinio fakto patvirtinimu sietinas ir teisės įgijimo apgaule kaip veikos baigtumo momentas“¹⁵⁰.

Kai kurių autorių nuomone, būtinu objektyviu sukčiavimo požymiu yra visuomenei pavojinga pasekmė – turtinės žalos savininkui ar kitam valdytojui padarymo pavidalu¹⁵¹. Mes jau išsiaiškinome, kad neįmanoma gauti turtinės naudos sukčiavimo būdu ir tuo pat metu nepadaryti žalos nukentėjusiajam. Tačiau, ar žala šiuo atveju suprantama plačiai ar siaurai? O.Fedosiuk teigimu: „<...> Žalos, turinčios reikšmę kvalifikacijai, turinį čia gali sudaryti ne tik tiesioginis materialaus turto netekimas, bet ir turtinių teisių netekimas arba jų apimties sumažėjimas, turtinių prievolių atsiradimas arba jų apimties padidėjimas (pvz., sukčiavimo atveju), o kartais ir kitokia turtinė žala“¹⁵². Tuo tarpu, baudžiamojo proceso tvarka priteisiama tik reali žala: „Kaltininkui padarius materialinę žalą fiziniam asmeniui, įmonei, įstaigai ar organizacijai nusikalstamais veiksmais, numatytais BK 274 ir 275 straipsniuose, pareikšti civiliniai ieškiniai tenkintini realiai nusikaltimu padarytos materialinės žalos dydžio. Negautos pajamos (palūkanos, delspinigiai ir kt.) baudžiamojo proceso tvarka nepriteisiami.“¹⁵³ Pažymėtina, kad turtinės ir moralinės žalos nustatinėjimas ir įrodinėjimas visuomet buvo problematiškas, apie ką nurodo teismų praktika ir jų išaiškinimas civilinėje literatūroje. Tuo tarpu, „Reali žala pagal visus išnagrinėtus parametrus nustatant nusikaltimų nuosavybei pavojingumą yra priimtinesnė: ji objektyvi, konkreti, kaltininko suvokiama“¹⁵⁴. Nepaisant šių argumentų, manome, kad žala kvalifikuojant sukčiavimą turėtų būti traktuojama plačiai.

Kvalifikuojant veiką pagal LR BK 182 straipsnio konkrečią dalį, nustatant, ar tai baudžiamasis nusižengimas, ar nusikaltimas, svarbu nustatyti turto vertę. 2 ir 3 šio straipsnio dalyse numatyta atsakomybė už didelės ir nedidelės vertės svetimo turto ar turtinės teisės įgijimą, turtinės prievolės panaikinimą ar išvengimą apgaule. Pagal LR BK 190 straipsnį turtas yra didelės vertės, kai jo vertė viršija 250 MGL dydžio sumą, ir nedidelės vertės – kai jo vertė viršija 1 MGL, bet neviršija 3 MGL dydžio sumos.

2.1.5. Sukčiavimo subjektas

Baudžiamosios teisės vadovėlyje¹⁵⁵ teigiama, kad „Nusikaltimo subjektas – tai fizinis, sulaukęs baudžiamojo įstatymo nustatyto amžiaus ir pakaltinamas asmuo“. Taigi,

¹⁵⁰ Fedosiuk O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame LR BK ir jos įgyvendinimo problemos, Teisė Nr. 48, 2003, p. 81

¹⁵¹ Российское уголовное право. Особенная часть. Том 2. Москва. 2003. с. 185

¹⁵² Fedosiuk O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė//Jurisprudencija, T 60(52). 2004, p. 84-85

¹⁵³ 1998-12-22 Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 str.) ir teismų praktikos apžvalga // Teismų praktika. 1998. Nr. 11, p. 263

¹⁵⁴ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 184

¹⁵⁵ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Antrasis papildytas leidimas. – Vilnius, 1998, p. 185

nusikaltimo subjektu autorius pripažįsta tik fizinį asmenį. Pagal seną LR BK baudžiamojon atsakomybėn galėjo būti traukiamas tik fizinis asmuo, tačiau įsigaliojus naujam LR BK, už tam tikrus nusikaltimus atsakomybė numatyta ir juridiniam asmeniui, o pagrindinėse baudžiamosios atsakomybės nuostatose (LR BK 2 straipsnis) vartojamas bendras „asmens“ terminas. Tai leidžia pagrįstai manyti, kad šiuo metu nusikaltimo subjektu pripažįstamas ir juridinis asmuo. Žinoma, ne už visus nusikaltimus baudžiamoji atsakomybė gali būti taikoma ir juridiniam asmeniui. Apie galimybę pagal konkretų baudžiamojo įstatymo straipsnį atsakyti juridiniam asmeniui, atskirai pažymima tame straipsnyje. Juridinis asmuo nuo seno yra pripažįstamas civilinių santykių subjektu. Todėl juridinio asmens kaip subjekto pripažinimas baudžiamojoje teisėje dar kartą parodo šių dviejų šakų tam tikrą suartėjimą.

Sukčiavimo subjektas yra sulaukęs įstatymuose numatyto amžiaus pakaltinamas asmuo. Iš BK 13 straipsnio nuostatų darome išvadą, kad už sukčiavimą atsakingas asmuo, kuriam iki šio nusikaltimo padarymo buvo suėję 16 metų. Šitokią išvadą galime padaryti todėl, kad sukčiavimo nėra tarp veikų, už kurias atsakomybė taikoma sulaukus 14 metų, taigi, galioja bendroji norma, numatanti baudžiamąją atsakomybę už sukčiavimą asmeniui, sulaukusiam 16 metų amžiaus. LR BK 182 straipsnio 5 dalyje numatyta ir juridinio asmens atsakomybė už veikas numatytas šio straipsnio 1 bei 2 dalyse.

2.2. Subjektyvieji sukčiavimo požymiai

Nusikaltimo subjektyvieji požymiai yra „<...> veikos vidinė (psichinė) pusė, kuri parodo asmens psichinį santykį su jo daroma veika. Subjektyviają pusę apibūdina: kaltė, tikslas, motyvas“¹⁵⁶. Panagrinėkime sukčiavimo subjektyviuosius požymius.

Sukčiavimo subjektyvusis požymis – kaltei būdinga tiesioginė tyčia, kuomet „Kaltininkas suvokia, kad apgaulinėja nukentėjusį meluodamas jam, falsifikuodamas bei iškraipydamas aplinkybes ir faktus, numato, kad taip veikdamas sukklaidins nukentėjusį ir dėl to pastarasis jam perduos turtą arba teisę į turtą, nori apgaulės būdu užvaldyti svetimą turtą ar įgyti teisę į tą turtą“¹⁵⁷. Svarbu ir tai, kad tiesioginė tyčia būtų išankstinė: „Subjektas iš anksto, prieš darydamas nusikaltimą, numato ne tik savo veiksmus, bet ir žalą nukentėjusiajam, kaip savo veiksmų rezultata“¹⁵⁸. Pažymėtina, kad naujoje sukčiavimo normoje įtvirtinus tokią sukčiavimo formą kaip turtinės prievolės išvengimas, pripažįstama, kad šiuo atveju tyčia gali susiformuoti ir po prievolės atsiradimo, po sandorio sudarymo¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Antrasis papildytas leidimas. – Vilnius, 1998, p. 150

¹⁵⁷ Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. – Vilnius, 2000, p. 395

¹⁵⁸ Ten pat, p. 395

¹⁵⁹ Fedosiuk O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame LR BK ir jos įgyvendinimo problemos, Teisė Nr. 48, 2003, p. 82

Sukčiavimo normoje, kaip vienas šio nusikaltimo požymių, yra įtvirtintas savanaudiškas tikslas ir motyvas. Tokią išvadą galima daryti remiantis teiginiu „savo ar kitų naudai“, įtvirtintu šioje normoje. P.Jani nuomone, savanaudiškumas teismų praktikoje reiškia norą gauti ne tiek asmeninę naudą, kiek galimybę disponuoti turtu kaip savuoju. Todėl, esant savanaudiškiems tikslams – kaip tai bebūtų keista – ne visuomet būna savanaudiški motyvai, t.y. asmens noras gauti turtinės naudos sau, savo artimiesiems arba nusikaltimo bendrininkams. Kitaip tariant, autorius sutinka su ta nuomone, kad galima neteisėtai užvaldyti svetimą turtą asmeniškai nepraturtėjant, bet šie veiksmai esant kitoms reikalingoms sąlygoms vis vien bus pripažinti grobimu¹⁶⁰. Tačiau yra ir kita nuomonė: „Visų pirma, savanaudiško motyvo neigimas tuo pat metu nurodant būtinybę nustatyti savanaudišką tikslą atrodo mažų mažiausiai nelogiškas. Siekdamas tikslo, nusikaltėlis tuo pačiu tenkina savo poreikius, skatinančius jį veikti siekiant šio tikslo. Antra, pavyzdžiui, paauglys, vogdamas, veikia siekdamas patenkinti ne tik savo materialinius poreikius, bet ir dvasinius, poreikį išsiskirti, parodyti savo draugams, ką jis gali, koks jis „drąsus“, poreikį būti autoritetu, lyderiu tarp savo draugų. Tačiau, net jei elgesys yra inicijuojamas kelių poreikių, vienas iš jų visuomet bus dominuojanti, kitais žodžiais tariant, nesant jo, atitinkamo elgesio taip pat nebūtų. Trečia, šios nuomonės gali nepagrįstai išplėsti vagystės, plėšimo, sukčiavimo, turto prievartavimo ir kitų turtinių nusikaltimų sudėčių rėmus, panaikinti ribą tarp nusikaltimų nuosavybei ir kitų, pavyzdžiui, chuliganiškų veikų“¹⁶¹.

Apskritai, šie požymiai, jų įtvirtinimas turtinių nusikaltimų normų sudėtyse ir būtinas įrodinėjimas yra ginčytini. Šiuo metu pripažįstama, kad savanaudiški tikslai ir motyvai yra priskiriami prie fakultatyviųjų nusikaltimo sudėties požymių¹⁶². Pažymėtina, jog analizuojant LR BK XXVIII skyriaus nusikaltimų sudėtis, matome, kad žodžių junginys „savo ar kitų naudai“, kuris, mūsų nuomone, nurodo savanaudiškus motyvus kaip šių veikų sudėčių požymį, yra tik sukčiavimo ir turto prievartavimo sudėtyse. Tai sukelia tam tikrų neaiškumų. Iš vienos pusės, literatūroje teigiama, kad vadovaujantis teorinėmis nuostatomis, tuo, kad nei vagystės, nei plėšimo sudėtyse šis požymis nėra minimas, daroma išvada, kad savanaudiškas motyvas nėra nusikaltimų nuosavybei sudėties požymis¹⁶³. Tuomet neaišku, kodėl jis yra paliktas minėtų turtinių nusikaltimų sudėtyse. Manome, kad baudžiamosios teisės mokslininkams vertėtų išanalizuoti šį klausimą ir remiantis aiškia koncepcija pagrįsti šio požymio įtvirtinimo minėtų nusikaltimų sudėtyse tikslingumą arba eliminuoti jį iš šių nusikaltimų sudėčių.

¹⁶⁰ Яни П.С. Мошенничество и иные преступления против собственности: уголовная ответственность, книга 3. Москва. 2002. с. 76-77

¹⁶¹ Третьяк М. Субъективная сторона преступлений против собственности, предусмотренных статьями 158-165 УК РФ // Уголовное право 5/2005, с. 59

¹⁶² Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga – Vilnius, 2006, p. 181, 411-415

¹⁶³ ten pat, p. 412

3. SUKČIAVIMO ATRIBOJIMO NUO CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO TEORIJA IR TEISMŲ PRAKTIKA

Nusikaltimo atirbojimo nuo civilinės teisės pažeidimo problema, nagrinėta pirmoje šio darbo dalyje ypatingai išryškėja nustatant, ar konkreti veika pripažintina sukčiavimu, ar tai viso labo civilinių teisinių santykių pažeidimas. Ši problema tapo dar aštresnė įsigaliojus naujam LR baudžiamajam kodeksui, kuriame sukčiavimo normą papildė toks naujas požymis kaip turtinės prievolės išvengimas apgaule. Išnagrinėję teismų praktiką bei teorijoje siūlomus šios problemos sprendimus, išskyrėme tris pagrindinius požymius, kuriais remiantis yra atirbojamas sukčiavimas nuo civilinės teisės pažeidimo: apgaulė, negalimas arba apsunkintas pažeistos teisės gynimas civilinės teisės priemonėmis ir išankstinė tiesioginė tyčia. Panagrinėkime šiuos požymius išsamiau.

3.1. Apgaulė kaip požymis, padedantis atirboti sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo

Literatūroje ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimuose teigiama, kad „Esminis sukčiavimo, kaip nusikalstamos veikos, požymis, skiriantis jį nuo civilinio delikto ir darantis turto pasisavinimą ar teisės į jį įgijimą neteisėtą, yra turto savininkų, teisėtų valdytojų ar asmenų, kurių žinioje yra turtas, apgaulė“¹⁶⁴. Plačiau apie šį būtiną sukčiavimo požymį buvo rašyta antroje šio darbo dalyje. O dabar, remiantis teismų praktikos konkrečiomis bylomis, pabandykime išsiaiškinti kaip šis požymis padeda atirboti sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimų.

Apgaulės sąvoka naudojama tiek baudžiamojoje, tiek civilinėje teisėje. Pastarojoje ji apibūdinama taip: „Apgaulė – tai sandorį sudarančio asmens suklaidinimas dėl esminių sudaromo sandorio aplinkybių. Apgaulė, formuojant šalies valią, pasireiškia tuo, kad viena iš sandorio šalių tyčia suklaidino (pranešė klaidingas žinias arba nutylėjo svarbias aplinkybes) kitą šalį tam, kad pastaroji sudarytų šį sandorį. Apgaulės turinį sudarančius veiksmus gali atlikti kita sandorio šalis ar kitas asmuo, nesantis sandorio šalimi. Tokiu atveju vienos sandorio šalies valia sudaryti sutartį suformuojama kitos sandorio šalies ir/ar trečiojo asmens nesąžiningų veiksmų įtakoje. Apgaulė gali pasireikšti atliekant aktyvius veiksmus, teigiant tai, ko nėra. Taip pat apgaulė bus, kai nuslepiamos svarbios sandorio aplinkybės“¹⁶⁵. Sukčiavimo apgaulės sampratą ir turinį atskleidžia Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: „Apgaulės tikslas – suklaidinti turto

¹⁶⁴ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga – Vilnius, 2006, p. 161-162

¹⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 3K-3-1008/2001

savininką. Sąmoningas suklaidinimas gali būti padaromas įvairiais būdais. Vienas iš tokių būdų yra apgaulė žodžiu, kuri gali pasireikšti melagingais įtikinėjimais, taip pat nuslepiant tikruosius tikslus ir pan. Bet kuri apgaulės forma gali sudaryti sukčiavimo sudėtį, jeigu ja siekiama sukelti nukentėjusiojo sąmonėje ryžtą perduoti turtą arba teisę į turtą kaltininkui, svarbiausia, kad apgaulė būtų panaudota kaip poveikio priemonė į nukentėjusiojo sąmonę ir valią, kai šis įtikinamas arba sustiprinamas jo sąmonėje neteisingas įspūdis, kad kaltininkas pretenduoja į nukentėjusiojo turtą skatinamas ne savanaudiškų tikslų, bet siekdamas padėti nukentėjusiajam¹⁶⁶. Iš esmės abeiose teisės šakose apgaulė suprantama panašiai, ji skiriama į pasyviają ir aktyviają. Tačiau, nustatant, ar konkreti apgaulės forma gali sudaryti sukčiavimo sudėtį, atsižvelgiama į tam tikras aplinkybes, kurias dabar ir pabandysime išsiaiškinti.

Pažymėtina, kad „nusikalstama“ pripažįstama ne bet kokia apgaulė, o tik esminė, turinti lemiamą įtaką asmens apsisprendimui dėl turto perdavimo: „Apgaulė tai turto savininko, teisėto valdytojo ar asmens, kurio žinioje yra turtas, suklaidinimas dėl kaltininko turimos tariamos teisės į turtą arba dėl jo ketinimų, ir taip jie dėl suklydimo perduoda turtą kaltininko ar trečiųjų asmenų nuosavybei arba laikinai valdyti. Atkreiptinas dėmesys, kad apgaulė sukčiavimo atveju turi būti esminė, t. y. suklaidinimas turi turėti lemiamą įtaką asmens apsisprendimui dėl turto perdavimo kitam asmeniui“¹⁶⁷. Tačiau, kas sudaro esminės apgaulės turinį? Civilinėje teisėje, nustatant, ar apgaulė yra esminė, vadovaujamosi šiuo principu: „<...> ieškinys dėl apgaulės galimas tik tuo atveju, jeigu suklaidintas asmuo, jei jis būtų teisingai informuotas, sutarties apskritai nebūtų sudaręs. Jei suklaidinta šalis, priešingai, ir be apgaulės sudarytų sutartį, nors ir kitomis, palankesnėmis sąlygomis, ji turi teisę tik į nuostolių atlyginimą, nes yra dolus incidens, kaip, pavyzdžiui, pirkimo kainos sumažinimas“¹⁶⁸. Dažnai, teismai, nagrinėdami baudžiamąsias bylas dėl sukčiavimo, nustatant, ar apgaulė buvo esminė turto perdavimo kaltininkui prielaida, taip pat vadovaujasi panašiu principu: apgaulė pripažįstama esmine, jei asmuo, žinodamas tiesą, turto neperduotų (sandorio nesudarytų). Ir jei apgaulė nėra pripažįstama esmine, nėra ir baudžiamosios atsakomybės taikymo pagrindo: „Jei asmens suklaidinimas neturėjo lemiamos įtakos asmens apsisprendimui perduoti turtą, tokia apgaulė nedaro veikos sukčiavimo nusikaltimu“¹⁶⁹. Pavyzdžiui, Panevėžio miesto apylinkės teismas išteisino T.R., kaltinamą pagal LR BK 182 str. 1 d., jo veiksmuose nesant nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių¹⁷⁰. Bylos esmė buvo ta, kad T.R. būdamas vienu iš keturių turto paveldėtojų, tarpusavyje susitarusių dėl paveldėto buto pardavimo, su pirkėju sudarinėjo preliminarias sutartis, pagal kurias du kartus buvo gavęs avansą už minėto buto pardavimą,

¹⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-139/2003

¹⁶⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-44/2006

¹⁶⁸ Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas – Vilnius, 2001, p. 359

¹⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-851/2001

¹⁷⁰ Panevėžio miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-77-218/2006

nepranešęs nukentėjusiajam, kad yra ir kitų paveldėtojų, o tik pasakęs, kad dar nesutvarkyti paveldėjimo dokumentai ir tas butas jam dar nepriklauso nuosavybės teise. Teismo nuomone, šių faktų nutylėjimas nebuvo esminis nukentėjusiojo apsisprendimui perduoti pinigus T.R. kaip avansą už šį butą. Apeliaciniame skunde prokuroras teigia, kad teismas, išteisindamas T.R., nepagrįstai visiškai nevertina tos aplinkybės, kad T.R. sąmoningai nutyli nukentėjusiojo apsisprendimui reikšmės turinčias aplinkybes. Pats nukentėjusysis apklausiamas teisme nurodė, kad jei T.R. jam būtų pranešęs apie kitus paveldėtojus, jo paties veiksmai būtų buvę visai kitokie. Vis dėlto, Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija atmetė prokuroro skundą. Kolegijos nuomone, tai, kad T.R. nepasakė, jog nėra vienintelis buto paveldėtojas, neduoda pagrindo manyti, kad jis tai padarė siekdamas apgauti nukentėjusįjį ir apgaule išvilioti iš jo turtą. Butas bet koku atveju būtų parduotas, nes toks buvo T.R. ir jo giminaičių susitarimas. Pats T.R. teigė, kad būtų pardavęs butą, jei jam nebūtų uždėtas areštas civilinėje byloje. Tai, kad T.R. yra ne vienintelis paveldėtojas, išteisintasis nutylėjo ne sąmoningai, o nematydamas prasmės tai sakyti nukentėjusiajam, nes tai jokios reikšmės neturėjo, butas vis tiek būtų buvęs parduotas bet koku atveju, jei ne nukentėjusiajam, tai kitam asmeniui. Apylinkės teismas pagrįstai padarė išvadą, kad T.R. veiksmuose nėra baudžiamojo nusikaltimo ar nusižengimo požymių¹⁷¹. Šitoks teismų sprendimas aiškiai rodo jų poziciją, kad jei sutartis vis vien būtų sudaryta ir įvykdyta, apgaulė negali būti pripažįstama esmine.

Visiškai kitoks sprendimas buvo priimtas byloje dėl buto pardavimo, tačiau kaltininkės panaudota apgaulė buvo pripažinta esmine nukentėjusiosios apsisprendimui. D.F. nuteista už tai, kad apgaule užvaldė svetimą turtą stambiu mastu, būtent: iš anksto žinodama, kad negali disponuoti jai priklausančiu butu, kadangi jis buvo įkeistas bankui, be to, šiam butui buvo uždėtas areštas, turėdama tikslą apgaule užvaldyti svetimą turtą, su nukentėjusiaja I.D. sudariusi įsipareigojimo sutartį bei susitarimą prie minėtos sutarties, įsipareigojo parduoti jai minėtą butą, neketindama ir neturėdama realios galimybės savo įsipareigojimą įvykdyti, tačiau nukentėjusiajai žadėdama vykdyti sutartį ir susitarimą prie šios sutarties ir parduoti butą, per keturis kartus apgaule gavo iš nukentėjusiosios visą sutartą už butą sumą. Kasatorės teigimu, tiek pagal sutarties sudarymo metu, tiek pagal šiuo metu galiojančias Civilinio kodekso normas turto įkeitimas pats savaime nėra objektyvi kliūtis šį turtą perleisti kito asmens nuosavybėn, jeigu tai daroma su įkaito turėtojo sutikimu. Todėl, kasatorės teigimu, teismo išvada, kad buto įkeitimas atima realią galimybę šį butą parduoti, taip pat neatitinka faktinių bylos aplinkybių. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teigimu, kasatorė teisingai kasaciniame skunde nurodo, kad turto įkeitimas pats savaime nėra objektyvi kliūtis šį turtą perleisti kito asmens nuosavybėn, jeigu tai daroma su įkaito turėtojo sutikimu. Tačiau ši aplinkybė nepaneigia D.F. kaltės, nes perleidžiant

¹⁷¹ Panevėžio apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-00137-366-2006-59

tokį turtą kito asmens nuosavybėn reikia ne tik įkaičio turėtojo sutikimo, bet ir norinčio įsigyti turtą valios ir noro tokį įkeistą turtą pirkti. Byloje nustatyta, kad D.F. Lietuvos taupomajam bankui kredito, kurį gaunant buvo įkeistas butas, negrąžino, dėl sutikimo perleisti butą kito asmens nuosavybėn nesikreipė, jokių kitų veiksmų, patvirtinančių jos ketinimą parduoti butą, neatliko. Pirmosios instancijos teismas nustatė, kad D.F. su nukentėjusiaja I.D. sudarė sutartį, kuria įsipareigojo jai parduoti savo butą, per kelis kartus gavo iš jos visus sutartus už butą pinigus, žinodama, kad minėtu butu negali disponuoti, ir neketindama jį parduoti. <...> Teisėjų kolegija, remdamasi nurodytais motyvais, konstatuoja, kad pagal nustatytas faktines bylos aplinkybes D.F. veikia teisingai pripažinta sukčiavimu, t.y. svetimo turto užvaldymu apgaule¹⁷². Šiuo atveju yra akivaizdu, kad jei nukentėjusioji būtų žinojusi apie buto įkeitimą ir areštus, ji nebūtų perdavusi visos pinigų sumos ir apskritai to buto pirkusi, kadangi kaltininkė paprasčiausiai negalėtų jo parduoti. Todėl kaltininkės panaudota apgaulė pripažintina esmine.

Apskritai, daugiausia problemų atribojant sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo sukelia pasyvioji apgaulė. Pavyzdžiui, vertinant vieną iš nagrinėtų atvejų, kyla klausimas, ar T.R. turėjo pareigą pranešti apie kitus paveldėtojus? Ir apskritai, kas nustato pareigą pranešti apie tam tikras aplinkybes? Kokios jos yra? E.Sinkevičiaus teigimu: „Šiuolaikinėje pasyviosios apgaulės sampratoje <...> kritikuotina yra pareigos pranešti tam tikrus faktus aiškinimas. Teisės doktrinoje ši pareiga grindžiama „sąžiningu elgesiu“ arba apskritai „pareiga“. Tokia pareiga mūsų teisėje grindžiama devyniolikto amžiaus pirmoje pusėje atsiradusia teorija, kuri tvirtino, kad egzistuoja bendra teisė į tiesą. Pagal šią teoriją teisės į tiesą pažeidimu buvo laikoma ne tik objektyvios tiesos iškreipimas, bet ir jos nutylėjimas. Iš tikrųjų jokia teisė į tiesą neegzistuoja, o pareiga pranešti lieka grynai moraline pareiga. Moralinės pareigos pažeidimas šiais atvejais jokių būdu negali būti pripažintas apgaulės požymiu nagrinėjamų nusikaltimų sudėtyse. I.Foinickis rašė: „Pasinaudojimas kito asmens klaida yra pasinaudojimas tuo, kad klystantysis neturi atitinkamų žinių. Tačiau žinios savaime yra kapitalas, kurioms įgyti neretai reikia didelių sąnaudų. Dalintis juo nemokamai niekas neturi juridinės pareigos. Taigi darytina išvada, jeigu nustatoma, kad kaltininkas paprastai naudojasi kito klaida, ją neskatindamas ir nepatvirtindamas, tai tokia apgaulė negali būti baustina¹⁷³“. Minėto autoriaus nuomone, pasyvioji apgaulė galima tik tais atvejais, kai kaltininkas konkludentiniais veiksmais sukuria klaidinančią situaciją ir paskui, nutylėdamas faktus, galutinai suklaidina nukentėjusįjį¹⁷⁴. Panaši nuomonė vyrauja ir civilinėje teisėje: „Klausimas, kokioms sąlygoms esant turime klaidingą apgaulę, visur sprendžiamas panašiai. Tam tikrais

¹⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-387/2002

¹⁷³ Sinkevičius E. Neteisėtas banko kredito gavimas arba panaudojimas ir jų kvalifikavimas. – Vilnius, 2002, p. 50-51

¹⁷⁴ ten pat, p. 50-51

atvejais randame nežymių skirtumų, pavyzdžiui, kai aiškinamas klausimas, kada sudarant sutartį svarbaus fakto nutylėjimas kitai šaliai suteikia teisę pareikšti ieškinį dėl apgaulės. Vokietijos teismų praktika vadovaujasi tuo, kad fakto nutylėjimo atveju apie klaidingą apgaulę galime kalbėti tada, jeigu yra atitinkama išaiškinimo pareiga. <..> Kita vertus, pakartotinai nuspręsta, kad pagal sąžiningumo ir teisingumo principą tokių aplinkybių, kurios, atsižvelgus į perkamą objektą, pastebimai svarbios kitos šalies sprendimui, paaiškinimas yra būtinas. <...> Tačiau bendros taisyklės apie ikisutartinę pareigą pranešti nėra. Tradicinė – šiurkštaus XIX a. individualizmo pažymėta nuomonė vadovaujasi tuo, kad kiekviena šalis pati yra atsakinga už informacijos, kurią ji mano esant svarbia jai sprendimui, gavimą. Ji negali tikėtis, kad kita sutarties šalis tokią informaciją atskleis net ir tada, jeigu ji sužinojo apie kontrahento suklydimą ir jį būtų galėjusi ištaisyti be didelių pastangų¹⁷⁵. Šitai yra todėl, kad civiliniuose santykiuose yra vertinamas šalių aktyvumas ir laisva valia. Nusprendamas tapti civilinių santykių dalyviu, sudarydamas sutartį, prisiimdamas atitinkamas pareigas, asmuo turi pasirūpinti kuo išsamesnės informacijos gavimu. K.Zweigert teigimu: „Iš tiesų nesuprantama, kodėl sutarčių sudarymo teorijoje suklydimo problematika turėtų būti sprendžiama kitaip, nei ją nusprendžia likimas gyvenimo suklydimo atvejais; čia neabejotinai galioja tai, kad kiekvienas yra atsakingas už savo gyvenimo klaidas. Jei tai suvokiama kaip mūsų pasaulio išeities taisyklė, suklydimas neabejotinai patenka į klystančios šalies rizikos sferą, ir valios teorijos likučiai, kurie nušvinta kontinento suklydimo taisyklėse, išaiškėja kaip socialiai klaidingi“¹⁷⁶. Pažymėtina, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas civilines bylas taip pat laikosi nuomonės, kad civilinių santykių dalyviai, sudarinėdami sutartis, patys turi pasirūpinti reikiamos informacijos gavimu: „Šalys, būdamos savarankiškais civilinių teisinių santykių subjektais, tarpusavyje veikia savarankiškai, laikantis įstatymų reikalavimų, sutarčių sudarymo atvejais išreikšdamos tarpusavyje suderintą valią bei turėdamos įvertinti pasekmes, galinčias kilti sutarčių neįvykdymo atveju. Sutartys sudaromos laisva sutarties šalių valia, todėl kiekviena iš sutarties šalių, jeigu ji nėra tikra, kad sutarties sąlygos atitinka jos valią, turi teisę sutarties nepasirašyti, taip pat turi teisę pasinaudojus atitinkamų veiklos sričių specialistų pagalba sutartį bei jos pasekmes išsiaiškinti“¹⁷⁷. Pažymėtina, kad daugelyje sukčiavimo atveju, nukentėjusieji patys per mažai rūpinasi reikalingos informacijos gavimu, per daug pasitiki kaltininkais.

Vis dėlto, kai kuriais atvejais, pareiga pranešti tam tikrus duomenis egzistuoja. E.Sinkevičius teisingai pažymi, kad: „Šiuolaikinė ūkinė apyvarta vis dėlto skiriasi nuo to meto, kai gyveno I.Foinickis. Ji tapo daug sudėtingesnė, joje atsirado veiklos sferų, kuriose reikalaujama absoliučios tiesos iš jos dalyvių. <...> Dėl to darytina išvada, jog bankui

¹⁷⁵ Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas – Vilnius, 2001, p. 359 - 360

¹⁷⁶ ten pat, p. 359

¹⁷⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 3K-3-1008/2001

pareikalavus, kredito gavėjas privalo teisingai atsakyti į visus klausimus bei pateikti tikrovę atspindinčius dokumentus. Tačiau jeigu kredito davėjas nieko neklausia? Tai turėtų reikšti, kad klientą jis pakankamai pažįsta ir jo kreditingumas, turtinė padėtis ir kitos svarbios aplinkybės jam žinomos. Apgaulė paveikia nukentėjusiojo sąmonę, dėl šio poveikio jis subjektyviai klaidingai įsivaizduoja objektyvias aplinkybes. Jeigu nukentėjęs nieko neklausia, tai reiškia, kad jam neįdomu, jis tuo nesidomi. Tokioje situacijoje nekentėjęs negali būti apgautas. Dėl šių motyvų darytina išvada, kad bendriausiai baudžiamosios teisės doktrinoje apgaule reikėtų pripažinti tokių faktų nutylėjimą, kai kaltininkas turėjo teisinę pareigą apie šiuos faktus pranešti¹⁷⁸. Vėl gi, matome, kad, visų pirma, yra preziumuojamas tam tikras paties civilinio teisinio santykio dalyvio aktyvumas stengiantis sužinoti kuo daugiau apie sudaromo sandorio įvykdymo užtikrinimą, renkant duomenis apie kitus santykio dalyvius, jų patikimumą. O jei asmuo šito nedaro, jis prisiima tam tikrą riziką dėl galimo sandorio neįvykdymo. Ir tik tuomet, kai egzistuoja teisinė pareiga pranešti tam tikrus duomenis, mes galime laikyti pasyviają apgaulę galimo sukčiavimo požymiu. Būtent teisinės pareigos pranešti tam tikrus duomenis buvimą pripažįsta ir O.Fedosiuk: „Pasyvioji apgaulė vengiant prievolės toli gražu ne visada rodo būtinumą taikyti baudžiamąją atsakomybę. Pavyzdžiui, kreditorius suklydo ir atsiuntė skolininkui mažesnę sąskaitą, nei šis iš tikrųjų turi sumokėti. Skolininkas pasinaudoja šia klaida ir neįvykdo turtinės prievolės dalies. Formaliai žiūrint, skolininkas trauktinas atsakomybėn už sukčiavimą, nes neįvykdė turtinės prievolės panaudodamas pasyviają apgaulę. Tačiau tai būtų nepagrįsta baudžiamosios teisės intervencija į civilistiką, nes kreditoriaus teisė gali būti apginta civilinėmis teisinėmis priemonėmis, o dėl turtinės žalos atsiradimo kreditorius yra tiek pat kaltas, kiek ir skolininkas. Pasinaudojimas tokia klaida lyg ir atitinka pasyviosios apgaulės sampratą, tačiau yra svarių argumentų, kad baudžiamojoje teisėje apgaule pripažintinas tik toks faktų nutylėjimas, kai kaltininkas turėjo teisinę, o ne vien moralinę pareigą pranešti apie šiuos faktus. Kai asmuo neturi teisiškai formalios pareigos pranešti apie minėtus faktus, prievolių išvengimas nutylint šiuos faktus turėtų reikšti civilinį deliktą, bet ne nusikalstamą veiką¹⁷⁹. Matėme, kad net civilinėje teisėje faktų nutylėjimas toli gražu ne visuomet reiškia neišvengiamą civilinės atsakomybės pagrindo atsiradimą. Tuo labiau, baudžiamoji teisė kaip galimo nusikaltimo požymį pasyviaja apgaule turėtų pripažinti tik tuos duomenis, kuriuos pranešti asmuo turėjo teisinę, o ne vien moralinę pareigą.

Apibendrinant, galima padaryti išvadą, kad apgaulė, nors ir yra vienas svarbiausių sukčiavimo požymių, tačiau jis ne visada leidžia lengvai atriboti sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo. Šitai yra todėl, kad nėra esminių skirtumų tarp apgaulės sampratos civilinėje ir

¹⁷⁸ Sinkevičius E. Neteisėtas banko kredito gavimas arba panaudojimas ir jų kvalifikavimas. – Vilnius, 2002, p. 51

¹⁷⁹ Fedosiuk O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame LR BK ir jos įgyvendinimo problemos, Teisė Nr. 48, 2003, p. 83

baudžiamojoje teisėje. Be to, vien šio požymio nustatymas, neleidžia veiką traktuoti kaip nusikaltimą. Žinoma, apgaulė yra būtinas sukčiavimo požymis. Veika negali būti pripažįstama sukčiavimu, jei nėra apgaulės vienokia ar kitokia forma. Tačiau, ir pripažinus, kad konkrečiu atveju apgaulė buvo panaudota, tai dar nereiškia būtino baudžiamosios atsakomybės taikymo. Apgaulė turi būti esminė, o esant pasyviajai apgaucei turi egzistuoti teisinė pareiga pranešti tam tikrus, nukentėjusiojo apsisprendimui svarbius duomenis. Tik tokiu atveju, apgaulę galėsime traktuoti kaip sukčiavimo požymį.

3.2. Kreditoriaus galimybės apginti savo teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis atėmimas ar apsunkinimas kaip baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijus

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, vertindamas konkretų atvejį, kaip vieną iš požymių, rodantį, kad tarp asmenų yra susiklostę civiliniai teisiniai santykiai, neretai išskiria galimybę patraukti kaltininką atsakomybėn civilinio proceso tvarka. Nagrinėjant teismų praktiką ir literatūrą, paaiškėja, kad vis dažniau šis kriterijus naudojamas siekiant atriboti sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo, ir atvirkščiai, esant galimybei kreditoriui apginti savo teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis, tam tikrais atvejais veika nėra pripažįstama sukčiavimu. Pavyzdžiui, vienoje nutarčių, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pažymėjo: „Byloje nėra jokių dokumentų, kuriose būtų išreikštas nukentėjusiųjų suklaidinimas, apsunkinantis patenkinti nukentėjusiųjų interesus civilinio proceso tvarka. Kolegija konstatuoja, kad tarp A.G., iš vienos pusės, ir nukentėjusiųjų P.B. ir S.S., iš kitos, yra civiliniai teisiniai santykiai ir nukentėjusieji savo teisėtus interesus gali apginti pareikšdami civilinį ieškinį civilinio proceso tvarka“¹⁸⁰. Matome, kad kreditorius šitokią galimybę praranda vėl gi, panaudotos apgaulės atveju. Tai rodo, kad šie du sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo kriterijai tarpusavyje yra susiję. Tai gali būti asmens suklaidinimas dėl kaltininko tapatybės, buvimo vietos, mokumo ir t.t.: „Turto savininkas ar valdytojas gali būti suklaidinamas dėl kaltininko ketinimų įvairiais būdais. Tačiau visų jų esmė – apsunkinti nustatyti asmenį, pasisavinusį turtą, arba padaryti problemišką pažeistos teisės atkūrimą“¹⁸¹. Panagrinėkime, kodėl šis požymis rodo būtinumą taikyti baudžiamąją atsakomybę už sukčiavimą.

Daugiausia kreditoriaus galimybės apginti savo teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis atėmimas ar apsunkinimas yra būdingas turtinių prievolių išvengimo atvejams.

¹⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-293 /2002

¹⁸¹ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga – Vilnius, 2006, p. 164

Pažymėtina, kad kai kurių valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose tokie atvejai išskirti į atskirą normą. Pavyzdžiui, pagal Prancūzijos BK 313-5 str. sukčiavimo apgaulė pripažįstami asmens, kuris žinodamas, kad yra visiškai nemokus ir nusprendęs nemokėti, veiksmai, pasireiškiantys viena iš šių veikų: 1) restorane ar kavinėje prašo paduoti sau gėrimus ar maisto produktus; 2) rezervuoja ir iš tikrųjų užima vieną ar keletą kambarių įstaigoje, nuomojančioje kambarius (pavyzdžiui viešbutyje), jei gyvenimo joje terminas neviršijo 10 dienų; 3) prašo užpilti degalus ar alyvas į automobilį; 4) naudojasi taksi¹⁸². Manome, jog būtent tai, kad tokiu atveju neįmanoma patraukti asmenį civilinės atsakomybės, kadangi jis nėra žinomas ir daro šią veiką pavojingą. Kai kurių autorių nuomone ši veika pagal savo pavojingumą prilygsta vagystei¹⁸³. Žinoma, vien turtinės prievolės, šiuo atveju mokesčio už paslaugą, neįvykdymo neužtenka baudžiamajai atsakomybei atsirasti. Pavyzdžiui, jei asmuo nesumokėjęs už paslaugą yra žinomas paslaugos teikėjui, jis turi galimybę patraukti šį asmenį atsakomybės civilinio proceso tvarka. Netgi prievolių išvengimas, panaudojant apgaulę gali neužtraukti baudžiamosios atsakomybės tam tikrais atvejais. Pavyzdžiui, nagrinėjamoje situacijoje apgaulė pasireiškė tuo, kad šis asmuo, užsakė paslaugą, tuo leisdamas suprasti paslaugų teikėjui, kad yra pasiruošęs už ją sumokėti, tačiau šios prievolės neįvykdęs apgavo jį. Vėl gi, jei preziumuosime, kad paslaugos teikėjui šis asmuo yra žinomas, tai reikš, kad jis turi galimybę patraukti jį civilinės atsakomybės. Todėl šiuo atveju, mes negalime teigti, kad asmuo atsakomybės išvengė. Tačiau situacija visiškai pasikeičia, jei šis asmuo paslaugos teikėjui nėra žinomas. Tuomet prarandama galimybė patraukti jį atsakovu civilinio proceso tvarka. Darytina išvada, kad pripažįstant tokio pobūdžio kaltininko veiksmus sukčiavimu, apgaulė turi būti tokia, kuri iš esmės atima iš nukentėjusiojo galimybę apginti savo teisę civilinėmis priemonėmis. O.Fedosiuk teisingai pažymi, kad: „<...>turtinės prievolės išvengimas kaip veika ir kaip nusikalstamas rezultatas jokia būdu negali būti paaiškintas vien kaip turtinės prievolės neįvykdymas panaudojant apgaulę. Prievolės neįvykdymas nereiškia, kad jos išvengta. Prievolės neįvykdymas – tai apskritai ne baudžiamosios teisės problema. Įprasta sakyti, kad sukčiavimo nusikalstamą pobūdį, palyginti su civiliniu deliktu, rodo apgaulės panaudojimo faktas. Taip, iš tiesų, nesąžiningi sandoriai tampa nusikalstamais, kai viena šalis naudoja apgaulę įtraukdama kitą šalį į jai nenaudingą sandorį. Šis atribojimo kriterijus tinka tradicinei sukčiavimo koncepcijai, tačiau nėra tinkamas, kai kalbama apie turtinių prievolių neįvykdymą¹⁸⁴. Taigi, tam, kad pripažintume konkrečią veiką nusikaltimu, ji turi pasižymėti didesniu pavojingumo laipsniu. Nagrinėjamo atveju, didesnę veikos pavojingumą, leidžiantį tokią veiką pavadinti sukčiavimu parodo tai, kad kaltininkas iš tikrųjų

¹⁸² Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права, Москва. 2002. с. 361

¹⁸³ Fedosiuk O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė//Jurisprudencija, T 60(52). 2004, p. 91

¹⁸⁴ Fedosiuk O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame LR BK ir jos įgyvendinimo problemos, Teisė Nr. 48, 2003, p. 82-83

išvengia būtinumo vykdyti savo pareigą, pavyzdžiui, jei yra nežinomas paslaugų teikėjui arba tyčia tampa beturtis: „Turtinės prievolės išvengimas, kaip baudžiama veika, gali būti aiškinamas vieninteliu loginiu būdu – kaip išvengimas realaus pavojaus būti priverstam vykdyti savo pareigą kreditoriui. Kitaip sakant, išvengti turtinės prievolės reiškia ne tik neteisėtai atsisakyti įvykdyti pareigą, bet ir naudojant apgaulę sudaryti situaciją, kai kreditorius negali civilinėmis teisinėmis priemonėmis atkurti savo pažeistą teisę arba toks pažeistų teisių gynimo būdas yra apsunkintas. <...>Kai tokia padėtis sudaroma sąmoningai, apgaule, galima kalbėti apie nusikalstamą turtinės naudos gavimą. Taigi pagal ultima ratio principą reikia baudžiamąją atsakomybę už prievolių nevykdymą sieti su kreditoriaus realių galimybių įgyvendinti savo teisę civilinėmis teisinėmis priemonėmis sumenkinimu. Šį kreditoriaus galimybių sumenkinimą (apsunkinimą) reikėtų laikyti būtinu kilusių nusikalstamų padarinių elementu. Padariniais čia laikytina tiek ta žala, kurią patiria kreditorius skolininkui atsisakius įvykdyti prievolę, tiek ir sudaryta padėtis, kai tikėtis žalos kompensavimo civilinėmis teisinėmis priemonėmis neįmanoma“¹⁸⁵. Galima sakyti, kad šiais teiginiais yra atskleista nagrinėjamo kriterijaus esmė.

Pažymėtina, kad į tokį požymį kaip asmenybės nustatymo apsunkinimą, pateikiant kai kuriuos neteisingus duomenis apie asmenį, nereikėtų žiūrėti grynai formaliai. Tam tikrais atvejais baudžiamosios atsakomybės taikymui pagrįsti neužtenka, pavyzdžiui, kad asmuo pasirašytų dokumente ne savo vardu, jei nukentėjusysis jį pakankamai gerai pažįsta ir gali išsiaiškinti tikrą vardą. Šiuo atveju, pašalinus tam tikrus trūkumus, yra galimybė patraukti tokį asmenį civilinėn atsakomybėn. Pavyzdžiui: „Tas faktas, kad pirminiuose parodymuose kasatorius teigė, kad ne jis, o jo sūnus, kurio vardas Vladimiras skolinosi pinigus, negali būti laikomas apgaule kaip sukčiavimo nusikaltimo požymiu. Nors vykdant teismo sprendimą 1997 metų antrą pusmetį paaiškėjo, kad tikras atsakovo vardas yra ne Vladimiras ir dėl to negalima vykdyti teismo sprendimo dar nereiškia, kad skolindamasis pinigus kasatorius pinigų skolinimosi diena suklaidino (apgavo) nukentėjusiąją. O būtent tokios aplinkybės įrodymų reikalauja BK 274 str. Kolegija nevertina Vladimiro vardo įrašymo į paskolos raštelį kaip apgaulės. Iš bylos medžiagos negalima daryti išvados, kad nukentėjusiajai gerai pažįstamas žmogus galėtų suklaidinti ją dėl savo asmenybės. <...> Šiuo atveju, kolegija laiko, kad byloje nėra pakankamai įrodymų, kad pasirašydamas skolos raštelyje žodžius “Behakas Vladimiras” kasatorius pateikė save kaip kitą asmenį ir siekė suklaidinti nukentėjusiąją V.Juodelytę dėl savo asmenybės. Juo labiau kad jie buvo gerai pažįstami ir nukentėjusiajai buvo žinoma jo gyvenamoji vieta. Kolegija laiko, kad Ruvino Bechako pasivadėjimas paskolos raštelyje Vladimiro vardu byloje nustatytomis sąlygomis, neturėjo esminės įtakos nukentėjusiosios apsisprendimui suteikti

¹⁸⁵ Fedosiuk O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame LR BK ir jos įgyvendinimo problemos, Teisė Nr. 48, 2003, p. 83-84

paskolą ir negalėjo apsinkinti nukentėjusiajai išieškoti skolą. <...> Nėra teisinių kliūčių tenkinti civilinį ieškinį. Juo labiau kad V.Juodelytės civilinis ieškinys jau buvo patenkintas. Visos problemos kilo sprendimo vykdymo metu dėl to, jog pati ieškovė nepasitikslinusi savo kaimyno asmens duomenų ieškininiame pareiškime nurodė ne tą atsakovo vardą, nors pavardė ir gyvenamoji vieta nurodyti teisingai¹⁸⁶. Matome, kad suklaidinimas dėl tapatybės turi būti rimtas, kai panaudojant visas prieinamas nukentėjusiajam priemones, nėra galimybės nustatyti kaltininko asmenybės.

Apibendrinant, galima teigti, kad tuo atveju, kai asmuo išvengia prievolės dėl to, kad nukentėjusiajam nėra žinomi jo tikri duomenys, dėl ko neįmanoma toki asmenį patraukti civilinę atsakomybę galima išvengti kaltininko veiksmuose didesnę pavojingumą, todėl baudžiamoji atsakomybė šiuo atveju yra pagrįsta. Toks asmuo iš tikrųjų išvengia realaus pavojaus būti priverstam vykdyti savo pareigą nukentėjusiajam. Be to, šiuo atveju yra lengva išvengti apgaulę (ketinimuose), yra aiškus apgautasis.

Kiek sudėtingesnis, mūsų nuomone, yra klausimas, susijęs su prievolės išvengimu kaltininkui tampant beturčiu. Manome, kad dėl šios prievolės išvengimo formos kaip sukčiavimo požymio gali kilti daugiausia diskusijų. Visų pirma todėl, kad, formaliai, nukentėjusysis turi galimybę kreiptis į teismą ir siekti apginti savo pažeistas teises civilinio proceso tvarka. Dažnai tai ir būna padaryta. Tačiau realiai toks teismo sprendimas nėra vykdomas, kadangi kaltininkas yra nemokus. Tačiau, teismo sprendimo vykdymo senaties terminas yra pakankamai ilgas ir, galima tikėtis, kad per tam tikrą laiką asmuo gali įgyti turtą ar pradėti gauti pajamas. Antra, LR CK 6.66 straipsnyje yra numatyta kreditoriaus teisė ginčyti skolininko sudarytus sandorius, pažeidžiančius kreditoriaus teises (actio Pauliana), todėl kyla klausimas, ar tokių veiksmų kriminalizavimas yra būtinas, ar jie iš tikrųjų pasižymi dideliu pavojingumo laipsniu? Trečia, tam tikrais šios veikos pasireiškimo atvejais (pavyzdžiui, skolininkas prašo kreditorių atidėti skolos mokėjimą, ir per tą laiką tampa beturtis), galima pripažinti, kad skolininkas piktnaudžiauja kreditoriaus pasitikėjimu, tačiau kaip vertinti skolininko veiksmus, kai, pavyzdžiui, skolininko turto perleidimas vyksta „akivaizdžiai“, kreditoriui žinant apie tai? Vertėtų panagrinėti šį klausimą išsamiau.

O.Fedosiuk pažymi, kad: „Turtinių prievolių išvengimas <...> gali pasireikšti ir kaip gerokai sudėtingesnė machinacija piktnaudžiaujant civiliniais santykiais. Viena tokio piktnaudžiavimo formų yra sąmoningas fiktyvus skolininko savo mokumo arba skolos padengiamumo panaikinimas. Civilinėmis teisinėmis priemonėmis kreditoriaus teisių pažeidimą įmanoma kompensuoti tik moka arba turtą turinčio skolininko sąskaita. <...> Nusikalstama prievolių išvengimo pobūdį gali rodyti ir tai, kad skolininkas grindžia savo atsisakymą vykdyti

¹⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-851/2001

prievolę fiktyviais dokumentais, patvirtinančiais nebūtus faktus. Neįrodžius šių faktų netikrumo, kreditoriaus teisės atkūrimas pasidaro probleminis¹⁸⁷. Autorius taip pat pastebi, kad: „<...>kreditoriaus padėties apsunkinimo kriterijus, pirma, aprašytas ir pasiūlytas teisinėje literatūroje, iš lėto įgauna svorį ir tampa vis aktualesnis teorijoje ir teismų praktikoje sprendžiant baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atribojimo klausimą turtinių prievolių neįvykdymo atveju. <...> Nuoroda į nukentėjusiojo galimybių apginti savo teisę civilinio proceso priemonėmis sumenkinimą kaip prievolės išvengimo būdą, vis dažniau aptinkama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų kolegijų kasacinėse nutartyse motyvuojant baudžiamosios atsakomybės pagrįstumą arba atmetant ją“¹⁸⁸. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kaip vieną išteisinimo motyvų dažnai nurodo nukentėjusiojo galimybę apginti savo teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis: „Visiškai pagrįsta teismų nuomonė, kad tarp išteisintojo R. K. ir nukentėjusiųjų sudarytų sandorių pagrindu yra atsiradę civiliniai teisiniai santykiai ir nukentėjusiosios savo teisėtus interesus gali apginti civilinio proceso normomis nustatyta tvarka.“¹⁸⁹.

Iš tikrųjų, esant civilinės teisės pažeidimui, kreditorius gali kreiptis į teismą civilinio proceso tvarka, dažnai tokia teise ir būna pasinaudota. Tačiau skolininkas savo nesažiningais veiksmais panaikinęs savo mokumą, prievolės, priteistos teismo, išvengia. Šitaip jo padaryta veika sukelia grėsmę sąžiningiems civiliniams santykiams. Jei šis reiškinys labai išplitų ir būtų nebaustinas, kiltų normalių ekonominių, turtinių santykių egzistavimo ir vystimosi pavojus. Tokiu būdu defektiniai turtiniai santykiai atsiranda kaip nusikalstamo kėsینimosi į normalius turtinius santykius rezultatas. Kaltininkas, likviduodamas ar sugriaudamas vienus turtinius santykius, naudingus ir visuomenės pageidaujamus, sukuria kitus - nenormalius santykius, kuriuos ir turi „pašalinti baudžiamoji teisė“. Taip bendrais bruožais atrodo vadinamųjų „defektinių“, „parazitinių“ visuomeninių turtinių santykių koncepcija. V.Plochovos teigimu: „Vienas iš šiuolaikinių nusikaltimų nuosavybei objekto tyrimų ypatumų yra teiginys, kad šiais nusikaltimais daroma žala ir ekonominiams nuosavybės santykiams ir teisinėms normoms, kuriomis jau yra sureguliuoti šie santykiai“¹⁹⁰. Todėl, suvokiant šitokią prievolių išvengimo skolininkui tampant beturčiu, pavojų, turime sutikti, kad tam tikrų šių veiksmų kriminalizavimas yra pagrįstas. Žinoma, tai nereiškia, kad kiekvienu skolininko beturčio tapimo atveju, jam reiktų taikyti baudžiamąją atsakomybę. Juk ir civilinė teisė numato tam tikras prievolės įvykdymo užtikrinimo priemones. Ir pačiam kreditoriui vertėtų būti

¹⁸⁷ Fedosiuk O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė//Jurisprudencija, T 60(52). 2004, p. 91

¹⁸⁸ Fedosiuk O. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtinių prievolių išvengimo bylose // Jurisprudencija. Vilnius, 2006. Nr. 7(85). p. 73

¹⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K- 77/2003

¹⁹⁰ Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003. с. 83

aktyviam ir imtis visų įmanomų teisėtų priemonių užtikrinant įsipareigojimo įvykdymą. Pažymėtina, kad skolininko mokumo sunaikinimo atveju civilinėje teisėje numatyta galimybė ginčyti skolininko sudarytus sandorius, pažeidžiančius kreditoriaus teises (actio Pauliana). Tačiau vėl gi, tam tikrais atvejais šitokios kreditoriaus teisės įgyvendinimas dėl skolininko veiksmų yra labai apsunkintas, todėl: „tokio gynimo sėkmė labiau priklauso ne nuo teisininkų profesionalumo, bet nuo skolininko sugebėjimų „paslėpti“ savo turtą, o jei skolininko turtas perleistas ofšorinei kompanijai, kreditorių interesų gynimo sėkmė sumažėja iki minimumo“¹⁹¹. Apibendrinant, darytina išvada, kad konkrečiu atveju vertėtų išnagrinėti visas aplinkybes, skolininko tyčinius veiksmus panaikinant savo mokumą ir kreditoriaus teisės apginti savo pažeistą teisę pasinaudojant actio Pauliana galimybes.

Pažymėtina, kad baudžiamasis įstatymas mini ne vien tik prievolės išvengimą, o būtent prievolės išvengimą apgaule. Kokia šios apgaulės esmė vertėtų panagrinėti išsamiau. Nagrinėjant šį klausimą, labai vertingos yra O.Fedosiuk mintys šia tema: „Prievolių išvengimo atveju apgaulė įgauna platesnę prasmę, ją turėtume laikyti bet kokius sąmoningus skolininko veiksmus, nukreiptus į kreditoriaus teisinės padėties apsunkinimą, ir sudarančius prielaidas išvengti grėsmės būti priverstam vykdyti turimą prievolę. Ji gali būti naudojama tiek įtraukiant nukentėjusįjį į sandorį, pvz., suklaidinant dėl savo tapatybės, nuslepiant savo nemokumą, tiek ir po sandorio, pvz., sudarant dirbtinį nemokumą (ši veika ne vienos Europos šalių baudžiamuosiuose kodeksuose numatyta kaip atskiras nusikaltimas), fiktyvių dokumentų, patvirtinančių prievolės įvykdymą arba leidžiančių ginčyti prievolės egzistavimą kitu pagrindu, įgijimas, fiktyvių sutarčių, pagal kurias skolininkas perleidžia savo turtą kitiems asmenims, sudarymas ir pan. Svarbiausiu momentu reikėtų laikyti tai, kad skolininkas gali naudoti metodus, kurie neveikia nukentėjusiojo suvokimo ir neklaidina jo, tačiau kitaip iškreipia objektyvią tiesą - sudaro fiktyvią teisinę padėtį, įrodančią prievolės nebuvimą arba mažesnę jos apimtį. <...> Kreditoriaus reikalavimo ekonominio padengiamumo sąmoningas panaikinimas skolininkui sudarant fiktyvias turto perleidimo sutartis yra gana paplitęs būdas išvengti prievolės ir gali būti pripažįstamas apgaule <...> Lietuvos baudžiamosios teisės teorijoje ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kaip kasacinės instancijos praktikoje laikui bėgant įsigali požiūris, kad svarbiausiu kriterijumi atribojant baudžiamąją ir civilinę atsakomybę už turtinių prievolių išvengimą tampa klausimas kiek įtariamasis asmuo savo sąmoningais veiksmais sumenkino kreditoriaus galimybes atstatyti pažeistą teisę civilinio proceso priemonėmis (ar skolininkas nuslėpė savo tapatybę, ar sudarė fiktyvią ar dirbtinę nemokumo padėtį, ar jis argumentuoja savo atsisakymą vykdyti prievolę fiktyviais dokumentais ir t.t.<...> Minėtas požiūris skatina apgaulės sampratą tolesnį

¹⁹¹ Fedosiuk O. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtinių prievolių išvengimo bylose // Jurisprudencija. Vilnius, 2006. Nr. 7(85). p. 75

vystymą, neribojant šios teisinės kategorijos vien tik klaidinančiu poveikiu nukentėjusiojo psichikai, bet apimant ir fiktyvaus ar dirbtino nemokumo ar kitos fiktyvios teisinės padėties sukūrimą, tokiu būdu sudarant prielaidas išvengti turtinės prievolės¹⁹². Apibendrinant šiuos autorius teiginius ir kitus mūsų pastebėjimus, galima padaryti keletą išvadų. Visų pirma, nemokumo padėties sąmoningas sudarymas siekiant išvengti pavojaus būti priverstam vykdyti savo prievolės, iš tikrųjų yra labai paplitęs neigiamas reiškinys ir akivaizdu, kad civilinė teisė, taikydama savo reguliavimo metodą bei priemones, daugeliu atvejų, nepajėgia užtikrinti kreditoriaus teisių apsaugą. Savo ruožtu, tai rodo ir didesnę veikos pavojingumą, vertą kriminalizavimo. Antra, mūsų nuomone, tai, kad kitų valstybių baudžiamuosiuose įstatymuose dirbtinis nemokumas yra numatytas kaip atskiras nusikaltimas, yra teisinga, nes ši sukčiavimo forma labiausiai skiriasi nuo visų kitų: 1) šiuo atveju ypač plačiai reikia traktuoti apgaulę, prilyginant ją fiktyviai padėčiai, tačiau kai visi šie veiksmai kreditoriui yra akivaizdūs, sunku kalbėti apie jo klaidinimą; 2) nuo seno pripažįstama, kad sukčiavimui yra būdinga išankstinė tiesioginė tyčia, ji iš tikrųjų yra įrodinėjimo dalykas esant visoms kitoms sukčiavimo formoms; tačiau šiuo atveju tyčia gali susiformuoti ir vėliau, po sandorio sudarymo; 3) kitos sukčiavimo formos pasireiškia įtraukiant asmenį į sandorį, o šiuo atveju asmuo gali siekti išvengti prievolės ir nesant sutartinių santykių, o, pavyzdžiui, dėl padarytos žalos. Todėl manome, kad dirbtinis nemokumas vertas išskyrimo į atskirą normą kaip yra kitų Europos valstybių baudžiamuosiuose kodeksuose.

Išnagrinėję du pagrindinius literatūroje ir teismų praktikoje naudojamus sukčiavimo ir civilinės teisės pažeidimo atribojimo kriterijus, priartėjame ir prie trečiojo, be kurio veika negali būti pripažįstama sukčiavimu. Tačiau šis požymis yra sunkiausiai įrodinėjamas ir dažnai apie jo buvimą sprendžiama, įvertinus visas bylos aplinkybes, taip pat ir panaudotą apgaulę bei kreditoriaus galimybių apginti savo teisę civilinės teisės priemonėmis sumenkinimą.

3.3. Tiesioginė tyčia kaip vienas pagrindinių sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo požymių

Minėta, kad pagal paplitusią nuomonę, sukčiavimui yra būdinga tik tiesioginė išankstinė tyčia. Šio požymio svarbą pabrėžia ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: „Ne mažiau svarbi yra ir kaltininko subjektyvioji pusė, reikalaujanti, kad tyčia neatlygintinai užvaldyti svetimą turtą būtų susiformavusi iš anksto, t.y. iki turto užvaldymo ar teisės į turtą įgijimo

¹⁹² Fedosiuk O. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtinių prievolių išvengimo bylose // Jurisprudencija. Vilnius, 2006. Nr. 7(85). p. 76

momento¹⁹³. Žinoma, prievolių išvengimo apgaule formoje tyčia gali ir nebūti išankstinė. Tačiau kalbant apie tradicines sukčiavimo formas, tiek teorijoje, tiek teismų praktikoje šis kriterijus yra ypač svarbus atribojant sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo, nors ir sunkiausiai įrodomas. Apskritai, mūsų nuomone, įrodyti, kad kaltininkas panaudojo apgaulę nėra taip sudėtinga, kaip įrodyti, kad jo veiksams būdinga išankstinė tiesioginė tyčia. Taip pat ir kreditoriaus galimybių apginti savo teises civilinio proceso tvarka sumenkinimas dažniausiai tik parodo kaltininko išankstinę tiesioginę tyčią siekiant naudos: „<...>kreditoriaus padėties apsunkinimo kriterijus padeda pagrįsti baudžiamąją atsakomybę tais atvejais, kai asmuo kaltinamas apgaule arba piktnaudžiaujant pasitikėjimu užvaldęs svetimą turtą ir iš anksto neketinęs vykdyti iš sandorio kilusios prievolės“¹⁹⁴.

V.Piesliako teigimu: „Be abejo, veiką kvalifikuoti kaip sukčiavimą nepakanka vien pinigų pagal civilinę pirkimo-pardavimo sutartį nesumokėjimo fakto. Ne mažiau svarbi nusikaltimo subjektyvioji pusė. Pagal sukčiavimo nusikaltimo sudėties subjektyviąją pusę reikia, kad tyčia neatlygintinai užvaldyti svetimą turtą turi susiformuoti iš anksto, t.y. iki turto užvaldymo ar teisės į turto įgijimo. <...> Kaltininko susiformavusią tyčią, jo ketinimus turi patvirtinti naudojama apgaulė“¹⁹⁵. Iš tikrųjų, praktiškai visose nagrinėtose bylose esminė apgaulė parodydavo išankstinės tiesioginės tyčios gauti turtinės naudos buvimą. Glaudų tiesioginės tyčios ryšį su apgaulę rodo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimas: „Taigi nusikalstamą veiką kvalifikuojant kaip sukčiavimą, turi būti neabejotinai ir neginčytinai įrodyta, kad kaltininkas suvokė, jog apgaudinėja turto savininką ar valdytoją arba asmenį, kurio žinioje yra turtas, meluodamas jiems, falsifikuodamas bei iškraipydamas aplinkybes, faktus, numatė, kad taip veikdamas suklaidins turto savininką ar valdytoją arba asmenį, kurio žinioje yra turtas, ir dėl to pastarasis jam perduos turtą arba teisę į turtą, ir norėjo apgaulės būdu įgyti svetimą turtą ar teisę į jį“¹⁹⁶. V.Piesliakas pažymi, kad: „Ne mažiau svarbus sukčiavimo nusikaltimo sudėties subjektyvus požymis yra savo veiksmų kaip apgaulės subjektyvus suvokimas. Būtina įrodyti ne tik patį apgaulės faktą, bet ir ją suvokti“¹⁹⁷. Literatūroje pateikiamas toks pavyzdys. Pripažindamas Timuršina kalta sukčiavimu, pirmosios instancijos teismas grindė savo sprendimą tuo, kad ji, tapdama ribotos atsakomybės juridinio asmens steigėja, pagal veikiantį įstatymą prarado bedarbės statusą ir neturėjo teisės gauti pašalpą. Tokiu būdu, teismas pripažino šį faktą pakankamu pagrindu taikyti asmeniui baudžiamąją atsakomybę. Tuo tarpu, nusikaltimas, už kurį buvo nuteista Timuršina, gali būti padarytas tik tiesiogine tyčia. Tačiau duomenų, patvirtinančių

¹⁹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-295/2003

¹⁹⁴ Fedosiuk O. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtinių prievolių išvengimo bylose // Jurisprudencija. Vilnius, 2006. Nr. 7(85). p. 75

¹⁹⁵ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga – Vilnius, 2006, p. 165

¹⁹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-220/2006

¹⁹⁷ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga – Vilnius, 2006, p. 165

Timuršinos veiksmus buvus tyčiniais, nukreiptais užvaldyti svetimą turtą apgaulės būdu, byloje nėra. Tam, kad Timuršiniai būtų taikoma baudžiamoji atsakomybė už sukčiavimą, buvo būtina įrodyti, kad ji žinojo apie tai, kad tapusi kokio nors juridinio asmens steigėja, ji neturėjo teisės gauti bedarbio pašalpą ir tyčia nuslėpė tai turėdama tikslą neteisėtai ją gauti. Tačiau tokių įrodymų teismas nenustatė. Remiantis Timuršinos parodymais, pasitvirtinusiiais byloje, kokios nors komercinės veiklos ji nevykdė, atlyginimo ir pelno negaudavo. Esant tokioms sąlygoms, Timuršinos veiksmuose gaunant bedarbio pašalpą, sukčiavimo sudėties nėra¹⁹⁸. Autorius teisingai pažymi: „Suprantama, kad šis sukčiavimo požymis kartais įrodomas sunkiausiai, ir visų pirma tai galima pasakyti apie piktnaudžiavimą pasitikėjimu. Sunku įrodyti, ar kaltininkas turėjo tikslą pasisavinti kreditą iki jo gavimo, ar jis nuo pat pradžių ketino pasisavinti nuomojamą turtą ir t.t. <...> Tuo tarpu, analizuojamas požymis yra būtinas sukčiavimui, ir jo nebuvimas reiškia visos sudėties nebuvimą. Būtent jis yra pagrindinis kriterijus atirbojant nusikalstamą sukčiavimą nuo nesąžiningų civilinių sandorių“¹⁹⁹.

Šio požymio buvimo įrodinėjimo sunkumų kyla dėl to, kad jam nustatyti reikia išnagrinėti visus byloje pateikiamus faktus, aplinkybes, panaudotos apgaulės pobūdį, t.y. visus tuos kriterijus, kurie buvo išnagrinėti trečiame šio darbo skyriuje. Ir tik tuo atveju, jei visais jais remiantis galima bus padaryti išvadą, kad kaltininko veiksmams būdinga išankstinė tiesioginė tyčia, mes galėsime veiką kvalifikuoti kaip sukčiavimą. Pavyzdžiu čia galėtų būti ši kasacinė byla, kurioje kaltininko išankstinė tiesioginė tyčia nustatoma, išnagrinėjus daugybę faktinių bylos aplinkybių: „S. G. jau sudarydamas sutartis neketino vykdyti jose numatytų įsipareigojimų atsiskaityti su tiekėjais. S. G. pažadus atsiskaityti su prekes pateikusiomis bendrovėmis ir tai, kad, bendrovei nutraukus sutartį su juo dėl neatsiskaitymo už prekes, jis ir toliau sudarinėjo sutartis su kitomis bendrovėmis tokia pačia veiksmų seka, teismas pagrįstai vertino kaip apgaule įgyjant svetimą turtą. S. G. tokią veiklą vykdė beveik metus kartu su dešimčia tos pačios gamybinės krypties įmonių. Kaip jau buvo minėta, įmonei nutraukus tiekimą dėl neatsiskaitymo laiku, jis neieškojo galimybių atsiskaityti, o ieškodavo ir sudarydavo sutartis su kitomis įmonėmis, nuslėpdamas savo įsiskolinimus, prisistatydamas kaip patikimas verslo partneris, turintis nekilnojamo turto. Ne tik įmonių skaičius, bet ir S. G. veiklos geografija po visą Lietuvą rodo, kad jis ieškojo įmonių, kurioms nebuvo žinomi jo nusikalstamos veiklos metodai. Apie S. G. sumanymą sukčiauti, o ne vykdyti sąžiningą verslą, liudija ir tai, kad jis nevykdė jokios buhalterinės apskaitos, nemokėjo mokesčių valstybei ir nepateikė Valstybinei mokesčių inspekcijai deklaracijos. Tai, kad kai kurioms įmonėms jis sumokėjo dalį sumos už gautą produkciją, vertintina kaip būdas įgyti pasitikėjimą tolesniam prekių gavimui, nes didesnė dalis

¹⁹⁸ Лопашенко Н.А. Преступления против собственности, Москва. 2005. с. 281

¹⁹⁹ ten pat, p. 281

įsiskolinimo nebuvo padengiama. Teismai teisingai S. G. veiksmus kvalifikavo pagal BK 182 straipsnio 1 dalį kaip sukčiavimą, o ne kaip turtinės žalos padarymą apgaule, nes ištirti įrodymai bei pateikti motyvai patvirtina, kad sutartis dėl produkcijos tiekimo jis sudarydavo turėdamas išankstinį sumanymą neatsiskaityti už gautas prekes²⁰⁰.

Kalbant apie prievolių išvengimą apgaule, situacija yra daug sudėtingesnė, nes: „Turtinė prievolės išvengimas – tai jau nebe įtraukimas į sandorį apgaule. Šis naudos gavimas pasireiškia savo pareigos, išplaukiančios iš sandorio (ar kito pagrindo), nevykdymu, o tai reiškia, kad ir kaltininko tyčia padaryti nusikalstamą veiką gali susiformuoti po sandorio sudarymo. Apgaulės mechanizmas šioje veikoje taip pat visai kitoks – apgaulė naudojama ne įtraukiant nukentėjusįjį į jam nenaudingą sandorį, tai buvo būdinga tradicinei sukčiavimo koncepcijai, bet išvengiant būtinumo vykdyti savo pareigą²⁰¹. Darytina išvada, kad šiuo atveju, įrodinėti, jog tyčia buvo išankstinė, nereikia. Kalbant apie veikos subjektyviąją pusę, šiuo atveju, užtenka tik įrodyti tiesioginės tyčios buvimą, o ar ji buvo išankstinė, kvalifikavimui neturi reikšmės.

Apskritai tiesioginė tyčia kaip sukčiavimo požymis, sukelia daug diskusijų ir neaiškumų. Pavyzdžiui, P.Jani²⁰² pateikia pavyzdį iš teismų praktikos, kai du asmenys buvo išteisinti dėl sukčiavimo, nes jų veikoje nebuvo nustatyta tiesioginė tyčia. Jų veikos esmė buvo ta, kad jie surinkinėjo iš žmonių pinigus, žadėdami gražinti juos su procentais (vadinamoji „finansinė piramidė“). Kai daugumai žmonių negražinus pinigų buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, įtariamieji teigė, kad nesiruošė apgaulinėti savo kreditorių ir apgailėtinus savo veiklos rezultatus aiškino „komercinės rizikos“ buvimu. Jų atžvilgiu teismas priėmė išteisinamąjį nuosprendį. Autorius aiškina, kad tiesioginė tyčia šiuo atveju reiškia žalos padarymo neišvengiamumo arba galimumo numatymą, o taip pat ir jos padarymo norą. Taigi, remiantis įtariamųjų versija, rinkdami iš žmonių pinigus, jie neturėjo vienintelio ketinimo įgyti jų neatlygintinai ir neapgaulinėjo bankų bei žmonių dėl jų gražinimo. Kai kurių juristų nuomone, jeigu asmuo kredito gavimo momentu nusiteikęs pagal galimybes įvykdyti prievolę – sukčiavimo nėra, be to, nereikalaujama, kad asmuo būtų įsitikinęs tuo, kad jis įvykdys prievolę, kadangi, sudarydami sandorį, jo dalyviai prisiima tam tikrą riziką. Tačiau, P.Jani nuomone, šie mokslininkai neteisūs, kadangi skolininkas negali perkelti visą riziką savo kreditoriui. Kreditoriai – bankai ir asmenys – apskritai neturi rizikuoti (jeigu jie išreikš atitinkamus pageidavimus), kadangi įstatymų leidėjas numatė įvairias prievolės įvykdymo užtikrinimo priemones. Ir tik vienu atveju visa rizika atitenka kreditoriui: jeigu skolininkas neklaidina bankus ir asmenis, o praneša jiems, kad operacijos, kurių įgyvendinimui jiems reikalingos lėšos, yra pakankamai rizikingos, todėl šios

²⁰⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-74/2006

²⁰¹ Fedosiuk O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame LR BK ir jos įgyvendinimo problemos, Teisė Nr. 48, 2003, p. 82

²⁰² Яни П.С. Мошенничество и иные преступления против собственности: уголовная ответственность, книга 3. Москва. 2002. с. 73-74

lėšos gali ir negrįžti. Taip pat, tarkime, kad skolininkas neturėjo vienintelio ketinimo padaryti bankams ir asmenims žalą negražindamas kredito. Išeina, kad padaryti žalos jis nenorėjo, tačiau suponavo tokią galimybę. O galimas žalos padarymo numatymas rodo netiesioginę tyčią. Tačiau, problema ta, jog remiantis teismų praktika, sukčiavimu veika gali būti pripažįstama tik esant tiesioginei tyčiai. Vis dėlto, autorius teigia, kad esant kaltininko suvokiamai didelei kredito negražinimo tikimybei, jo veiksmai turi būti kvalifikuojami kaip sukčiavimas ir pateikia pavyzdį iš teismų praktikos. Bylos esmė ta, kad asmuo iš chuliganiškų paskatų šaudė į minią vienodai norėdamas arba nužudyti, arba sužeisti arba išgąsdinti praeivius. Kai tokių jo veiksmų pasėkoje buvo nužudytas žmogus, kaltininkas teigė, kad nenorėjo nieko nužudyti ar sužeisti, tačiau teismas pripažino, kad šaudydamas kaltininkas turėjo neapibrėžtą tyčią nužudyti ir jis buvo nuteistas už tyčinę žmogžudystę. P.Jani teigimu, jokio esminio skirtumo tarp šios situacijos ir nagrinėto atvejo nėra, kadangi visi kaltininkai teigia, kad nenorėjo savo veiksmais padaryti kam nors žalą. Ir pirmuoju ir antruoju atveju, kaltininkų veiksams būdinga tiesioginė neapibrėžtoji tyčia²⁰³. Pagrindinis elementas, skiriantis tiesioginę ir netiesioginę tyčią yra valinis elementas²⁰⁴. Tai reiškia, kad esant tiesioginei tyčiai, asmuo nori pasekmių. „Norėjimas – tai valios pastangos pasiekti tikslą. Pažymėtina, kad norimos yra ir tos pasekmės, į kurias asmuo žiūri neigiamai, tačiau jos reikalingos poreikiams patenkinti“²⁰⁵. Nagrinėjamu atveju, kaltininkai norėjo praturtėti, t.y. jų tikslas buvo turtinė nauda, tačiau mes negalime pripažinti, kad kilusios pasekmės buvo būtinos šiems jų poreikiams patenkinti, nes tiesioginė tyčia bus tuo atveju, kai „asmuo numato, jog pasekmės atsiras neišvengiamai, nors jis jų ir nenori, ir vis dėlto elgiasi nusikalstamai<...>“²⁰⁶. Matome, kad šiuo atveju neigiamos pasekmės nebuvo neišvengiamos, kaltininkai galėjo praturtėti ir gražinti pinigus savo kreditoriams. Tuo tarpu, šaudant į žmonių minią, vienokios ar kitokios neigiamos pasekmės buvo neišvengiamos, todėl tiesioginė tyčia nors ir neapibrėžtoji šiuo atveju yra akivaizdi. Pažymėtina, kad „Šalių veiksmai sandorių sudarymo metu bei iš sandorių atsiradusių prievolių vykdymas rodo tikruosius jų ketinimus, t.y., ar siekiama iš civilinio sandorio išplaukiančių pasekmių, ar nusikalstamų tikslų.<..> Perspektyva (ar jos nebuvimas) atstatyti savo turtinę teisę civilinio proceso priemonėmis tampa svarbiu kriterijumi sprendžiant baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atribojimo klausimus bylose, kuriuose verslininkai – aferistai kaltinami išvilioję dideles pinigų sumas iš gyventojų žadant mokėti dideles palūkanas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje tokie atvejai paprastai vertinami kaip sukčiavimas. Apgaulės elemento buvimas tokiose bylose dažnai grindžiamas tuo, kad buvo piktnaudžiaujama nukentėjusiųjų pasitikėjimu žadant nerealias palūkanas, sudarant

²⁰³ Яни П.С. Мошенничество и иные преступления против собственности: уголовная ответственность, книга 3. Москва. 2002. с. 74

²⁰⁴ Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Antrasis papildytas leidimas. – Vilnius, 1998, p. 203

²⁰⁵ ten pat, p. 203

²⁰⁶ ten pat, 1998, p. 204

solidumo ir oficialumo atmosferą ir pan., tuo įtraukiant juos į paskolos sutartis ir tokiu būdu užvaldant jų pinigus. Kita vertus, nukentėjusiųjų akimis žiūrint, teisiųjų veika pasireiškė pirmiausia tuo, kad jie neįvykdė savo prievolės, juk atsiskaitymo atveju nekiltų jokių abejonių ir dėl paskolos sutarčių teisėtumo. Todėl baudžiamųjų bylų kolegijų sprendimuose pagrįstai daromos nuorodos į didelį nukentėjusiųjų skaičių, stambų negražintų sumų mastą, žadėtų palūkanų normų nerealumą, pelningos ekonominės veiklos, iš kurios galėtų būti gautas toks didelis pelnas, nebuvimą, ir kas svarbiausia, visišką prievolių įvykdymo neperspektyvumą²⁰⁷. Pavyzdžiui: „Byloje nustatyta, kad R.V., savo individualią įmonę likvidavęs prieš pat pinigų skolinimosi pradžią, jokių oficialiu verslu neužsiėmė, pajamų bei nekilnojamojo turto neturėjo, nes jis jau anksčiau buvo padovanotas, parduotas ar kitu būdu perduotas nuosavybėn kitiems asmenims. Neturėdamas jokie turto bei verslo R.V. skolinosi iš nukentėjusiųjų pinigus sudarydamas jiems verslininko įvaizdį, žadėdamas dideles palūkanas, pinigų gražinimą garantuodamas kilnojamu ir nekilnojamu turtu, nutylėdamas, kad dideles pinigų sumas yra skolingas kitiems asmenims. Nukentėjusieji, būdami sąmoningai suklaidinti, skolino R.V. pinigus. Kaip matyti iš teismo nustatytų faktinių bylos aplinkybių, R.V. pinigus žadėdavo gražinti sutartu laiku, tačiau to nedarė, negražinęs reikalaujamųjų pinigų, toliau apgaudinėjo kitus nukentėjusiuosius ir ėmė iš jų pinigus. Teismas, įvertinęs byloje ištirtų įrodymų visumą, konstatavo, kad R.V. nukentėjusiųjų pinigus užvaldė turėdamas išankstinę tyčią apgaulės būdu pasisavinti svetimą turtą²⁰⁸. Šioje byloje yra visiškai akivaizdus skolų gražinimo neperspektyvumas, kuris aiškiai leidžia matyti kaltininko veiksams būdingą išankstinę tiesioginę tyčią.

Išnagrinėjus tris pagrindinius sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo kriterijus, darytina išvada, kad visi jie yra tarpusavyje susiję ir atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes, įrodinėtini. Kreditoriaus galimybės apginti savo teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis atėmimas ar apsunkinimas dažniausiai yra kaltininko panaudotos apgaulės pasekmė bei rodiklis. Kartu šie bei kiti požymiai parodo, kad kaltininko veiksams yra būdinga tiesioginė tyčia. Norėdami atriboti sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo, turime įvertinti visas konkrečios bylos aplinkybes. Tik įvertinę šias aplinkybes, galėsime nustatyti mūsų išnagrinėtų kriterijų buvimą ar nebuvimą.

²⁰⁷ Fedosiuk O. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtinių prievolių išvengimo bylose // Jurisprudencija. Vilnius, 2006. Nr. 7(85). p. 73

²⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-548/2001

IŠVADOS

Šio darbo tikslas buvo nustatyti baudžiamosios ir civilinės teisės santykį, išnagrinėti sukčiavimą kaip teisinį reiškinį, atskleisti jo sudėties požymius, raidą, pasireiškimo formas bei atrasti atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų kriterijus. Taip pat buvo siekiama išanalizuoti teisės normų taikymo praktiką, pateikti savo pasiūlymus, siekiant įstatymo taikymo tobulinimo. Atlikus darbą, gautos tokios išvados:

1. Viešosios ir privatinės teisės koncepcija neleidžia nustatyti baudžiamosios ir civilinės teisės veikimo ribų, nes dauguma baudžiamosios teisės priemonėmis ginamų interesų yra privatūs.
2. Daugelis literatūroje pateikiamų baudžiamosios ir civilinės atsakomybės atribojimo požymių yra sąlyginiai. Vis dėlto, pripažintina, kad civilinei atsakomybei yra labiau būdingas kompensacinis pobūdis, čia galima atsakomybė be kaltės. Tuo tarpu teisės pažeidimų prevencijos funkcija yra būdinga abejoms atsakomybės rūšims. Tiek baudžiamoji, tiek civilinė atsakomybė atsiranda, pažeidus privatų turtinį asmenų interesą. Pripažintina, kad baudžiamosios ir civilinės atsakomybės taikymo tvarka bei terminai nėra esminiai šių atsakomybės rūšių atribojimo kriterijai, padedantys atriboti šias dvi teisinės atsakomybės rūšis.
3. Pagrindinis kriterijus, leidžiantis atriboti nusikaltimą nuo civilinės teisės pažeidimo įstatymų kūrimo lygiu yra veikos pavojingumo laipsnis. Pažymėtina, kad visuomeninio pavojingumo vaidmens ir reikšmės kaip nusikaltimo požymio nepakankamas vertinimas gali lemti baudžiamosios teisės privačių aspektų pervertinimą. Nors iki šiol nėra tikslų veikos pavojingumo laipsnių nustatymo kriterijų, manytina, kad tais atvejais, kai civilinės ar kitų teisės šakų priemonėmis neįmanoma realiai apginti tam tikro teisėto intereso ir neigiamas reiškinys yra pakankamai paplitęs, atsiranda pagrindas veikos kriminalizavimui.
4. Svarbiausi turto kaip baudžiamosios teisės apsaugos objekto požymiai yra turto vertė, jos legalumas ir turto priklausimas kam nors nuosavybės teise. „Ilgijimo“ terminas geriausiai išreiškia tiek kaltininko veiksmus sukčiaujant, tiek ir tų veiksmų pasekmes. Piktnaudžiavimas pasitikėjimu pats savaime, be kitokių pasyviosios ar aktyviosios apgaulės požymių, be kaltininko tyčinių veiksmų pasitikėjimui įgyti, neturi pakankamo pavojingumo laipsnio, reikalingo kriminalizavimui, tačiau praktiškai visada piktnaudžiavimas pasitikėjimu yra susijęs su apgaulės panaudojimu šiam pasitikėjimui įgyti. Melagingos žinios apie aplinkybes ir faktus gali būti susijusios su praeituoju, esamuoju ar būsimuoju laiku (apgaulingi pažadai). Turtinių teisių ilgijimas ar panaikinimas siejamas su šio fakto įtvirtinimu dokumentuose, bet ne su pačių dokumentų kaltininko ilgijimu.

5. Pagrindinis sukčiavimo subjektyvusis požymis yra išankstinė tiesioginė tyčia. Prievolių išvengimo atvejais, tyčia gali atsirasti ir vėliau, po sandorio sudarymo. Manome, kad savanaudiški tikslai ir motyvai, įtvirtinti sukčiavimo sąvokoje („savo ar kitų naudai“), nėra pagrindiniai, įrodinėtini šio nusikaltimo požymiai.

6. Atribojant sukčiavimą nuo civilinės teisės pažeidimo, dažnai pasitelkiamas apgaulės kriterijus. Jis yra būtinas sukčiavimo požymis, tačiau ne visais atvejais yra pakankamas tokiam atribojimui. Pripažįstama, kad apgaulė turi būti esminė nukentėjusiojo apsisprendimui dėl turto perdavimo, o esant pasyviajai apgaulėi turi egzistuoti teisinė pareiga pranešti tam tikrus, nukentėjusiojo apsisprendimui svarbius duomenis.

7. Kitas svarbus sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo kriterijus - kreditoriaus galimybės apginti savo teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis atėmimas ar apsunkinimas taip pat dažnai siejamas su kaltininko panaudota apgaulė, kuri ir yra tokios padėties priežastis. Daugiausia kreditoriaus galimybės apginti savo teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis atėmimas ar apsunkinimas yra būdingas sukčiavimo formai – turtinių prievolių išvengimui. Tais atvejais, kai asmuo išvengia prievolės dėl to, kad nukentėjusiajam nėra žinomi jo tikri duomenys ir nėra galimybės juos nustatyti, dėl ko neįmanoma tokį asmenį patraukti atsakomybėn civilinio proceso tvarka, galima išvelgti kaltininko veiksmuose didesnę pavojingumą, todėl baudžiamoji atsakomybė šiuo atveju yra pagrįsta, nes toks asmuo iš tikrųjų išvengia realaus pavojaus būti priverstam vykdyti savo pareigą nukentėjusiajam, lengvai išvelgiama apgaulė ir yra aiškus apgautasis. Dirbtinis nemokumas kaip prievolės išvengimo būdas pasižymi savitais bruožais ir yra vertas išskyrimo į atskirą normą.

8. Tiesioginė tyčia yra svarbiausias sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo kriterijus. Tačiau, jam nustatyti, reikia įvertinti visas konkrečios veikos aplinkybes. Tiesioginės tyčios buvimą parodo ir kaltininko panaudota apgaulė ir kreditoriaus galimybės apginti savo teises civilinėmis teisinėmis priemonėmis atėmimas ar apsunkinimas. Todėl visi trys išskirti sukčiavimo atribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo kriterijai yra tiesiogiai tarpusavyje susiję.

Darbo autorė

Darbo vadovas

SUKČIAVIMO ATRIBOJIMAS NUO CIVILINĖS TEISĖS PAŽEIDIMO

Pagrindinės sąvokos: sukčiavimas, apgaulė, baudžiamoji atsakomybė.

SANTRAUKA

Nusikaltimo ir civilinės teisės pažeidimo attribojimo problema nepraranda savo aktualumo. Ji ypač išryškėja bandant atrasti civilinės teisės pažeidimo ir sukčiavimo attribojimo kriterijus. Šio magistro baigiamojo darbo tikslas - nustatyti baudžiamosios ir civilinės teisės santykį, visapusiškai išnagrinėti sukčiavimą kaip teisinį reiškinį, atskleisti jo sudėties požymius, raidą, pasireiškimo formas bei atrasti attribojimo nuo civilinės teisės pažeidimų kriterijus. Darbe analizuojama teisės normų taikymo praktika, jos trūkumai, pateikiami pasiūlymai, siekiant įstatymo taikymo tobulinimo. Darbe iškelta hipotezė, kad trys pagrindiniai sukčiavimo attribojimo nuo civilinės teisės pažeidimo kriterijai yra apgaulė, kreditoriaus galimybės apginti savo teises civilinės teisės priemonėmis atėmimas ar apsunkinimas panaudojant apgaulę bei tiesioginė tyčia.

DELIMITATION BETWEEN FRAUD AND CIVIL DELICT

Keywords: fraud, deception, criminal liability.

SUMMARY

The problem of the delimitation between criminal and civil delict is still relevant. Especially it appears significant when attempting to find the delimitation criterions for the fraud and the civil delict. The aim of this Master's thesis is to find the relation between the criminal and civil law, to analyze a fraud in all its legal aspects, to detect the elements constituting this criminal offence, its evolution and realization forms and to justify delimitation criterions between it and civil delict. Court practice in fraud field and its drawbacks are considered; also suggestions for development of law practice are given in this Master's thesis. Hypothesis of this Master's thesis is proposition, that there are three principal delimitation criterions between fraud and civil delict: deception, deprivation of access for creditor to maintain his (her) rights by means of civil law or imposition on these rights by means of deception and the deliberate tortuous intent.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios.1992. Nr. 31-953, 1996. Nr. 64-1501, Nr.172-2863
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000 Nr. 89– 2741.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 1997, Nr. 118-3046
4. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas. // Valstybės žinios. 2002. Nr.37
5. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr.74-2262
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 23 d. nutarimo Nr. 562 "Dėl gyventojų santaupų indeksavimo" 1 punkto nuostatos "taikydami koeficientą 10" atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Vilnius, 1996 m. birželio 26 d. // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1996/n610626a.htm>

Teismų praktika

7. 1998-12-22 Dėl teismų praktikos sukčiavimo ir turto pasisavinimo arba iššvaistymo baudžiamosiose bylose (BK 274 ir 275 str.) ir teismų praktikos apžvalga // Teismų praktika. 1998. Nr. 10 ir Nr. 11.
8. Lietuvos Teismų praktika. Baudžiamoji teisė ir baudžiamasis procesas 1991-01-17 – 2000-06-16. Trečiasis papildytas leidimas.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 3K-3-1008/2001
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-548/2001
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-851/2001
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-387/2002
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-293 /2002
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K- 77/2003
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-139/2003
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K -295 /2003
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-44/2006
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-74/2006
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla Nr. 2K-220/2006
20. Panevėžio apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1A-00137-366-2006-59
21. Panevėžio miesto apylinkės teismo baudžiamoji byla Nr. 1-77-218/2006

Specialioji literatūra

22. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Antrasis papildytas leidimas. – Vilnius, 1998.
23. Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis. 1 knyga. – Vilnius, 2000.
24. Drakšienė A., Stauskienė E. Nusikaltimai nuosavybei Lietuvos ir kitų šalių baudžiamuosiuose įstatymuose. – Vilnius, 1998.
25. Fedosiuk O. Baudžiamosios ir civilinės atsakomybės takoskyra turtinių prievolių išvengimo bylose // Jurisprudencija. Vilnius, 2006. Nr. 7(85).
26. Fedosiuk O. Nuosavybė ir turtas civiliniame ir baudžiamajame kodeksuose // Jurisprudencija. T. 28 (20). 2002.
27. Fedosiuk O. Sukčiavimo normos koncepcija naujame LR BK ir jos įgyvendinimo problemos, Teisė Nr. 48, 2003.
28. Fedosiuk O. Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė//Jurisprudencija, T 60(52). 2004.
29. Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius. 2005.
30. Jovaišas K. Nusikaltimai nuosavybei // Teisės problemos 1995/3.
31. Kiršienė J., Pakalniškis V., Ruškytė R., Vitkevičius P. Civilinė teisė. Bendroji dalis. I tomas – Vilnius, 2003.
32. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos, „Justitia“, Vilnius, 2001.
33. Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius. 1995.
34. Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga – Vilnius, 2006.
35. Piesliakas V. Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį. Vilnius. 1996.
36. Piesliakas V. Nusikalstamų veikų atbigojimo nuo civilinės teisės pažeidimų problemos Lietuvos teisėje ir teismų praktikos pavyzdžiai // Justitia, 2005, Nr. 2.
37. Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. – Vilnius, 2001.
38. R.Tidikis. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. – Vilnius: LTU Leidybos centras, 2003.
39. Sinkevičius E. Neteisėtas banko kredito gavimas arba panaudojimas ir jų kvalifikavimas. Vilnius, 2002.
40. Šatas J. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius. Justitia. 2004.
41. Vaišvila A. Teisės teorija – Vilnius, 2000.
42. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius. 2000.
43. Wessels J. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra. Vilnius. 2003.
44. Zweigert K., Kotz H. Lyginamosios teisės įvadas – Vilnius, 2001.

45. Аистова Л. Соотношение норм частного и публичного права в преступлениях в сфере экономической деятельности//Уголовное право 2004-04.
46. Брагин А.П. Российское уголовное право. Москва. 2004.
47. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая. Общие положения, Москва, 2000.
48. Веселов Е. Граница преступного и не преступного //Уголовное право 2004-03.
49. Ветров И.И. Уголовное право. Особенная часть. Москва. 2002.
50. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва. 2005.
51. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности, Москва. 2001.
52. Козлов А.П. Понятие преступления. Санкт-Петербург. 2004.
53. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. Расширенный уголовно-правовой анализ с материалами судебно-следственной практики. Москва. 2003.
54. Кочои С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. Москва. 2000.
55. Кругликов Л.Л., Васильевский А.В. Дифференциация ответственности в уголовном праве – Санкт-Петербург, 2003.
56. Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран - Москва, 1998.
57. Курс уголовного права. Особенная часть. Том 3. Москва. 2002.
58. Ларичев В.Д. Мошенничество. Москва. 2002.
59. Лопашенко Н.А. Преступления против собственности, Москва. 2005.
60. Ляпунов Ю. Дискуссионные проблемы объекта преступлений против собственности // Уголовное право 2004-03.
61. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права, Москва. 2002.
62. Плохова В.И. Ненасильственные преступления против собственности, Санкт-Петербург. 2003.
63. Прохоров Л.А., Прохорова М.Л. Уголовное право, Москва, 1999.
64. Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права. Сравнительно-правовой анализ, Санкт-Петербург, 2003.
65. Российское уголовное право. Особенная часть. Том 2. Москва. 2003.
66. Третьяк М. Субъективная сторона преступлений против собственности, предусмотренных статьями 158-165 УК РФ // Уголовное право 5/2005.
67. Уголовное право России. Особенная часть. 1 полутом. Москва. 2005.

68. Уголовное право России. Особенная часть. Том 2. Москва. 1999.
69. Уголовное право. Часть общая. Часть особенная. 1999.
70. Щепельков В.Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты. Москва. 2003.
71. Яни П.С. Мошенничество и иные преступления против собственности: уголовная ответственность, книга 3. Москва. 2002.